

ÜZLET NET

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KRITIKAI ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

1975. JÚLIUS

V. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM

ÜZENET

irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat

Megjelenik havonta

Kiadói tanács:

Biacsi Antal, Brindza Károly, Fejes Szilveszter, Grósz György,
Geza Gulka, dr. Horváth Mátyás (elnök), Mihajlo Jančikin,
Kerekes Sándor, Josip Klarski, Mészáros Anna, Nagy József,
Petkovics Kálmán, Pozsár László, dr. Sátai Pál, Marija Šimoković,
Szalma László, Szám Attila, Szekeres László, Szilágyi Gábor,
Szirovicza Antal, Vladimir Stevanov, Urbán János, Petar Vukov

Szerkesztő bizottság:

Barácius Zoltán, Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő),
dr. Bodrogvári Ferenc, Dér Zoltán, Gajdos Tibor, Gyurkovics Hunor,
Kopeczky Csaba, Mészáros Miklós, Molnár Cs. Attila,
Szekeres László, Zákány Antal

Alapító és kiadó: Szabadkai Községi Művelődési Közösség.
Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62.

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: 11—13

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:
ÜZENET — SIZ KULTURE SUBOTICA 66600-603-747

Előfizetési díj belföldön egy évre 40, fél évre 20, egyes szám ára 4,
kettős szám ára 8 dinár; külföldre az összeg kétszerese.

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól.

Készült a szabadkai Pannónia Grafikai Műintézetben.

TARTALOM

V. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM — 1975. JÚLIUS

- 439 MAJTÉNYI MIHÁLY hagyatékából: A költő mandátumlevele; Üzenet, Őnfeledt nekifeledkezés; Kanizsa; Végtelen karének (jegyzetek)
- 451 URBÁN JÁNOS: Megmaradni; Az ártatlanság nyara; Alkalom (versek)
- 454 GAJDOS TIBOR: Emlékvár (regény III.)

KÉZFOGÁSOK

- 471 PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ: A mikrokozmosz fénye: Ajánlás; Hatodik ének — fordította és a bevezetőt írta Csuka Zoltán (elbeszélő költemény)

ÉGTÁJ

- 485 BESZÉDES VALÉRIA: Borbély Mihály meséinek továbbélése
- 497 LŐRINC PÉTER: A szociális és nemzetiségi kérdések összefüggése a ruszinoknál 1887—1918 között — Nagy József fordítása

SZEMPONT

Irodalom és forradalom (véleménycsere III.)

- 507 PETAR VUKOV: Irodalmi kritikánkról — Nagy Mária fordítása
- 512 DÉR ZOLTÁN: Miről vitatkozunk?

OLVASÓNAPLÓ

- 515 FEKETE ELVÍRA: Irodalmunkról, a teljesség igényével (Bori Imre: Irodalmunk évszázadai)
- 519 LÉVAY ENDRE: A múltban tett léptek egymás felé (Káich Katalin: Egy fejezet a magyar—szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből — Zombor 1875—1918)
- 521 VIRÁG ÁGNES: Dimenziógazdag gyűjtemény (Podolszki József: Koponyatörés)
- 522 KOLOZSI TIBOR: Úttörő vállalkozás (Tajna zgrade a-5)
- 524 GAJDOS TIBOR: Újabb adalékok Szabadka történetéhez (Dr. Milenko Palić: A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán II. 1921—1929)

- 525 MILENKO BELJANSKI: Tényföltáró történetírás
(Dr. Josip Mirnić: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu)
- 527 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: A haza keresése
(Branimir Šćepanović: Az a gyalázatos nyár)

A felvételek KOCZÓ FERENC munkái

A KÖLTŐ MANDÁTUMLEVELE

A költőt saját korszaka állítja helyére, és a költő magával viszi mindig műveiben egész korszakát. Ez természetes kölcsönhatás. Az a mandátumlevél azonban, amelyet a poéta kezdettől a zsebében érez (saját calaphaktori kinevezése, szószólói megbízatása), alapjában nincs meg, fikció csupán — a tehetségteleneknél önámító hamisítvány —, hiszen költőnek nem választanak meg senkit... és százak, ezrek mégis költőt választanak mindennap.

Valahol megkezdődik a dolog, talán ott, hogy „nem lángból füstöt, hanem füstből hozni ki lángot”; ott, ahol a költő megbirkózik... nem az érzéssel, hanem a kifejezéssel. Most, hogy megkísérlem kibogozni egy költő harminc alkotóévét, úgyszólván semmit sem tudok első verséről és... első benyomulásáról — személyesen vagy írásban — valamelyik szerkesztőségbe; az első kipirult odaállásról valakik elé, hogy versét, írását elmondja, felolvassa. Minderről semmit sem tudok, ő maga sem tudja talán. Saját korszaka állította helyére harminc év előtt (időpont? talán ő maga sem tudja pontosan), és azóta mindig hozza magával saját korszakát.

A valóság Laták István körül az — mert róla írok —, hogy harminc év telt el, amióta „megjelenik”. Vannak írók, akiknek alkotói élete egybemosódik, akiknél a fejlődés belső törvényekből adódik, vannak azonban olyanok, akiknél — mint a kiállításon a jelzőtáblára — döntő mondatokat írhatunk fel. Egy ilyen döntő mondatot önmagáról maga Laták írt le:

„... szótlanok megnyíló szája voltam”

S most egyszerre végzetesen érzem a kort, melyben láthatatlan mandátumlevelét ez a költő megszerezte. Közhely lenne így leírni: „az elnyomottak és szegények mellett”; közhely lenne, ha igazság is. Ő szebben mondta el, a költő, hogy kinek és miért.

*Ezeket az éveket
 At kellett élnem
 Ezeket a könnyeket
 El kellett sirnom.
 Bajokat s érzelmeket
 Osztottak vélem
 Akiknek e verseket
 Régóta írom...*

A költő láthatatlan mandátumlevele — valamint az, hogy költővé választották százan és ezren — a húszas évek végéről datálódik.

Ha naplót vezettem volna életemről, abban ezt a bejegyzést olvashatnám: „1928. október. Ma megjelent a szerkesztőségben nálunk Laták István. A *Düh* című novelláskönyvét szedik odakint a nyomdában (már van egy verseskönyve, *Kolduslázak*, az idén jelent meg). Csodálatos ember. Fiatal, kerek arcú, van benne valami paraszti élet-erő, pedig munkásfiú. Vagy alkalmazott az apja? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy könnyen jön-megy... kis görbe botját a hóna alá kapja... eltűnik és valahonnan a Tisza mentéről jön tőle levelezőlap. Maga árulja könyveit, azt írja, hogy kellemetlenségei voltak. Elhatároztam, hogy novelláimat én is kiadom.”

Ezt írtam volna a naplómba akkor Zentán, 1928-ban. Ha akkor mellettem marad, akkor talán én... de hagyjuk, most már mindegy. Eltűnt, és ekkortól már megint csak versek és írások nyomán követhetem jó ideig további sorsát, harminc esztendejét.

A január hatodikai diktatúra ezerkilencszázhuszonkilencben belefajta a szót a toll embereibe. Valami erjed. A fiatalok sorsa bizonytalan, nem csodálatos hát a költőben ilyen kép:

*... Mig én lógok az ifjú bizonytalanság bitófáján
Mint széllal himbált akasztott.*

Átvette a szót lassan a haladók között egy új költőgeneráció — csupa vajdasági fiú —, s ezek a sorok között odakiáltanak, odamondogatnak a hatalomnak. (Addig a Bácsmezei Napló emigránsai között volt főleg baloldali árnyalat.) Laták neve mind sűrűbben feltűnik.

*Elég a szélből, a vérből, a télből,
A számolatlan sok féleléből.*

*... elkerült már egészen
A szikrányi öröm,
Holnap összeszedem
Az örök tél minden átkát,
S a december, január
Február urait mind összetöröm!*

Ezek a baloldali felzárkózás, a munkanélküliség évei. Latákkal ez a költőgeneráció zsebében érzi — megírva és készen — a korszak mandátumlevelét: csak előre, ez áll rajta. A lapokban a polgári sajtóban burkolt támadások az „istentelenek” és „zavaros fejűek” ellen. Laták hangja ebben a korszakban:

*Szabadon futottál, magadnak futottál s most oldalad
Véresre marja a szolgaság hámjá, az istráng.
S azt mondja istened: a dohos, szentelt ostya jobb étel,
Mint a medve talpa s a pataki pisztráng.
S ezt tanítani a nyakadba ültetett
Pápát, lámát, rabbit, varázslót, szentbotos ispánt.*

A kör lassan összezárul. A front felzárkózik, a Híd-csoport már őrhelyén áll!

Latáknál? A mlakai városrész Szabadkán, fizikai munka... versek a Hídban, munkásszínjátás... és agitáció, harci szervezkedés:

*Inség kutyája szűköl a vízenyökön,
Mehaltak már mind a szép, nyári dalok.
Ahol vicsorgó farkasként tengődöm,
Itt már nem lehel a jóság illatot.*

Jaj, hangosan dörömböl a nyomor onnan a Mlaka felől — és mindenfelől a külvárosokból. A költő most a nyomor riportere. Nála senki hitelesebb és harcosabb képeket nem küld — versben és prózában — ezekről a tájakról.

1937-ben jelenik meg a *Külváros*. Versek, talán a legkülönbek Laták művészetében. Láthatatlan öltésekkel szövi bele a dühöt, a lázadást, a külvárost az ábrázolt tájba. A tájba, amelyet ellepett a sár, a salak, a por — a József Attila-i guano —, s Laták vádoló, számon kérő hangon csatározik az „én” és a „közösség” kettős húrján, hogy végül megteremtse saját ars poetikáját:

*Én nem sírhatok többé magamnak,
Nem szerethetek többé gondtalan*
— — — — —
*Nékem végtelen nőtát dalolt
Egyről, csak egyről mindig az életem:
Hogy az igazságtalanság torkának rontsak,
Ezt parancsolta inség és értelem.*

Ó micsoda évek! A barna rém lépked és dobol — jön feltartóztathatatlanul. De ők optimisták — Latákék —, hisznek.

*Én csak halkán szólok, ha szólít a földolog,
S mégis messzehangzón dalolok, dúdolok...
Néha messze ér el az is a nagy úton,
Aki távolba lát és olykor andalog.*

Aztán 1941:

*A földön a halál silbakol,
Az égen csillag remeg.
Bánat könnyeit hullatják
Vénre, vakra sirt szemek.*

És akasztanak! Vers a sötétség éveiből:

*Az ablak előtt a villanypóznákon
Szinte sírnak a táviróhuzalok.
Jajgatnak a drótok a szélben, mintha
Rajtuk üzenne sok-sok halott.*
— — — — —
*Hiába markolász a gyáva sötétbe,
Az eltűnt kedvesek vissza nem térnek.
Sírnak- sírnak a táviróhuzalok
És csak fúrja az ablakát a féreg... (1942)*

III.

A költő magával viszi műveiben egész korszakát.

A felszabadulás az újságírásban és a színház körül egész csoport örökre állítja Laták Istvánt... de mi csak költői, írói éveit követjük.

1945 januárjában írta ezeket a sorokat:

*Riadtan, tudatlan topognak szerteszét
S ügyetlen tárja ki mind a dolgoz kezét.
E nép negyvennyolc óta nem élt szabadon!
Nehezen kél fásult szívében a vigalom,
Tétova: nem vádol, nem kér és nem tervez,
Lassan eszmél fel, hogy szabadsághoz ért.*

*Itt kell talpra állni a testvérnépekkel
S építeni, jó vajdasági magyarok!*

„Értsük meg — írtam egyszer erről a versről —, a költő nem azokhoz szólt, akik világosan felismerve az új világot, egész érzelmükkel csatlakoztak ahhoz; nem a Petőfi-brigádban vérüket hullató fiatalokhoz szólt ez a vers, hanem a helyben topogókhoz, a nehezen ébredőkhez, akik lelkiületben, lendületben, észhezértésben elmaradtak az élenjárók mögött — mi tudjuk, hogy mennyien voltak, azt is tudjuk, nemcsak az ő hibájuk volt mindez. Igen, ezeket a tömegeket kellett izzásba hozni, ezeknek kellett a szocializmusról beszélni.”

Aki Laták István költői, írói pályafutásának harminc évét felméri — prózában is hasonló volt az útja művének eszmei áramlása tekintetében —, ebben a második szakaszban, a lázadás kora után a tanítás és helytállás korszakát találja. A harminc évbe ez a korszak éppen úgy beletartozik, a harcnak éppen úgy velejárója volt, mint az első évtized, amikor Laták István a legolvasottabb és legnépszerűbb „munkásíró” (ezek is a korszakok szerint átértékelt fogalmak, de a maguk korában jelentőségük, minőségük és fényük volt). Ez soha ez a korszak, amelyet Laták ekkortájt megelevenített, nem maradt volna úgy ránk és olyannak — költői nyelvében —, mint éppen Laták költészetében. Ő hozta elő az ismeretlenből ezt a költészetet, amely eszmei és világnézeti tekintetben joggal követelt primátust; a helyzettudatosítást ő tudta a háború előtti korszakban leginkább élétté és művészetté átömleszteni.

III.

A világot a költőnek újból és mindennap össze kell raknia a saját szívében. Költőnk felett tehát nem lehet megállítani az órát sem 1941 előestéjén, sem később — amíg csak ír és hat. Érdekesek most az útkeresések és vívódások nála — önmagának kifejezése —, hogyan látja másként és megint másként saját szerepének alakulását; a várostromló katonából — epikai szélességgel — várvédő lett, ez volt a korszak 1948-ig. Ezen a társadalmi helytálláson túl később (mintha a táborüznek visszaemlékezéseinek fénye világítana melléje) egyre inkább önmagát keresi. Ott találjuk gubbasztva egy új esztendő előestéjén:

*Itt maradtam szóvalan
A jövőnek ért magul,
Az új év is így köszönt
Könyv fölött és józanul.*

Ez is csak hangulat azonban, átmenet még ebben a hangulati-
lag mélypontú versében is hiszen

... büszke jövőt tanul

A világot és az életet a szívben újból átélni, ez olyan varázslatos költői fegyver, odébb is csábítja hamar egy helyben topogásából; mintha most arccal a teljes és igazi, bővérű élet felé fordulna. Gazdag tematikájú ez a költészet — ha csak a címeken futunk végig, már megállapíthatjuk: országjárás, városjárás, piacjárás ... eljut a költő az embert keresve egész a sportpályáig. (Ez a bőválasztékú témakör prózai írásaiban is a minden iránt való érdeklődése mellett tesz tanúságot.) Sokszor cserél hangot; ez is az örök útkeresés bizonyítéka. Milyen elevenek azok a kicsit Don Quijote-i akcentusai!

*Csattogó ütemben
Csapjad a baltádat
Költőtárs mert hír
Dicstelen rád szárad.*

*Zsongó mértéken ülj
Szíszegve szorongva
Csintalan rimcsikón
Rugtass a habokba.*

*A holdkaréj csúcsán
Lebegjél lobogva*
— — — — —

Szó sincs róla tehát, hogy a költő Virág Benedek-i magányt keresne, egész lelkével benne van a mában, s az emlékkereső utain is; szülőföldjén és régi városokban újból átforrósított májusokat talál.

*Virágok közé futkosva hágunk,
Most otthon hagyjuk nehézkes vágyunk.
Hétköznapok és kicsinyes gondok? —
Eldobjuk, mint a fületlen gombot.*

Ez azonban csak leírás lenne, ha nem járna együtt a vággyal, hogy a költő meg is fejtse a dolgokat (Az *Öröms élet* c. versében.)

*Miénk a kacagás meg az üdvösség,
Vidám parancsod cselekvésre int,
Rózsás máglyádat lázasan köszöntsék
A ragyogó tavaszban hiveink.*
— — — — —

*Parancsod szeretni, sohasem félni,
Hősök tetteit neveli lázad,
Fájdalmon túlhág, ki titkodat érti
S meseszóval épít virágházat.*

Érdekes megfigyelni Latáknál, hogy valahányszor többek és a közösség felé fordul, hogy átmelegszik hangja! Ha önmagát adja viszont, apró permetjét hullatja — sokszor valami gaminos — könny-cseppnek. Egyik legszebb versének tartom az *Erjedést*:

*Én cénára húztam fel a négylevelű lóherét
S fűzérrel árultam a jószerecsét
Míg a magam rongyos vágyai
Kopott ülepű nadrágban táncoltak
A vándormadarak lakodalmán:
Tekintsetek szabályokba vágott tincseimre
Nem hiszek már balgán
A jótékonyág tündérében
Mert ezerszer édes szőlőtermését
A késő szüretnek
Keserű erjedés emésztette
S drága mustok aranylevét
Ellepték fázó katicabogarak.*

Három évtized gazdag terméséből költői arcélet próbáltam megformálni — szubjektív igényekkel önmagam felé. Én a költő érdekesen felvillanó képeiben még pasztellszínek után is kutattam és látszólag igénytelenül tovasuhanó sorokban láttam meg — sokszor — a művészt. Egy tengeri csónakútról kel ceruzavonás például:

*A közel elveszett
Összetört a messze
Nincs nyugvó pillanat
Hogy partra eressze ...*

A parttalanság pompás rajza ez. Vagy egyetlen vonás csak:

Kölyökszél játszik a zörgő eresszel

Hangos de meggyőző, szinte érzem ebben a pillanatban (ahogy ezeket a sorokat írom, szél rázza az ablakot), szinte érzem a kép kézzelfoghatóságát. S hogy arrébb pillantok, a kép ez lehet:

Kémények vak füstje összetűz

Nádtetőt fenyeget pernyetűz.

Mondom, verseit nemcsak összefüggésükben, hanem hangulatképekre bontva is próbáltam felidézni. S mögöttük az újabb és legújabb Latákat megrajzolni. Mégis szubjektivitással, hiszen erősen érzem, hogy „átéltük együtt azokat az éveket”, azokat át kellett élni, és azt is érzem, hogy azok közül vagyok, akiknek ő a verseit „régóta írja”.

(1958)

ÜZENET

Ó, a könyvek... igen a könyvek, őket mondjuk olvasmánynak. Olvasmány, milyen szörnyű szó. Csak akkor érzed, ha melléhelyezed testvéreit. Tákolmány például. Vagy szerelvény, térítmény. De hát a szó végeredményben nem önmagáért van. Nem önmagáért él, mint egy hiú, puccos nő. Sőt: hasznos és dögös teremtés, kollektív lény. Kifejezést jelképez. A szó téglá — mondta egyszer valaki — ki tehet róla, ha véletlenül csúnyának született; fő hogy a házat — a mondatot — összetartsa, hogy a fogalmat kifejezze.

Olvasmány, dűnnyögöm magam elé bátran és átpislogok a könyvszekrényre. Ez mindmegannyi olvasmány ott, a sok könyv. Hozzájuk képest a mesebeli bűvös palack értelmetlen flaska csupán. Előszedsz egy könyvet és felütöd, s akkor valóságos kísértetjárás indul feléd. Felütöd a könyvet, és egy világ születik idebent a szobában. Egy világ sok dimenzióval, térrel és idővel... ez a világ kilóg a szobából és mégis belefér.

Tegnap olyan furcsa érzésem támadt: hárman olvastunk a szobában, mindenki a magáét. S bár a könyvszekrényben száz és száz világ nyugodtan megfér, sohasem keverednek egymásba, így előszedve, a három könyv köré csöndes dicsfényvel — úgy éreztem legalább — testet, teret és formát öltött mindegyiknek meséje és tartalma, mondanivalója. Mindegyik körül ott lebegett, mint ahogy a kékes lidércfény táncol a meggyújtott rumos tea tetején, ott bóklászott a láng, anélkül, hogy pörkölné a lapokat. (Nézzük csak, határozta el magam, nézzük csak ezeket az olvasmányokat!)

Óvatosan megkerültem a fiamat: hason fekvé a diványon lapozgatott egy könyvet, másik kezével cseresznyét szemezett. A könyv igen, ezt ismerem, a *Hengergő homok*. Egy afrikai útirajz, hogyan hatolt át valaki a Szaharán. Ez olyan könyv, hogy tisztán érzed a forró homokszemeket magad körül, szinte sűtnék. S azok a végtelen vándorlások! Az oázisok közelében sakál üvölt a holdfényes sivatagi éjszakában... ó, az olyan, hogy az utassal dobog a szíved, vele lépkedsz abban a nagy bizonytalanságban, amely olyan határtalan, mint a libegő kaland maga.

*

Az én kezemben széteső vén salabakter: Útitárca. Pesten nyomatta Landerer és Heckanast 1844-ben. Talán ugyanazon a sajtón »zurikolta» a gépmester, mint a tizenkét pontot nyolcszáznegyvennyolcban, talán ugyanazok a betűk. Ám ezen most ne meditáljunk, a papír, a betű: csak anyag, most arról a világról beszéljünk, amelyet ez az olvasmány idevarázsol. Európát száztíz év előtti fazonban. Azt a sötét és nehéz korszakot, amely a forradalmakat megelőzte. Ott látom Tóth Lőrincet — mert ő írta a könyvet és nem tudok róla semmit, csak azt

tudom, hogy felült a delizsánszra, sállal körülcsavarta a nyakát és utazott. Svájcba, Belgiumba, Hollandiába. S olyan izmos lélek, olyan büszke: egész lényét átítatja a haladás. Évődik a tejkéjú hollandi menyecskékkel, megrója a gaz svájci vendéglősök pénzéhségét és kicsinyli az adagokat, s ásitva álldogál a belga indóházak sínpárjai között, amelyek mind az új világ csodái; ígérnek valami tőlünk még távoli; vagy csak tervezett és beharangozott közlekedést, a vasutat. S elfogja egyszerre a szent láz, s olyanokat ír: ha egész Európát behálózzák majd ezek a vasutak, akkor nem leend: majd többé háború... „drágaság, éhhalál meg éppen nem; a nemzeti gyűlölségek, előítéletek, szűkkeblűségek jobb érzelmeknek adván helyet végképp elenyésznek, a tudatlanság s annak egész sötét rokonsága megszűnik...” Belengett a szobámba a sárguló könyv kékes lidércfényének világa, az Utópia csodálatos világa; az Utópia, úgy látszik, örök...

Ma történet, útirajz meséje, holnap regény, holnapután valóság...

*

Az asztalon felütve Ivo Andrić regénye, a *Kisasszony*. Ez a különös meséjű, aprólékos színekkel kirakott, remekbe szabott történet egy vénkisasszony életéről; feleségem olvassa, valahol a közepén tart. Ezzel egy harmadik világ foglalta el láthatatlan terét és helyét a szobában.

*

A könyvet, ha felütik, idegen dimenziók szárnyán érkezik hozzák az üzenet, az olvasmány szárnyán... még ha a legmaibb valóságot is olvasod, az úgy jön mindig hozzád az író lelkének nagy varga-betűjén keresztül. Megírják a könyvet, megírják, kinyomják, megfalcolják, hajtogatják, bekötik: konzerválják egyszóval, és akkor odakerül a glédába és vár. Várja, mint a bűvös palack, hogy kidugaszolják és valaki beleolvasson, elolvassa. Vár, sokszor évtizedekig. Várja, hogy valaki megkívánja, elmerüljön benne, és hogy az ő világa kékes fényével kiüljön a lapok szélére, a meséje hódítson vagy vezessen kézen fogva az emberi értelem vagy értelmetlenség szakadékai fölött; a leírása fest, az üteme muzsikál, az alakjai, mint a szobrok: plasztikusak. Napsütés, szélvész, vihar lobog át a kis szobán, a múlt naivsága megmosolyogtat, a valóság elgondolkoztat, az álom elringat... s mind ezt apró betűk keltik életre. Szavak. Mondatok.

Az ember olvas, olvas, a betű egyre több lesz agyában, salak és kincs rakódik le benne. Aztán este leteszi a könyvet és felnéz a távoli csillagokra. És azon tűnődik, hogy a Holdon, Marson és Venu-son, ott vajon mit olvasnak?

(1959)

ÖNFELEDT NEKIFELEDKEZÉS

Most divat lesz az elkövetkezendő hetekben és hónapokban az olimpiászról beszélni, annak eseményeit kommentálni, mérlegelni. Az olimpiai statisztikusok becsülete megnő majd a szerkesztőségekben, a rádióban és a tévében... mindenütt, ahol e világeseménynek problémáit és publicitását mérlegelik és feldolgozzák. Ezer és sok ezer ember készül erre a világeseményre, az utazási irodák programjában pedig a müncheni olimpiász — éppen a földrajzi közelsége miatt — első osztályú programpont. Korunkat többek között a sportversenyek korszakának mondják úgyis, senki sem csodálkozik azon, ami ezen a téren történik és történni fog.

Távol áll tőlem, hogy én itt valamiféle tolmácsolója, magyarázója legyek az olimpiai láng útjának és lényegének, magyarázója és tolmácsolója az olimpiai gondolatnak. Én inkább az elvonult figyelő és hallgató szerepében mérlegelem a sportteljesítmények végtelen fokozásának és fokozódásának eszméjét. Egyszer egy magyar író régen, még sok évtized előtt egy kiváló sportregényt írt — Rónay György könyvében olvasom —, és az író, Mészöly Miklós a következő szavakat mondhatja el a sportregénye hőseivel: „OZOLIN, a rekorder: Gyorsabban, magasabbra és távolabbra. De miért gyorsabban? De miért gyorsabban, miért magasabbra, meddig távolabbra?” Mészöly regénye, az *Atléta halála*, annak idején feltűnést keltett, de hol voltunk akkor még a feltett kérdés filozófiai arányaiban a sportrekordcsúcok mostani világarányaitól?! Ma már erre a miéltre, hogy miért gyorsabban, miért magasabbra és meddig távolabb... nincs válasz, s ha van, az egyértelmű azzal a sporttétellel: ennek *így muszáj lenni!* A legkisebb diák sem gondolkozik azon, hogy „miért”. A miéltre nincs felelet. Benne van az ember természetében: ennek *így muszáj lenni*. Minél magasabbra, minél gyorsabban és mindig távolabb.

Az olimpiai versengés mélységes értelméből — és minden sportverseny értelméből — az ilyen filozofálgatás semmit sem von le. Éppen semmit. Hogy van-e határa a versengésnek, azon senki sem gondolkozik... a hajrá mindennél erősebb. *Versenyezni, versengeni muszáj*, ez a lényeg.

S most visszakanyarodok merészen egy egészen különös képre: ahogy a költők látják a sportversengést, arra. Éppen egy vajdasági költőnk, Laták István, akinek életművébe annyi lázadás, annyi düh és annyi forradalom, annyi sok forradalmi emlék fért bele, akit úgy tartottunk nyilván, mint az izzásig felfokozott szószólóját a forradalmi léleknek, ő jutott el elég változatos életében a szemlélet csöndes bölcsességéhez... szóval ő jutott el a *sportversig*, amely magyarázatát adja ennek a szenvedélynek. *Kosárlabdázás* — ez a címe a költeménynek, és az 1952-ben megjelent *Nyugtalan álmok* című Laták-versek könyvében olvashatjuk:

*Barna karok szeldesik a léget
Futó lábak a dús, zöld mezőn.
Ezernyi ember, forró tömkeleg
Nézi a labdát, szint' könnyezőn.*

*Izmos testek feszülnek egymáshoz,
Lehulló labdáért nyújtóznak.
Csak a szurkolók lihegése szól.
S a labda röpi a hálónak.*

Milyen öleledt nekifeledkezés a latáki versben!

*Játék és harc szenvedélye egyben
Csattogó labdával cikázik.
Rugalmas csapat nyújtózik. Hajrá!
S erőt és szépséget talál itt.*

Latáknak ez a régi-régi verse megérdemli — százszor megérdemli —, hogy idézzük a sportversenyek világóráiban... Csöndes néző lehetett ő csak az általa leirt versenyen, mégis különös, eleven hozzájárulást adott emlékezve rá, amikor az új olimpiász sportelméről beszélünk és azt idézzük az 1972-es augusztusi napokban...

(1972)

KANIZSA

Az őszi szél szárnyain — úgy érzem — most a kanizsai író-táborba kellene üzenetet küldenem... jaj, mennyi feljegyzés és emlék itt, de alig merek hozzájuk nyúlni, úgy fáj a sok visszaemlékezés... de öröm is egyben a Kanizsán eltöltött nyárvégekre és őszelekre gondolnom!

Mindig próbáltuk, de sohasem tudtuk igazi megfogalmazását adni a kanizsai összejöveteleknek; sok formáját hozták az elégedettségnek és az elégedetlenségnek... de úgy éltek a szívekben mégis, mint a remény, új és új nekirugaszkodás a várossal, Kanizsával való találkozásnak! Legyen most is úgy... ezt üzenem Kanizsára, amely egy szép eszme volt és maradt ott a Tisza mentén! Ó, hányszor testvéresedtünk ott sokan össze és hányszor, hány új nemzedék lépett a kanizsai ösvényekre, felváltva a régieket ott a Tisza partján meg a fürdőparkban és mindenütt a városban, ahol jártunk-keltünk. A kanizsai író-tábor — örömmel látom — intézmény lett minden kétkedés és fel-lelkesülés után... hagyomány lett. Valami, ami önmagában él és örök-ké önmagában ég minden nemzedékcseré után is... emlék és reménység... Kanizsa!

Ha még ott lehetnék, hogy mennék... a legelső között a legelső sorban (ez talán nem szerénytelenség!). Mert Kanizsa a szívem egyik hajtása, amire a legbüszkébb vagyok! Kanizsára élő szót küldenem nehéz, de annál ünnepibb érzés, annál felemelőbb, mert szívemben te vagy a szívek, a lelkek és az akarások legszebb nekilendülése. Az egész táj apoteózis és szimbóluma... az írás, a betű, a szó *valamiféle* szövetsége, az áldott megértés jelképe... nem is tudom, csak sóhajtva kimondani mindazt, amit nekünk Kanizsa jelentett és jelent... s remélem — a következő nemzedékeknek is — mindig jelenteni fog.

(1973)

VÉGTELEN KARÉNEK

Nem ok nélkül üzenget a posta a tévé meg a sajtó útján: nekem, neked, neki, küldenénk el mielőbb újévi gratulációinkat, besorakozva az alkalmi Téalapók sorába: e sorok írója huszonvalahány éve bizalommal ülteti jókívánságait a rádió hullámaira, és most ismét megállapítja, hogy ez a december hónap, akárhonnan nézzük, mégis a Téalapó hónapja: szakállas alakja úgy be van ágyazva a gyerekek világába (s még a felnőttek világába is), hogy vele kel és vele fekszik a képzelet. A nagy fegyelmező játék már november végén túl elkezdődik: majd írunk neki, a Téalapónak, hogy jó voltál-e. Azt tudod-e, hogy most már téged néz és figyel?!

Ha vendégségbe jön a kis Dini és a kis Mihály, mindkettő aggodva nézi a posta magas tornyát: sok csillagszemével ez a torony alkalmasnak látszik egy ilyen Téalapó megfigyelő-pozícióra. S azt a megírandó levelet is netán itt várja a postaláda.

A Téalapónak egy csodálatos és tarka, nagy műhelye van, ebben készül a sok játék. Olykor átengedi a Téalapó az áruházaknak és a boltoknak a mintapéldányokat, hogy a gyerekek megmutathassák: én ilyesmit akarok abból a műhelyből. Ennek a gyermekjáték állatkertnek oly csodálatos példányai vannak néha, hogy a szülő, nagybácsi és a nagyszülő zavarba van, minek is nevezze azt a bársonyfülű szörnyeteget, amelyre a gyerek rámutat: ez mi: ez micsoda? Mert én ezt akarom a Téalapótól.

A technikai játékokat nem a gyerek, hanem a felnőtt nézi gondterhelten: jaj, hogy fogom én ezt elindítani, lesz-e pont ilyen elem és pótelem a leltár után a boltokban?!

Meg tudom-e majd venni, mert a Téalapó árai olyan emeletesek, mintha nem is ez a szakállas, közkedvelt és jóindulatú ember gyártaná és hozná őket, hanem egy rideg és szigorú, régimódi műhelyfőnök, akinek szíve helyén nem meleg izomgyurma, hanem kemény és csavaros haszonkulcs van.

Igen, megyünk és sodródunk Téalapó felé mindannyian, fiatalok, kicsik és vének. Azok, akik mesélnek róla, és azok, akik hisznek benne és, sok nyeiven verseket tanulnak a tiszteletére. Átforrósodott hangon verselnek mindenfajta dinamikai árnyalatban, százféle változatban.

„Megírhatjátok a Téalapónak, hogy ma jó voltam és verset is tudok már.” Ez a derűlátó rezüméje a decemberi mindennapnak. Egyre sürgetőbben és erősebben az újesztendő felé: olyan, mint egy végtelen karének, mely apró szíveket hangol és hömpölyget...

(1973)

Július 7-én lesz egy éve, hogy Majtényi Mihály, a legnépszerűbb vajdasági regényíró elhunyt. Halálának évfordulója alkalmából közöljük a fenti, hagyatékából előkerült írásokat.

MEGMARADNI

*Semmi kétség,
álmodtam:
tetőtől talpig,
mély gyászban
őt láttam.*

*Ami szokatlan
az egészben volt:
ölelt, rám nézett,
picit kuncogott,
így lettem halott.*

*Ne félj tőlem,
nem jövök újra
érted meztelen,
már nem váltom
életre halálom.*

*Amit elkövettünk,
lemoshatatlan,
többre nem is kell
a titkos menedék,
a mécstelen estéd.*

*Azon a nyáron
üdvözlünk,
a szeretkezésben
nem volt szünet,
megbélyegeztelek.*

AZ ÁRTATLANSÁG NYARA

Emlékszem,
mosolyod kerek,
gurult,
a vadvirágok
között elveszett.

Fekszem
a folyóparton,
fájdalmas,
veled lenni,
ez is új alkalom.

Így lettem
általad különnc,
ízlelem:
nem kell már
a legédesebb gyümölcs.

Nem tudom,
miért is kereslek,
engem
felejtett itt régen
a kihűlt helyed.

Mindaz
talán csak beszéd,
tudom,
ha mégis kezdeném,
te velem kezdenéd.

Tudjuk.
Így kellett nekem,
neked,
feltámadt titkunk
bujdosó szerelem.

Megszépített
bennünket ez a nyár,
ártatlan
fut velünk a hullám,
égő homok muzsikál.

ALKALOM

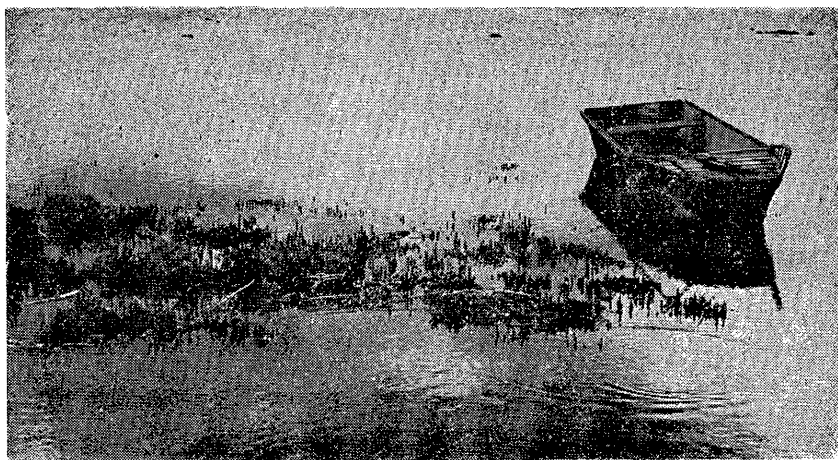
*Hihetetlen mosoly,
elzárkózott velem,
látom, nem pusztul el
fenn a hangtalan ég.*

*Őszülök. Így a jó.
Kihagy a kívánság,
vallomás belém rág,
a mértőledekből elég.*

*Szorongás a gondom,
lázamon a penész,
aki tovább merész,
vád az éhezőkért.*

*Elillant nyaram
zizzenő éles kés,
üldözni szépkevés
az ámitó szerencsét.*

*Pőrére vetkeztem,
bírní szeretnélek,
alkalom, a vétke
fészke a menedék.*

EMLÉKVÁR (III.)

ISKOLÁK

Láziból felnőtt ember lett közben, és a Slavija anyagi bukása után egy igazi csapatba került. Ennek az együttesnek már fedett öltözője meg igazi fölszerelése is volt. Nagy örömmre Lázi többször is elvitt az edzésükre, bevezetett az öltözőbe, ahol mindig kellemetlen izzadságszag terjengett. Nehezen nyeltem az ottani levegőt, de semmi pénzért sem hagytam volna el önszántamból azt a sok érdekességet kínáló helyiséget, ahol végignézhettem a futballisták öltözését-vetkőzését és meghallgathattam a fiúk egymás közötti beszélgetését, melyek főleg a lányokkal voltak kapcsolatban. Nem mindent értettem meg, sok mindent félre is értettem, de számomra titokzatos dolgokkal bővítettem ismereteimet. Lázi nemcsak az öltözőjünkbe és a pályára vitt magával. Vasárnap délelőttönként szólt anyámnak, hogy öltöztessen ünneplőbe, mert elvisz sétálni.

Anyám örömmel szabadult meg tőlem, de nem tudta, hova vezet az utunk. Mert séta helyett a kávéházba vitt Lázi engem, ahol a pajtásaival jól szórakoztak velem. Néha még a kávéház különtermébe is elvezettek, ahol pénzre kártyáztak a vendégek.

És itt is eldicsekedett, mi mindenre tanított már meg engem. Mert egynéhány olyan fogalmat és elnevezést tudtam elmondani, amelyeket a számból hallva nagy derúvel vettem tudomásul a pajtások, akiket kivétel nélkül futballistáknak tekintettem. Olyan neveket mondtam, mint rosszbogrács, piroslámpás, aranyegyes, zöldlámpás, tisztiház, meg hasonlók, és csak jóval később tudtam meg, hogy ezek halálára miért szórakoztak olyan jól a fiúk. A Lázi persze szívemre kötötte, hogy apám-anyám előtt el ne járjon a szám, mert akkor nem visz többé magával a kávéházba. Én meg is tartottam a titkot, csak Bécinek meg Ambrusnak mondtam el, amit megtanultam, s ők is jókat nevettek rajtam és úgy tettek, mintha nagyon jól tudnák, miről van szó.

Még szerencse, hogy azért az iskolában is tanultam valamit és tudományom javát mégsem Lázitól meg a többi futballistától, hanem a nálunk is csak alig magasabb, igen szigorú Flóra nénitől sajátítottam el. Persze nem volt könnyű feladat órákat ülni az iskolapadban, figyelni az ismeretlen ábrákat, amelyekből napról napra újabbak kerültek a nagy fekete táblára. És megtanultam idegen, kevésbé ismert nyelvű szavakat. Nem volt ez könnyű. Valahogy mégis beletörtem a szokatlan rendbe, és a tanító néni gyakran hívott a táblához, mert rendszerint jól feleltem. Mégsem szerettem a táblához menni, mert úgy éreztem, hogy a jobban öltözött gyerekek, de főleg a kislányok, egyre a nadrágom fenekén éktelenkedő stoppolásokat figyelik.

Az osztályomban elsőnek mégis én kaptam meg a kitüntető piros ötöst. Boldogan vettem át Flóra nénitől a kis kartonérmét és előre örvendeztem a hatásnak, melyet szüleimnél kifogok vele érdemelni.

Aznap délután zuhogott az eső, és a tanítás után kénytelen voltam a folyosón várni, míg elmúlik a vihar. De az eső kitartóan esett, a piros ötös meg egyre jobban égette a kalamárisomat. Végül is elfogyott a türelmem és — nem törődve a sűrűn alázúduló esővel — útnak eredtem.

A fogadás odahaza nem volt a várakozásnak megfelelően fényes.

Anyám félájultan csapta össze kezét, apám, aki egyébként sem volt jó hangulatban, mert már mennie kellett volna Kákonyihoz, akkorát kiáltott rám, hogy egyszeriben megfeledkeztem a piros ötösről. Még szerencsém volt, hogy anyám rögtön levetkőztetett és az ágyba bujtatott, hogy a dunyha alatt bemelegedjek. Mikor a melegben kissé magamhoz tértem, elkértem a kalamárist, kikotorásztam a karton-kincset és apám felé nyújtottam.

A hatás még a remélnél is nagyobb volt. Apám szigorú arca egyszerre megenyhült, mosolyogva pödörte alálógó bajuszát és egészen ellágyulva szólt hozzám:

— Te kaptad ezt, fiam?

— Én, apám — feleltem örömmel, és felültem az ágyban.

Apám mellém állt.

— Ezért most megcsókollak, te vakarcs — mondta, és nyomban arcomon éreztem bajszos szájának szúrós, mégis jóleső melegségét. Aztán kiegyenesedett, a piros ötöst sovány pénztárcájának egyik rekeszébe tette, és meg sem várva az idő elcsendesedését, elindult a kocsma felé.

Anyám meg mondogatta — inkább magának, mint nekem —, hogy a másik három ilyesmit nemigen hozott haza és most apám nyilván eldicsekszik asztaltársaságának az én piros ötösömmel.

PISZTOLY ÉS HALÁL

Amikor a Dragodán fiú ellátta a Csiki Pista baját, nem éreztem sem izgalmat, sem részvétet. Természetesnek tartottam, hogy akárcsak apám kárpáti meséiben, az életben is a jó győzedelmeskedjen a rossz fölött. Meg aztán felnőtt védelmezőnk nem használt sem kést, sem botot, sem a divatba jött ólombokszert. És mivel a vére sem folyt a kötekedő legénynek, nem is váltott ki bennem az eset rossz emléket vagy rettegést.

Sokkal félelmetesebbnek tűnt nekem az, ami apámmal történt. Egy este az utcasarkon vártam, hogy hazajöjjön egy rendelőjétől. Már láttam, hogy a város központjában kigyulladtak a kandeláberek, és az utcára boruló félhomályban figyelmemet a lámpagyújtogató rúdjának imbolygó és egyre közeledő fénye kötötte le.

A világitó bogárra emlékeztető fény néha megállt és ekkor kigyulladt egy messziről pislákoló gázlámpa.

És egyszerre megláttam apámat, amint az utca másik oldalán közeledik felém. Agyonviselt mikádójának széles kockái egyre határozottabban rajzolódtak ki előttem. Éppen át akart jönni a köves kocsiúton, amikor két ismeretlen férfi lépett eléje és rákiáltott: „Állj! Igazold magad!” Láttam apám arcán a meglepetést. Jó ideig tétován nézte a két embert, míg végre orrosszal kevert szerb tudományát összeszedve megszólalt: „Nálam nincsenek igazoló iratok”. Az egyik férfi ráförmedt: „Hát akkor ki vagy, mi vagy és mit keresel az utcán?». Apám széttárta a kezét: „Itt engemet mindenki ismer. Itt lakom a Tuba utcában... szegény cipész vagyok”. Igen, ezeket a szavakat határozottan így mondta: „Ja sam siromašni cipelar.” Még pár szóval faggatták, aztán barátságosan hangon újtára engedték: „Idi kući, stari” — mondták neki. És ő sietve megindult. A gázlámpát éppen akkor élesztette fel hosszú rúdjaival a gyújtogató és annak fényénél úgy rémlett, hogy apám arca sápadtabb lett a szokottnál. Megfogtam a kezét és suttogva kérdeztem tőle: „Apám, kik voltak ezek az emberek?” „Detektívek” — felelte röviden, de én ettől a szótól nem lettem okosabb. „Mit akartak tőled?” — kíváncsiskodtam tovább. „Valakit keresnek” — válaszolta kurtán és oly titokzatosan, hogy többé kérdezni sem mertem.

Nemsokára saját lakásunkban láttam az egyiket viszont. A kocsiúton ismerkedett meg apámmal és egy téli napon eljött hozzánk cipőt csináltatni. Sovány, sportsapkás ember volt, rövid prémgalléros bekecset és bokavédős sonkanadrágot viselt. Apám mértéket vett, aztán a cipő áráról kezdtek beszélni. A detektív alkudott, sokallta az apám által kiszabott összeget. Alku közben a zsebébe nyúlt, egy fényes pisztolyt vett elő, s mutatójúja körül kezdte forogtatni. Aztán megmondta, mennyit hajlandó fizetni, és azt is, hogy mikorára legyen kész a cipő. A revolver előszedése után gyorsan egyezsége jutottak, és a detektív nemsokára eltávozott.

Apám nagyokat káromkodott és olyasmiket mondott, amiknek jelentőségét nem értettem meg.

Úgy látszik, azokban az években nagy szerep jutott az effajta embereknek, mert a rendőrök működésére is jól emlékszem. Különösen azokra, akik a kiserdő melletti őrszobán szolgáltak. Mert azoknak ugyancsak sok dolguk akadt. Főleg vasárnap délután, amikor az erdei vendéglőben nagy hévvel fújták a rezesek a mulatozó legényeknek. Ilyenkor mindig történt bicskázás, verekedés. Főleg a lányok, a szórakozásra vágyó cselédlányok miatt verekedtek össze. Ilyenkor némelyiknek jól meg csapolták a vérét. A java azonban az őrszobában játszódtott le.

Mi, kíváncsi gyerekek és felnőttek nem láthattuk mi történik az őrszobán, de a szándékosan nyitva hagyott ablakokon keresztül messzire kihallatszott az összefogott legények szörnyű ordítózása. Ebből aztán mindenki sejthette mi történik odabenn.

Különösen egy vörös képű, eres arcú rendőrtől félt az egész környék. Sokáig teljesített szolgálatot ezen az őrszobán. Róla külön kell mesélnem.

A Magyar utcán keresztül járt be az őrszobába. Az emberek, ha csak teheték, kitértek útból, mert barátságtalan, szúrós tekintete is kellemetlen érzéseket váltott ki. Mi meg aztán éppenséggel szétszéledtünk, ha a távolban feltűnt széles, merev, egyenruhás figurája. Gumibotját mindig úgy szorongatta a markában, mintha azonmód le akarna sújtani valakire. A gyerekek csínytevéseit különös buzgalommal torolta meg és valósággal leste az alkalmat, hogy valahol beavatkozhasson.

Egy délután éppen rablósandároztuk, mikor a Kakas iskola irányából feltűnt a rókaképű rendőr. Akkor a szokottnál lassabban közeledett és úgy tűnt, hogy egyébként egyenes tartású teste meggörnyedt valamilyen teher súlyától. Ahogy közelebb ért hozzánk, behúzódtunk egy kapualjba és vártuk, amíg elhalad. Azt hittük, csomagot vagy nehéz zsákot vonszol maga után, de amikor egészen közel ért, hallottuk, hogy a különös teher keservesen nyöszörög. Mert nem zsákot, hanem embert hurcolt a kegyetlen rendőr. A járókelők gyűlölettel nézték a jelenetet, némelyik morgott is az orra alatt, éppen csak annyira, hogy a rókaképű meg ne hallja...

Az emberről, akit vonszolt, szakadtan lógott a maszatos, poros ruha.

A rendőr néha elengedte áldozata csapzott haját, hogy letörölje homlokáról a verejtéket, és miután vérben forgó szemével végigpászta a szörnyülködő járókelőket, mint csontot féltő eb, ismét elkapta a vergődő ember bozontját és húzta-húzta a laktanya felé.

Évek múltán a rókaképű rendőr eltűnt a környékről, és talán el is felejtettük volna kellemetlen emlékét, ha újra fel nem tűnik közeliünkben. De az már jóval később volt, addig még sok minden történt a Csatáry-házak környékén.

A másik házban a régi mederben folyt a lakók élete, újat csak annyit láttam, hogy Pista egyre nyúlt és soványodott, az Éva néni kendője alól kikandikáló hajfonatok meg fehéredni kezdtek. Éva néni, akit én annyira mégis tiszteltem, hogy sohasem neveztem bolond Évának, egyre furcsább viselkedésével hívta fel magára a környék figyelmét. Mindjobban féltette életerős, ritkán dolgozgató, sokat csavargó fiát, a vak Pétert. Féltette az erdei legényektől, hogy majd egyszer megkéselik, de főleg a lányoktól óvta igazi féltékenységgel. Emiatt különböző mendemondákat hallottam, amelyeknek a lényegét nem tudtam megérteni. Tény és való, hogyha Péter nem érkezett haza naplementéig, Éva néni kiült a kiskapu lépcsőjére és sírdogálni, majd az idő múlásával jajveszékelné kezdett. „Mi van az én Péteremmel, a drága jó fiammal, jaj biztosan megölték a gazemberek.” De az is megesett, hogy csak le-föl szaladgált a ház előtt és siránkozva, egyben fenyegetőve ismételte: „A fene egye meg a kurvákat, biztosan elcsalták az én Péteremet!” Vagy: „Jaj, mi lesz velem, ha ringyót hoz a házba a Péterke?!”

Persze a szomszédok meg a járókelők meg-megmondogatták, hova tegye a Péterét, de Éva vigasztalan volt és rá se hederített a gúnyolódásra. A gyerekek java része, különösen a nagyobbak, messziről csúfolták és illetlen mozdulatokkal fejezték ki véleményüket. Én meg

ilyenkor sajnáltam az Éva nénit és szidtam a vásott kölyköket, persze megint csak messziről, nehogy én húzzam a rövidebbet.

Egy szép nyári délután anyám a lakásban tett-vett, apám elszunynyadt a sezlonon, a gyerekek közül csak én voltam odahaza, és pajtások hiányában malterdarabokból szobrászkodtam a kocsmá lépcsőjén. Nagy volt a csend az udvarban és az utcáról sem hallatszott nesz, ezért egészen belemerültem a nagy ügyeskedésbe.

Egyszerre csak női sikolyok és jajveszékélések hangzottak föl az utca felől. Föltrezentem. Na, már megint az Éva nénit bántják — gondoltam, és a kapu felé iramodtam. Még a csukott nagykapuhoz sem értem, amikor kikiáltottam az utca felé: „Hagyjátok békén az Éva nénit!”

Aztán kinyitottam a kaput és az utcára ugrottam. De akkor jött csak a nagy meglepetés. Éva néni helyett egy jóval fiatalabb nőt, a Húros szabó lányát pillantottam meg, amint zilált hajával, jajgatva a házunk felé szaladt. Mi történhetett a felnőtt lánnyal? — villant át agyamon, hiszen olyan csendes volt, hogy szavát sem lehetett soha hallani a szomszédos Lovas utcában, és derékban meggörbült apja is oly jó és oly csendes ember volt, hogy nem volt párja a környéken. Másként nem is látták, mint karján szállításra kész nadrággal vagy mellénnyel.

A Húros lány! Igen, ő botladozott a kocsmáajtó felé és mögötte egy rohanó férfi, az udvarlója, aki revolverrel kezében üldözte. Földbe gyökerezett a lábam, pedig szerettem volna visszaugrani a kapuba. Csakhogy akkor már eldőrent egy lövés, aztán még egy, de egyik sem talált célba. A Húros lány kirántotta a kocsmáajtót, és beugrott az üresen álló helyiségbe. A férfi meg utána. Akkor már én is visszaszaladtam és kiáltozni kezdtem. Apám volt az első, aki ott termett. A kocsmáajtó felé mutattam, apám berohant, és akkor újabb lövés dördült el.

Apám után szaladtam. És amint átléptem az udvari ajtó lépcsőjét, láttam amint az ismerős arcú férfi revolverét melléhez szorítja. Aztán az utolsó lövés következett, és az ember a sarokba rogyott. A másik kocsmaszobában, közvetlen a bejárat melletti sarokban a szegény lány feküdt holtan. Sem öbelőle, sem öngyilkos udvarlójából nem szivárgott vér. Csak kis pörkölt lyukat láttam mindkettőjük szíve táján.

És akkor beesett az ajtón a szerencsétlen Húros bácsi és lánya holttestére roskadt. Ölelte, rázta, szólígtatta. Hiába, a lány halott volt. Az ősz fejű apa sírt, úgy sírt, ahogy felnőtt embert addig sohasem láttam.

Nagy tömeg verődött össze a tragédia hallatára. A gyorsan érkező rendőrök minden gondja csak az volt, hogy kardlapokkal szétoszlaszák a rengeteg bámészkodót. Aztán megérkezett a rendőrkapitány a nyomozókkal. Csupurdija, a főnökük szigorú arccal járt-kelt az udvarban és tanúkat keresett. De csak apám jelentkezett, csak őt hallgatták ki és faggatták legtöbbit. Én ott álltam a kocsmá udvari bejárata és a disznóól között, de rám senki sem hederített. Pedig én mindent láttam... Igaz, annak az átlótt szívű szerelmespárnak már mindegy volt. Jött is nemsokára a két lóval fogatolt hullaszállító kocsis és elvitte őket.

Mondtam, hogy senkit sem láttam úgy sírni a felnőttek közül, mint a Húros bácsit, de még az apámat is láttam egyszer sírni. Az előző télen volt. A hó olyan magas volt az udvarunkban, hogy alagutakat kellett ásni ajtónktól a kútig meg a nagykapuig. És aznap este ajánlott levelet hozott nekünk a posta. A borítékon fekete gyászkeret volt. Anyám nyitotta ki és hangosan felolvasta tartalmát. A messze Kárpátokból írta Gábor nagybácsim, hogy apám édesanyja, az én ismeretlen nagymamám meghalt. Apám akkor már több mint húsz esztendeje távol volt a szülői háztól és annyi ideje nem látta a nagymamát. Nagyon csodálkozva, hitetlenül néztem, amint szigorú és kemény természetű apám szeméből kicsordultak a könnyek. Aznap nem ment el a kocsmába és nem is vacsorázott. Szomorú volt, és amikor a hideg szobában mellé feküdtem, én is csendesen szepegtem, míg el nem aludtam.

Mégis e nyomasztó események után fokozatosan megszűntek az úszó holttestek álmoképei. Ahogy múlt az idő, egyre gyakrabban álmodtam repülőgépeket. De ezek a repülők alig hasonlítottak azokra a kétfedelű gépekre, amelyek néhanapján a város fölött keringtek. Mindegyik nagy volt és fekete színű, inkább vasból formált ragadozó madarakra hasonlítottak. És mindig láttam bennük a pilóták arcát, a lécsavarjuk pedig a repülő testének hátán forgott. Az égbolt meg sohasem kék, hanem mindig komor szürke volt fölöttük. Félttem, nagyon félttem ezektől a repülő szörnyektől, de ezek az álmok mégsem kínoztak meg úgy, mint a lebegő holttestek. Sokáig, néhány évig álmodtam fekete repülőgépeket.

A HERCEGNŐ, A KENYÉR ÉS A ZÁSzlÓK

Az orosz hercegnő, bármennyire csodáltam is, sohasem jelent meg álmaimban. Éppen ezért valószínűtlen alakjáról talán meg is feledkeztem volna, ha egy napon nem látom őt viszont a Széchenyi téri piacon. Nem is az ő nyúlánk figuráját fedeztem fel a sátorok, árusok és vásárlók tarka tömegében, hanem az öreg tábornok jeltelen, de még mindig jól megőrzött kékesszürke katonai köpenye tűnt szemembe egy elárusító asztal mögött. Az idős ember kezét dörzsölve, lábával topogva didergett a metsző hidegben, mögötte egy lábasban satnya, szemlátomást kevés meleget sugárzó faszéndarabkák parázslottak, előtte az asztalon csiptetők, vállfák, fakanalak és fregolik heverték vevőre várva.

És míg könyves tarisznyámmal a vállamon bámészkodtam, megjelent korai gyerekeim legmegcsodáltabb személyisége, a hercegnő. Ha lehetséges, még sápadtabb volt, mint egykoron, sötét haja most is magasan fésülve övezte beesett arcát és nyakát, — hosszú, hófehér nyakát mélyen behúzta vékonyka kabátjának gallérjába. Kezében fénylő teáskannát tartott, azt az egyetlen, részemről már ismert kincset, amelyet hazájából magával hozott.

A tábornok mosolygva fogadta és mélyen meghajolt előtte, ami nekem furcsának és majdnem nevetségesnek tűnt. A hercegnő valamit csicsergett, aztán előkerítettek egy porcelán bögrét, és a csillogó kannából forrón párolgó teát öntöttek bele. De az öregúr nem akart

belőle inni, hanem egyre lányának nyújtotta a bögrét. A hercegnő végre engedett az unszolásnak és néhány kortyot lenyelt a forró italból. Az apa elégedetten mosolygott, majd lassan szürcsölni kezdte a teát. Lánya még néhány szót váltott vele furcsa madárhangján, aztán elbúcsúzott és megindult hazafelé. Én észrevétlenül követtem, nem tudom, miért. A magas karcsú asszony most még jobban vonzott, mint évekkel előbb a Csatáry-házban.

De ez a titkos követés nem sokáig tartott. Az asszony lebegő figurája eltűnt a tér egyik régi házának bolthajtásos kapualjában. Nagyon elszomorodtam, majdnem elpityeregtem magam a kapu előtt. Pedig voltak azon a tájon még náluk is elesettebbek, nyomorultabbak. Mint például az öreg Mungó, a köszörős, aki saját kezűleg tolta taligára szerelt műhelyét és tetejébe minden rossz gyerek csúfolta és ki-nevette.

Meg ott volt a piac környékén a bolond Pista is, aki csak megállt a kofák előtt és úgy koldult, de tarisznya helyett mindig kosarat hordott a karján. És amikor megint csak a gyerekek összevissza beszéltek neki mindenfélét, nagyot legyintett szabad kezével és azt mondogatta, hogy: „Hibásak vagytok ti, mindegyitek hibás!”

És a Treszka néni, aki télen-nyáron lépcsőn ülve horgolt, dalolgatott, vagy magában beszélt és kis cérnáskosarába gyűjtötte a jószívű emberek alamizsnáját.

Őket mégiscsak kicsit sajnáltam, éppen úgy, mint a szakállas, piszkos és rongyos embert, aki egyre azt hajtogatta, hogy a cár alezredese volt, de senki sem akarta elhinni neki. Az „alezredes” a piac hulladékaiból élt, az elhullatott káposztaleveleket is nyersen ette meg. Ha alkalmi munkából néhány dinárt szerzett, azt mind elitta a közeli kocsmában. Amikor elköltötte pénzét, kidobták az utcára, és a piac sarában, vagy az elhagyott bódék asztalán aludt horkolva, kitátott szájjal.

De a mi házunk táján is elég rossz szelek fújtak. A munka nagyon megcsappant, a Magyar utca és a Jaszibara között élő embereknek még cipőjavításra sem tellett.

Káposzta Matyi főszabadult, szorgalmas, jó munkás lett belőle, ezért apám vele különösen jól és figyelmesen bánt. Anyám, mint saját fiát, úgy megszerette, a gyerekekről, különösen magamról, nem is beszélve. Testvérként szerettük az életvidám, egészséges fiút. Mégis egy napon láttam, amint újságpapírba csomagolja szerszámaint és menni készül.

— Ténsasszony — mondta anyámnak —, én most elmegyek. A mesterrel már megbeszéltem.

Anyám szomorúan kérdezte:

— Ugyan hová mész, Matyikám? Hát nem jó a sorod nálunk?

Matyi lehajtotta a fejét.

— Maguknak is alig van mit enni, ténsasszony. Máshol kell keresnem kenyeret.

És elment. Csak másnap tudtam meg apámtól, hogy Matyi Magyarországra szökött. Abban a ruhában, amely rajta volt, és azzal a szerszámmal, amelyet egy darab szalonnával együtt újságpapírba csomagolt.

Igaz, néhány hónap múlva visszajött. Rövid ideig eljárt hozzánk és megint átszökött. Matyi azután úgy járkált át a határon, mint jó-
anyám a szomszédba. Amikor csak eszébe jutott. De mindig vissza-
jött. Mert úgy látszik, ott sem volt több a munka és kevesebb a sze-
génység. Aztán végleg elment tőlünk. Nagyon sajnáltam, de azért már
nem annyira hiányzott, mint régen, amikor nyakába vett és úgy nyihá-
rozott velem a hosszú Magyar utcán. Meg már a gyerekektől sem
kellett megvédenie, meg tudtam védeni saját magam.

Azért Matyi nem tűnt el végleg az életünkől. Később, jóval ké-
sőbb még visszatért.

A szegénység közben alaposan befészkelte magát otthonunkba.
Apám jól látta ezt a helyzetet, de erről mégsem akart senkivel sem
beszélni. A kenyeret már nemcsak idősebb testvéreim, hanem én is
nagy karéjjal ettem, és ha korgott a gyomrom, vagy megkívántam
valamilyen hozzáférhetetlen ételt, nagyon elszontyolodtam.

Apám munkaszabotázta, az ablaknál álló pangli, már napok óta érin-
tetlenül állott. Az összerámolt szerszámok rendje szokatlan légkört
teremtett a földes szobában. Apám egyenletes lépésekkel sétált föl
és alá, időnként, mintha valami dolga lenne, kiszaladt az udvarra, de
rövidesen visszajött és folytatta a járkálást. Arca zord volt, és én félén-
ken figyeltem minden mozdulatát, pedig rám sem hederített.

Anyám a konyhában ült öbe tett kézzel és hallgatott. A régi
ébredőtőóra hiába ketyegett — mintha megállt volna az idő.

Semmi, de éppen semmi munka nem akadt és az ebéd sem főtt
aznap.

Egy óra tájban átjött hozzánk az utca egyetlen jómódú család-
jának, a Malleréknak a cselédje és átadott valamit anyámnak.

Apám megszakította a sétát és kiszólt a konyhába:

— Mit hozott az a lány?

Anyám bontogatni kezdte az ölében tartott, kendőbe csavart cso-
magot, közben aggódó pillantásokat vetett apám felé.

— Kenyeret küldtek, Miklós — nyögte ki félénken.

— Hogyan? — tette föl a kérdést apám olyan hangon, mint aki
nem hisz fülének. — Kenyeret? Nekem kenyeret! — ismételte felin-
dultan aztán elakadt a szava. Kisvártatva felém fordult és letompított,
de ellentmondást nem tűrő hangon mondta:

— Kísfiám, vedd el anyádtól azt a csomagot. Ha Mallerék úri
gyomra nem bírja el a másnapos kenyeret, akkor nekünk küldik. Hát
koldusok vagyunk mi?

Aztán anyámnak folytatta:

— Te meg mit állsz, mint egy sóbálvány? Add a gyerekek
azt a penészes bodagot és rögtön kivele a házból! Mondja csak meg
nekik, van öneki apja, aki megszerzi a kenyeret. Adják oda egy kol-
dusnak, vagy akár egy kutyának! — csapott dühösen az asztalra.

Anyám nem válaszolt mindjárt, csak akkor fordult félénken apám-
hoz, amikor elvettem a kenyeret.

— A kenyér nem penészes, a gyerekek meg nem laktak jól ma.

Apám kirohant az utcára, én meg mellemhez szorítottam a nagy darab kenyeret és megindultam Mallerék felé. Láttam apámat, amikor siető léptekkel elfodult a Magyar utca sarkán. Biztosra vettem, hogy szerez ennivalót, de azért nagyon nehéz volt a kezemben a kenyér.

Lídia nagynéném fia, Pali ritkán járt el hozzánk és aznap éppen ebédidőben állított be. Mind a hatan körülültük a leterített asztalt és előttünk két kiló körte volt egy fatálcán. Az ebédünk. Anyám látta meg elsőnek a fiút, amint bejött a kapun, s azonnal figyelmeztetett bennünket.

— Jön a Pali.

— Takarjuk le abrosszal a körtét — utasított bennünket apám —, és mondjátok, hogy már ebédeltünk.

A megszokott vigyorgással és sétatálcával a kezében jött be az ajtón a fiú.

— Csókolom, szevasztok! Ebéd után vagytok már? — kezdte mondókáját vidoran.

— Igen... már megvolt — feleltük rosszul összehangolt kórusban. A nővérem még hozzátette, hogy bableves volt túrós tésztával, a Berci bátyám meg kinyögte, hogy töpörtyű is volt rajta.

— Persze, nem maradt, hehehehe! — jegyezte meg kedélyesen. — Pedig nagyon gusztusom volna rá. Na, de látom — bökött ujjával az asztalra —, hogy egy kis körte még akad.

— Ó, igen... — mondta anyám fanyar mosollyal és felhajtotta az abrossz egyik sarkát. — Kínáld meg magad, ha szereted.

És Pali szerette. Olyannyira, hogy teljes erővel nekilátott. Apám megkövesedve nézte a gyors pusztítást, mi meg bátoritanul vettünk el egyet-egyet. Amikor pár perc múlva a vizsgájára vonatkozó jókivánságaink után elrobogott, maradt még hatunkra két satnya körte.

Mégis, odahaza, ahol senki sem látott bennünket, egészen jól megvoltunk azokban a napokban is. Da a házon kívül, főleg az iskolában kezdett terhes lenni a szegénység, amelynek mindinkább tudátára kellett ébrednem.

Igy volt ez akkor is, amikor közeledett a tanév vége. A tanító néni — a szigorú leckéztetések mellett — néhány gyerekkel verseket mondatott, hogy a záróvizsgán ne kelljen pirulnia Radasić igazgató úr meg az egybegyűlt vendégek előtt. Az utolsó órát pedig minden nap azoknak a tornagyakorlatoknak tartotta fenn, melyeket a város elemistáinak kellett bemutatni a Bácska pályán megtartott szemlén.

Mindannyian szívesen tornáztunk az iskola udvarában, mert a kellemes júniusi napokban nem volt ínynkre az osztályok olajos szagú levegője. A kistermetű tanító néni szorgalmasan mutogatta a gyakorlatok mozdulatait, és mi jókat kuncogtunk szögletes mozgásán, amelyet szűk, csaknem bokáig érő szoknyája még fokozott.

Vidáman hajlongtam, csigaként forogtam tengelyem körül, karommal nagyokat csapkodtam a levegőbe és nem sejtettem, hogy ebből a vidám játékos feladatból komoly gondjaim keletkezhetnek. A baj akkor kezdődött, amikor az egyik órán a tanító néni behozatott az

iskolaszolgával egy nagy csomó háromszínű zászlót és mindannyiunknak kiosztott belőle néhányat. Ezekkel kellett a jövőben tornásznunk, nehogy pusztá kézzel hadonásszunk a nagy ünnepélyen.

A tanító néni végigjárta a padsorokat, hogy ellenőrizze, jutott-e mindegyikünknek zászló. Aztán visszament az asztalához és bejelentette, hogy másnap reggel hozzon be minden gyerek tíz-tíz dinárt, mert ennyibe kerülnek a zászlók. Erre a bejelentésre néhányunknak elsavanyodott a képe, mint mindig, ha pénzre volt szükség. De a tanító néni rövidesen hozzátette, hogy „szegény sorsú gyerekeknek nem kötelező a pénz kifizetése”. És egy rövid névsort olvasott fel, amelyben én voltam a második.

Nevem hallatára elszorult a szívem, lélegzetem elakadozott. Kezem olyan erőtlenné vált, hogy az egyik zászlót elejtettem. Nagyon koppant a padlón, de nem figyelt fel rá senki. Éreztem, hogy a teremben nincs elég levegő, hogy csak a padló olajbűze fojtogat. De szerencsére abban a pillanatban megszólalt a szünetet jelző csengetés.

A leejtett zászlót fölkaptam, és párjával együtt a pad alá dugtam, aztán az ajtóhoz rohantam és már is kint voltam a homályos folyosón. A tanító néni megrökönyödve bámult utánam, de én most kivételesen rá se hederítettem a megszokott rendre. Száguldva értem el az udvarra vezető ajtót és egykettőre kint voltam a levegőn. De aztán megtorpantam. Hová most? Kitől remélhetek gyors segítséget. Mert valahogyan segíteni kell magamon: ingyenzászlót nem viszek haza! Apámra gondoltam, de ő messze van, nem érem el, és nem biztos, hogy kapok tőle pénzt. Már könnyek homályosították szemem, torkom ismét összeszorult... A többiek is kitódultak az udvarra, és én még mindig tehetetlenül álltam, vergődve a kínos gondolattal: „Ingyenzászló... nekem nem kell ingyenzászló!”

És akkor eszembe jutott Ambrus bátyám, aki már egy éve inaszkodott. Neki talán lesz pénze... talán. És ő elérhető, ha rátalálok. Már szaladtam kifelé, az utcára, a kocsiútra egyenesen a Rudics utcai üzlet felé. Félúton sem voltam, amikor az utcakereszteződésnél egy kétke-rekű targoncába ütköztem.

— Hej, öcskös, nem tudsz vigyázni? — kiáltott rám valaki a targonca mögül. Aztán jól ismert nevetést hallottam.

Erre már felocsúdtam, mert bizony ez Ambrus bátyám hangja volt. Leeresztette a terhét és rám szólt:

— Ki zavar, hogy futsz, mint az eszeveszett? — De mert nem tudtam mindjárt válaszolni, rám förmedt: — Na, bökd ki már, mi bajod!

— A zászlók — lihegtem — pénzbe kerülnek.

Nem értette mindjárt, hát nagy nehezen elmagyaráztam neki, miről van szó.

Ambrus bátyám a zsebébe nyúlt, előkotorászott néhány darab aprópénzt, aztán fanyar arccal mondta:

— Ez bizony még nem elég... de várj... menj föl a járdára és innét el ne mozdulj. — Aztán megragadta a targonca két nyelét és nagy zörejjel megindult. Egykettőre eltűnt az István utca sarkán, én meg utasításához híven egy helyben állva vártam visszatértét. De a

hangulatom bizakodó lett, a könnyek eltűntek szememből. Most láttam csak, milyen nagy és milyen erős gyerek lett Ambrus. Biztosra vettem, hogy kisegít.

Nem tudom, mennyi idő múlt el a várakozásban, de bátyám targoncája végül mégis feltűnt a sarkon. Még nagyobb zajjal közeledett a rázós kőkockákon, aztán előttem hirtelen megállt.

Zsebéből egy papírpénzt húzott elő és felém nyújtotta.

— Itt van öcskös, kaptam jó borraivalót. Most aztán lódulj...

Még a hálálkodásról is megfeledkeztem, mert azonnal az iskola felé iramodtam. Mire az osztályomba értem, már mindenki a helyén ült és a tanító néni is az asztala mögött állt. Lihegve hozzáléptem, és szó nélkül elébe tettem a gyűrött tíz dinárost.

A tanító néni hitetlenkedve nézte ragyogó arcomat. Én voltam az első, aki fizetett a zászlócskákért.

CSATÁK

Tágra nyílt szemmel bámultam a sűrű sorokban elvonuló fekete sereget. A hosszú selyemszoknyák hullámzó tömege felsöpörte a Magyar utca zöld fűvel teleszórt hepehupás kövezetét. Az asszonyok ajka alig mozgott a fejkendők csomója fölött, mégis megfoghatatlan ritmusokban hullámzottak az ájtatos szent dalok. A menet kevés számú férfirészvevője fedetlen, ősz fővel ballagott az asszonyok mögött. A sötét emberáradat közepén a díszruhás papok meg a karinges ministráns gyerekek haladtak. A bunyevác dal elhalkult, fölhangzott a magyar kórus sápadtabb éneke. Megindultam a menet után és elkísértem a városliget bejáratával szemben álló színes Rókus-szoborig. Nagy élmény volt ez minden év tavaszán, egyetlen alkalommal sem mulasztottam el a proseecciót, amelynek értelmét nem fogtam fel és nem is kerestem. De azért azt is megfigyeltem, hogy néha egy — egy asszony kivált a sorból, betért utcánkba, leguggolt, és úgy tett, mintha fűvet csupálna az árok széléről.

A sok szentkép házigazdánk, Csatáry úr lakásában, az ájtatos, templombajáró házínéni, az imádságos koldusok, akiknek szövegeit már régen, minden lecke előtt folyékonyan ismételtem és a rendszeres körmenetek legnagyobb élményeim közé tartoznak. De bizonyára testvéreim számára is, mert különben komolyabban vettük volna a válásunk otthonunkban szerényen képviselt szertartásait. Mert sem apám, sem anyám nem voltak hitbuzgó templombajárók, csak a nagy ünnepeket, mármint a húsvétot, az újévet meg a hosszúnapot tartották meg. Így aztán a hókusz-pókuszos szertartások közül mindig valamilyen baj keletkezett. Egyszer nővéremnek sikerült minden esetben komoly arccal végighallgatnia az áldást, a szertartásos mozdulatokat meg az érthetetlen imát. Viszont a három fiú közül valaki mindig elrontotta az ünnepek komolyságát. Egyszer Ambrus arca fújódott föl a pukkadásig, másszor belőlem tört ki a röhögés, néha meg Béci szeméből csurogtak ki a nevetés visszatartthatatlan könnyei.

A legnagyobb baj az volt, hogy apám mindent nagyon komolyan csinált. Ha ő imádkozott, vagy szertartást végzett, akkor el kellett hinnünk, hogy azt őszinte meggyőződésből teszi. Megfeledezett róla, hogy a hitközség vezetőit meg a papot minden adandó alkalommal lekicsinylő szavakkal illette, hogy az ünnepek között egyetlenegyszer sem jutott eszébe elővenni az imakönyvet, és hogy házunkban a valás előírásait senki sem tartotta be.

De hát az év négy-öt napján minden megváltozott és a nagyobbaktól még azt is elvárták, hogy hosszúnapon böjtöljenek. Ami természetesen éppen úgy sikerült, mint a többi vallási ceremónia. De apám nem ismert tréfát. Nem volt rest a szertartás közepén kiosztani néhány csattanós pofont, hogy aztán dolgát jól végezve, folytassa a minket jól szórakoztató ceremóniát.

De hát miért lett volna ő jobb a rabbinál, aki a diákok istentiszteletén abbahagyta a prédikációt, lejött a padok közé és szó nélkül kiosztott egy-két nyaklevest a fecsegő vagy éppen jókat röhögő diákok között. És általában, nem csoda, ha az egy-két utcával távolabb lakó ortodox, vallásos fiúk minket, Tuba és Magyar utcaiakat ségeceknek, vagyis nem zsidó kölyköknek neveztek. Mert bizony honnan is tudtam volna olyan szépen énekelni a karácsonyi dalt, hogy „Mennyből az angyal...” És két bátyám — Poldival együtt — még egyéb tettekre is vetemedett. Beálltak a betlehemesek közé. Ambrus bátyám kezűgyesességét még a betlehemes papírházikók elkészítésénél is igénybe vették. És mikor eljött az ideje, ők is beöltöztek a kifordított subákba és vitték a gyertyával kivilágított házikót utcáról utcára, házról házra. Aztán ahová betértek, ott nem egészen szent szövegekkel teletűzdelt pásztordalokat énekeltek, ezért borral kínálták őket és pénzt kaptak. Én csak távolról kísértem a menetet, mert a betlehemezés nem volt veszélytelen szórakozás. Ha történetesen összetalálkoztak a Cigány utca, vagy a Prágai híd utca pásztoraival, abból mindig nagy verekedés keletkezett. A furkós botok használata és a riválisok betlehemenek szétrombolása úgyszólván kötelező volt. Tulajdonképpen sohasem maradt épségben egyetlen piros papírral bevont házikó sem. Ezt már bele is számították a karácsonyi előtti pásztorkodásra vállalkozó fiatal legények.

Sokkal veszélytelenebb, de éppen ennyire szórakoztató volt a Szentiván-esti tűzugrálás, amit abban az időben egyszer sem mulasztottam el. Ahogy leáldozott a nap, a környék nagyobb gyerekei — fiúk és lányok — rőzsét meg kukoricaszárát csempészték ki az udvarokból és az utca közepén nagy tüzet raktak. Aztán, ahogy kicsit lelohadtak a lángok, elkezdődött a tűzugrálás. A cipőt le kellett vetnünk, mert csak mezítláb volt szabad átugrani a tűzön. Volt is nagy viháncolás, mert a lángok meg-meg pörkölték a meztelen talpukat és nem mindig sikerült elég nagyot ugranunk.

A lányok először almát szórtak a tűz körül, amit mi összeszedtünk, aztán ők is nekibátorodtak. Ekkor az ordítozás még hangosabbá és ʻelvennebbé vált, mert szoknyájuk magasán térdük fölé emelkedett és a lángok megvilágították meztelen testüket. Az én Pöszém, aki már régen elfelejtette a papa-mama játékot, ott ugrált a többiekkel.

Ha magam elé idézem azokat az estéket, mindig látom két szöke hajfonatát és a szoknyáját, amint egészen derekáig libben a tűz fölött. És alakja egy pillanatra mintha megállna a levegőben, csak a lángok imbolyognak, hogy megvilágítsák sápadt, valószínűtlenül áttetsző testét...

Igy voltunk tehát a népi és vallási szokásokkal odahaza, meg a mi utcánk környékén. De ha kicsit odébb mentünk, már nem volt akora keveredés. Így a zsidó iskola nagyobb tanulói csak jól fölfegyverkezve és falkákban haladhattak el a Kakas iskola környékén. Még szerencsénk volt, hogy velünk járt néhány nagyra nőtt és bátor patronázsgyerek. Vagyis Goldstein Feri meg a két Winkler, az árva fiúk, akik a Széchenyi téri otthonban nevelkedtek. Feri meg a Winkler Laci bikaerősek voltak és élvezték a verekedést az iskolában is, a magas, nyomorék Kálmán meg a mankójával abált mindenkit, aki közelébe került. Könyörögtünk is nekik jó néhányszor, hogy kísérjenek el bennünket legalább a Kőhíd utcáig, amit ők meg is tettek, ha volt fölös gombunk vagy klikkerünk. De a pénzt is elfogadták, amit csak a Maller gyerektől kaphattak, mert neki néha volt. De ha ők nem jöttek velünk, bizony ritkán kerülhettük el a verekedést. Táskával, kalamáris-sal, eldugott botokkal és kövekkel vívtuk a csatákat, rendszerint a piactéren vagy a kerekes kút környékén.

Hacsak meg nem jelent a téren a Kakas iskolai gyereknépkönyvhájának védnöke, a hatalmas termetű, reverendás Páter Vazul. Mert Páter Vazul közkedvelt és békés természetű óriás volt. De a verekedő gyerekeket egykettőre elcsipte és fülüket addig húzta, csavarta, gyömszölte, míg sírva meg nem ígérték, hogy máskor ilyesmit nem tesznek. Akkor mosolyogva képen vágta és útjára bocsátotta a rakoncátlan fickót.

Páter Vazul alakja hosszú éveken át hozzátartozott a környék képehez. Annnyira odanőtt, hogy mint mesebeli óriás még ma is ott lebeg az öreg galagonyafák ágai alatt. Most is látom, amint a zsidó templom szolgája, a szakállas samesz társaságában, annak karját fogva sétál a tér kellős közepén. Ha jól odafigyelek, még hallom sarujának koppanását a régi, repedt aszfalton.

Egészen más volt a helyzet, ha a Kőhíd utca és a Cigány utca között kellett megvívni a csatát. Arra nem is lépett a Vazul páter nagyméretű saruja, nem volt rendcsináló, sem békeangyal — mert ezek a verekedések nem olyan kisgyerekes kakaskodások voltak és nem is véletlenül estek meg. A Kőhíd utca—Cigány utca csata felölelte az egész környék minden egészséges gyerekét és kamaszát, az utcák nevei csak a tágabb csoportosulások központjait jelezték, és ami a legfontosabb, előre megbeszélt dolog volt. Meghatározták a verekedés időpontját, helyét, az eszközöket. Mert voltak könnyebb, bemelegítő csatározások, melyeken sárgombócok és göröngyök voltak csak a megengedett harci eszközök aztán jöttek a vékonyabb botok meg a malterhulladék, és végül az az igazi csaták, amikor a távolról lövő gumipuskáktól a husángokon át a féltégláig minden fegyvert igénybe lehetett venni. Ez utóbbiak esetében én meg a korosztályom csak távoli nézők lehetünk, viszont a sárgombócokat vagy a göröngyöket nekünk kellett elké-

szítenünk és kézbe adnunk. Ha nekibátorodtunk, esetleg el is hajítottunk belőlük néhányat, de csak óvatosan, mert ha magunkra hagyva találkoztunk az ellentábor valamelyik harcosával, alaposan megverték bennünket, hacsak idejében el nem futottunk. Béci bátyám kimaradt a verekedésből, de Ambrus annál jobban kivette a részét Poldival meg Rutkai Ferivel együtt. Valami csoda folytán, akármilyen komoly volt is a hadakozás, senkinek a szemét nem verték ki, de vér nem egyszer folyt. Igaz, az első vér jelezte egyben a csata végét is.

Mert amilyen nagylegények voltak az utcán a környék suttyó legénykéi, olyan kicsik lettek, amikor sompolyogva és lapulva hazatértek. Viharedzett mosónők, kidolgozott sokgyermekes háziasszonyok, varrónők és piaci kofák várták a csata hőseit, hogy a lerongyolódott ingek, főlzaggatott nadrágok árát főzőkanállal, nyújtófával verjék le rajtuk.

Mindannyiunknak kijutott a verésből, de egymás között sohasem vallottuk be a mórest. Ambrus bátyám mondta nekem bizalmasan, hogy még a nagyon tekintélyes és erős Ferinek is ellátta a baját az édesanyja. Csak a Poldit nem verte senki. Mert nem is volt senkije, csak megtűrt gyerek volt a rokonoknál. Ezért titokban nagyon sajnáltuk.

POFON

Hogy az idő múlik fölöttem, azt ha másból nem, de arról láthatam, hogy a Reissburger bácsi boltjából a tűzifát már nem öt- meg tízkilónként, hanem egy nagy tótkosárban huszonöt kilónként traga-csoltam haza. Ami egyúttal azt is jelentette, hogy apámnak és a családnak annyi jövedelme volt, hogy egyszerre megvehetett akár ötven kiló vagy még több fát is.

Meg aztán a csintalanságok tekintetében is elég komoly haladást mutattam. Erre alkalmat adott a társaság, amely egyre változott és szaporodott az utcában. Az úri Mallerék, akiknek házat éveken át veszett nagy farkaskutya őrizte, a Rolf, és akiknek fiai nem vehettek részt a mi játékainkban, mert édesanyjuk tiltotta a keveredést, elköltöztek a város belterén vásárolt nagy házba és helyükbe egy zöldség-árus kofa költözött. A néninek meg egy szép nagy lánya és egy hozám hasonló korú, nagyon eleven fia volt. Jóskának hívták, és gyorsan összebarátkoztunk.

Az ő barátságának köszönhettem, hogy bejuthattunk a kiserdő újonnan épült tenispályájára labdaszedő gyerekeknek. Így a nyári vakációkat hasznos szórakozással töltöttük és még pénzt is kerestünk, mert a főlabdaszedő, egy már legénysorba jutott, erdei bicskás, este-felé, munkánk végeztével négy-öt dinár jutalomban részesített bennünket, ami egy mozijegy meg két kifli ára volt. De nem a pénz vonzott, hanem a sok szépen öltözött fiatal úr és a rövid fehér szoknyát viselő lányok, akik kecsesen mozogtak a jól ledöngölt vörös salakon.

A legtöbb teniszező észre sem vett bennünket, csak ujjával intett, ha nem volt kéznél a labda, de a lányok között voltak kedvesek, akik mosolyogva nézték igyekezetünket és szolgálatunkat meg is köszönték. Ezeknek pénz nélkül is szívesen adogattam volna a pattogó labdákat

és hittem, hogy ők legalább olyan előkelők és szépek, mint az orosz hercegnő, aki mindig hosszú fekete szoknyában járt és végleg eltűnt szemem elől. Egyszóval egyiket-másikat valósággal imádtam, és ha nem voltam a pályán — mert nem minden nap kaptam munkát a főlabdaszedőtől —, akkor a drótháló mögül bámultam repdesésüket.

De ez az elfoglaltság sem tartott örökké. Mert egy este a főnökünk az egyik gyerekek nem akarta kifizetni a neki járó pénzt. A gyereket Acsának hívtuk, és csak távoli ismerősöm volt, de nagyon sajnáltam, mert szülei az enyémeknél is jóval szegényebbek voltak. Kicsit esetben, kicsit együgyű, de nagyon jószívű gyerek volt, akit engedékenysége miatt mindenki igyekezett kijátszani. Elsírta magát, nekem szintén megeredtek a könnyeim, mire a főlabdaszedő összeszedott bennünket. Ezért nem is mentem többet a pályák közelébe. Egyéb szórakozás után néztem.

A kofa fia, a Jóska ki is gondolt sok mindent. Először fából faragtunk teniszütőket és a vakközben rongylabdával próbáltuk utánozni a teniszező úriakat, de ez elég nehezen ment. Jóskának ekkor nem mindennapos ötlete támadt: elcsente anyjának egy régi kopott aprópénztárcáját, azt teletömtük lócitrommal, letettük a járda közepére, mi meg a részre nyitott nagykapunk mögül lestük, ki fogja fölvenni a vélt kincset. Rövidesen jött az első áldozat, egy ismeretlen asszony, aki először körülnézett, látja-e valaki, aztán hirtelen fölkapta a pénztárcát. Pár lépést előrement, aztán furdalta a kíváncsiság és kinyitotta. Nagyon cáromkodott és eldobta a bűzlő zsákmányt, mi meg előbújtunk rejtekhelyünkről és nagyokat kacagtunk a pórul járt asszonyon. Csínáltuk azt a játékot, míg rá nem untunk. Akkor Jóska újabb ötlettel jött elő. A szeplős Jenci szórakozását újította fel: rákötött a háziasszony macskájának farkára egy összehajtott újságdarabot, amitől a szerencsétlen állat összevissza rohangászott, míg el nem vesztette csörgő terhét. De Jóskának ez sem volt elég. Legközelebb egy konzerves dobozt kötött a macska farkára, amitől a tarka kandúr valóságos megveszett. Berohant a kocsmába és összetört egy csomó poharat. Erre már messzire iszkoltunk, mert jó verés járt volna ki érte. Mégis amiatt verekedtünk össze, hogy Jóska a mi nagyon öreg Májkó macskánk farkára is rá akart kötni egy cigarettás dobozt. Ezt bizony nem engedtem és kövekkel meg bottal mentünk egymásnak.

Ami nem jelenti, hogy a harag örök volt. Dehogy. Jóska valahonnan előkerítette Dumas *Három testőr*ének színdarabba satnyított füzetét. Olvasgatni kezdtük a vakköz csendjében igazi hősöknek tűnő testőrök kalandjait és oly izgatónak tartottam, hogy merész javaslatot álltam elő: játsszunk színdarabot az ő házukban, a Mallerék egykori raktárában. A három testőr szerepe közül kettőt természetesen magunknak osztottuk ki, harmadik színészjelöltet nem is találtunk, de Pösze elvállalta a női főszerepet.

Párszor elolvastuk a füzetet, de nem tanultuk meg fejből a szerepeket, mert úgy határozotunk, hogy a darab legfőbb részét a fakardjainkkal megívott párbajok fogják képezni.

A Maller-raktárba behurcoltunk néhány rossz padot és széket, felloccsoltuk a padlót és vasárnap délutánra meghívtuk a szülőket, a nagy Pistát, meg néhány nagyobb lányt, hogy megnézzék színművünket.

Mi Jóskával néhány mondatot betanultunk, kiabáltunk a közönség felé, aztán hadonásztunk a karjainkkal, Pösze fehér ruhájában összeroskadt, mi ketten meg végül is egymással vívtunk kardpárbajt.

Nyolc-kilenc nézőnk jókat nevetett, de legjobban mégis mi hárman szórakoztunk azon a délutánon.

A színelőadás utáni napokban új hőstettre adtuk fejünket. Erre Rolf, Mallerék elhagyott kutyája adta az alkalmat. Rolf, amikor Mallerékhoz került, egészen fiatal, pajkos kölyökkutya volt. De Mallerék rövid pórázra fogták és gyűlöletet oltottak bele az idegenek iránt, akik a házba léptek. Mert barátkozó kutyát hogyan tarthattak volna vagyonuk védelmére? A pórázt később vastag láncsal cserélték fel, és a hatalmasra nőtt kutya rettentő fogaival és félelmetes ugatásával fogadta a házba lépő embereket, sőt a kapu körül settenkedő kéregetőket és gyerekeket is. De ahogy mi kinőttünk a hátulgombolós nadrágból, úgy Rolf fölött is eljárt az idő. Hangja enyhült, szőre megkopott, és fogait sem vicsorgatta már oly félelmetesen. Azért ha valaki betért a házba, tisztességből nyugodt és fekete fogínyével is ijesztően akart hatni. Mallerék is látták, hogy Rolfból már nem sok hasznuk lehet, ezért elengedték a láncról és helyébe új, fiatal idomítható kutyát kötöttek.

Az öreg kutyával alig törődtek, és amikor elköltöztek, nem is vitték magukkal. Rolf, az egykori veszedelem, az emberek alamizsnájából élt, de főleg szemétdombokon csillapította éhségét. Mi, gyerekek azért egy ideig elkerültük, hisz egykor rossz álmainkban jelent meg, de végül mégis megbarátkoztunk vele, mert mindig nagyon alázatosan és farkát csóválva osont közénk. Néha az uzsonnákat is megosztottuk vele, mert kutyaszeme könnyörögve bámulta a zsíros kenyeret majszoló szánkat. Velem annyira megbarátkozott, hogy néha utánam sompolygott az udvarba és várta, hogy elcsenjek neki valamit a konyhából.

Egy meleg nyári napon — úgy hiszem, piaci nap lehetett, mert a kocsik a szokottnál gyakrabban verték föl az utca porát — Jóskával klikkereztünk a Lovas utca gyalogjáróján. Közönségünk is volt Rolf személyében. Tőlünk kicsit távolabb a Tuba utca sarkán hevert és szűnyökálás közben a guruló golyók után pislogott. Belemerültünk a játékba és ügyet sem vetettünk a vén kutyára, amely jól érezte magát a nyugalmas környezetben.

De egyszerre csak fölugrott és egyenesen közénk rohant. El akartam zavarni, hogy folytathassuk játékunkat, de egyre jobban hozzám lapult csak akkor vettem észre, hogy egy furcsa, de ismerős tartású ember közeledik felénk. Kezét hátára kulcsolta és lassan, sunyi tekintettel lopakodva lépdelt...

Nem maradt idő a helyzet mérlegelésére, mert az idegen ember megugrott felénk és kezében feltűnt a sintérek félelmetes fegyvere — egy hosszú rúdra erősített dróthurok. Rolf ijedten eliszkolt, és mire én föleszméltem, nyaka már az ügyes kutyapecér hurokjában szorult. Jóska meg én rimánkodtunk, aztán szitkozódottunk, de hasztalan, a sintér a Magyar utca sarkán várakozó ketreckocsinhoz vonszolta a nyűszítő állatot.

Nem tudunk belenyugodni az öreg kutya elvesztésébe és bántotta lelkiismeretünket, hogy a fránya klikkerezés miatt nem vettük idejében észre a közeledő veszedelmet. Messziről kullogtunk a kocsi után és törtük a fejünket, mit is tehetnénk. A sintér folytatta útját, fejét előreszegezve figyelt, és utálatos fegyverét lecsapásra készen a háta mögött tartotta. Talán már a Kákonyi kocsmá környékén jártunk, amikor a kutyapecér újabb zsákmányt fedezett fel és a kocsit leállítva elnyargalt. A fogás azonban ezúttal nem volt könnyű, a kutya elisz-kolt, a hurkos ember meg utána.

A kocsis közben unottan bóbiskolt a rozoga bakon, úgy látszik, elálmosította a tikkasztó meleg. A kutyák egymást marva furakodtak a rácshoz, de menekülni nem bírtak. Jóskával együtt ugyanabban a pillanatban támadt ötletünk: cinkosan összenéztünk és a kocsi felé böktünk mutatójunkkal. Óvatosan a ketrec ajtajához lopakodtunk. Én hirtelen kiemeltem a zárt helyettesítő nagy vasszöveget, Jóska meg kitérte a rácsos ajtót. A kutyáknak se kellett több, egymás hegyén-hátán ugráltak lefelé, de mi meg nem tévováztunk, hanem hanyatt-homlok menekültünk a tett színhelyéről. Hallottuk a szitkokat és láttuk a szerzetesaladó kutyákat, de meg sem álltunk a Jóskáék udvaráig, hogy ott a raktár padlásán találjunk menedéket. Rolf is megbújt valahol, mert később, amikor leszálltunk búvóhelyünkről, hazamentem, és egy vödör kútvízben megmostam lábomat, láttam, hogy Rolf már a fedett kút és a füstölő között lapít.

Megúsztuk tehát ezt az ügyet következmény nélkül, pedig ahogy másnap fölébredtem és visszagondoltam Jóskával elkövetett közös hőstettünkre, vacogni kezdett a fogam. Hanem néhány hét elmúltával az iskolában, a gimnázium első osztályában váratlanul ért utol a nemezis. Pedig az iskola abban az évben nem volt túlságosan szigorú. Az igazgatónk, egy nagyon érdekes ember, nem tartott valami nagy fegyelmet. Szokatlan hosszú frakkban és keménykalapban járt, mint apám barátja, a Turpik bácsi, kezét mindig hátára kulcsolta és nem sok ügyet vetett a gimnázium körül nyüzsgő diákokra. Egészen kivált környezetéből és azt a benyomást keltette, hogy az iskolában is távoli gondolatokba mélyed. Hogy milyenekbe, azt nem tudtam, csak annyit tudhattam róla, hogy Stajic a neve.

A szigort az iskolában egy sovány, horgas orrú rajztanár képviselte, a Rajković. Ő volt az oka, hogy az első gimnáziumban elhanyagoltam és terhesnek találtam a rajzot. Az első büntetést mégsem tőle kaptam, hanem a történelemórán, amikor is a magas, szemüveges tanár előadása közben vadnyugati füzet cseréléséről tárgyaltam egy szomszédossal, a Vitraival. Míg elfordított fejjel pusmogtam, a magas tanár a közelembé surrant és hatalmas pofont adott. Még meglepetésre sem jutott időm, és már a második is elcsattant. Az elsők, amelyeket házon kívül kaptam. A lélegzetem elállt, és a sértett önérzet könnyei kibuggyantak szememből. Azokon keresztül néztem a magas, fekete keretes szemüveget viselő Vasa Bogdanov nevű embert.

(Folytatjuk)

KÉZFOGÁSOK

PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ

A MIKROKOZMOSZ FÉNYE

(Luča mikrokozma)

A tudóvész a múlt században nem csupán a nyomorgó szegény nép betegsége volt, hanem a költőké is; a szerb Branko Radičevićet éppúgy elragadta, mint a magyar Reviczky Gyulát és annyi más névtelennek maradt fiatal tehetséget. S lám, a kegyetlen sors elől még olyan költő sem menekülhetett, mint Petar Petrović Njegoš, aki egész fiatalon került a Fekete Hegyek országának püspökfejedelmi trónjára és élete java részét anyagi jólétben és olyan kristálytiszta levegőn töltötte, mint amilyent csak az 1660 méter magas Lovćen lábánál lehet találni. Szinte a népmesékre emlékeztet, hogy ez a függetlenségére mindig olyan büszke kis ország egykori püspökfejedelmait a Njeguši falvából származó Petrović-nemzetség tagjainak sorából választotta; így került a kis Rade, nagybátyja, I. Petár püspökfejedelem óhajára, a fejedelmi székbe. Gyermekkorában ott legeltette nyáját a Lovćen oldalában, s ugyancsak volt alkalma megismerkedni a felhőkbe nyúló hegygel, melynek pusztító erejű viharait a *Hegyek koszorúja* c. drámai költeményében is megörökítette. Harmincnyelc éves korában, 1851-ben halt meg, s utolsó kívánsága az volt, hogy a Lovćen csúcsán helyezték örök nyugalomra. Oda is került, egyszerű, kicsiny kápolnába, amelynek helyébe a világhírű horvát szobrász, Ivan Meštrović tervei alapján építették meg a monumentális mauzóleumot, s igazán nem mondhatjuk véletlennek, hogy Meštrović gyermekkorában, ugyancsak pásztorfiú volt és sokat járt „az ég magasában.” Hosszú évekig tartott az építkezés, s végre 1974 nyarán ünnepélyesen megnyitották.

Két főművét, a *Hegyek koszorúja* c. drámai költeményt és *A mikrokozmosz fénye* c. bölcséleti poémát nem sokkal halála előtt, a múlt század negyvenes éveiben írta. Az előbbit vagy húsz nyelvre lefordították; magyarra is. Az első magyar fordítás — Veselin Đisalović újvidéki szerb tanár munkája — 1902-ben jelent meg Újvidéken, a második pedig 1947-ben az eredeti centenáriumán.

Már azóta melengettem magamban a gondolatot, hogy Njegoš drámai költeménye mellett másik főművét, *A mikrokozmosz fényét* is meg kellene magyarul szólaltatni, hiszen voltaképpen ez állítható Madách *Az ember tragédiája* c. művével párhuzamba, amelynek az elmúlt száz év folyamán három szerb és egy horvát fordítása is elkészült. Njegošnak ez a nagy bölcséleti poémája abba a költői hegyvonulatba tartozik, amelyet Dante kezdett az *Isteni szín-*

játékkal, majd Milton *Az elveszett paradicsommal*, Klopstock *Messiasával* és jórészt Goethe *Faustjával* folytatódott, s ért el Madáchig. Njegošnak ezt a művét tárgyánál fogva vallásosnak tekintik, de szellemében, szinte azt mondhatni, mai értelmében is „természettudományos”, hiszen az Isten fogalmát egészen másként értelmezi, mint a szellemében vele azonos művek. Mert igaz, hogy ez a mű vallásos keretek közt játszódik, de ez, az akkori pravoszláv egyháztól sok tekintetben független és önálló püspökfejedelem nem csupán abban a törekvésében tért el az akkori görögkeleti egyháztól, hogy művét már a nép nyelvén igyekszik megírni, hanem abban is, hogy Istenről, a Föld és az ember keletkezéséről az addigi egyházi felfogás kereteit annyira kiszélesítette, hogy más korban és más helyzetben eretneknek tekintették volna. Isten nála nem a jogarára támaszkodó egyeduralkodó, hanem gondolkodó, aki elsősorban mint költő alkotta meg a világot, s mélységesen szánakozik a Sátánhoz pártolt emberen, akit nem az Édenből kerget ki, hanem a Földre száműz, hogy ott jóvátehesse tévedését és új jövőt nyisson neki. Ádám ebben a műben preegzisztenciális életet él, s ebben az előző életében pártol a Sátánhoz, aki irigységből és rosszindulatból akarja magának megszerezni az egyeduralmat a saját világában.

A Crna Gora-i püspökfejedelem maga is szembenézett azokkal a nehézségekkel és kísértésekkel, melyekkel egy államalkotó férfiúnak szembe kell néznie, sőt, tudjuk, nem egyszer vétkezett is a „čojstvo és junaštvo”, az emberség és vitézség elve ellen, de a benne élő költő még önmaga felett is tud ítéletet mondani, akárcsak a műben szereplő Isten, akiről azt mondja, hogy az Isten sem lehet önmagáért, mert „az nem a természet törvénye.”

A *mikrokozmosz fénye* tehát nem a szó szokványos értelmében vett vallásos költemény, hanem olyan költői alkotás, amely lényegében szinte természettudományos alapon harcol az emberi etika győzelméért, s harcol egyben legfőbb közös ellenségünk, az ostobaság ellen. S a költő nem mennyországot, hetedik paradicsomot ígér a Földre került embernek, hanem szenvedésekkel és gyötrellemmel teli életet, s az eszme győzelmét, amely „felöltözött az ember testébe, az igazság fegyverét felölti, s villámával, a művelődéssel eltiporja a rossz zsarnokságot”!

De nemcsak ezért a mondanivalóért érdemli meg ez a mű, hogy a magyar olvasóközönség is megismerje, hanem többek között azért is, mert Njegoš a mű prológusában egykori tanítómesterének, Sima Milutinović Sarajlijának, a múlt század nagy peregrinus szerb költőjének ajánlja művét. Ez a szárajevói származású szerb vándor költő többek között arról is nevezetes, hogy a múlt század harmincas éveiben Budán is élt, az ottani szerb ifjúság koszorúzta költővé, s itt is nősült meg, itt vette feleségül „*Punktátorkát*”, aki később Szerbia első női ügyvédje lett, s ha hozzátesszük, hogy ez a budai koszorúzás indította el írói pályáján Jakov Ignjatovićot, a szentendreai származású szerb író (akit saját népe is félreismert, magyaroknak bélyegzett, s éppen ebben a században, a szocializmus korszakában adott neki teljes elégtételt), akkor még inkább kiemelhetjük a magyar vonatkozásokat. Sima Milutinović egyébként többek között Szegeden is tanult és a Belgrádban megjelent *A mikrokozmosz fényét* is ő rendezte sajtó alá.

A Kossuth Rádió ez év január 28-án este 11 órakor fél órán át sugárzott részleteket a magyarra fordított műből. Az Üzenet most — magyar nyelven először — mutatja be a magyar olvasónak a mű *Első* és *Hatodik énekét*.

CSUKA Zoltán

AJÁNLÁS

(Cetinje, 1845. május 1.)

Sima Milutinovičnak

*Hát igen, te, mindig jó tanítóm,
égi fényben úszó szerb poéta,
az embersors nevetséges lecke,
s rossz látomás az emberi élet!
A csodákból kikergetett ember
önmagával tesz csodát, merészet;
a véletlen rejtélyes kezével
a viharos partra vetett ember,
földhözragadt, nincs gondoskodója,
csak a titkos gondviselés őrzi —*

11 *Eszébe jut első dicsősége,
álmodozik boldog üdvösségről,
ámde álma sokszor szép emléke
szeme elől elrejtőzik mélyre,
gyorsan elfut, sötétlő sorokban
az öröklét bő krónikájába,
csak épp sötét átsuhanásával
lelkén hagyja nyomát a bánatnak.
És hiába tépi súlyos láncát,
hogy áttörjön az éji sötéten.*

21 *Vagy a szférák alá vetett ember
itt kapja tán mindkét fogamzását?
Vajon itt van kétrétű bölcsője?
Büntetésül rendelte a földet
Teremtője néki, vagy viharzó
időleges, égi ajándéknak,
vagy a lelki boldogság kertjének?
Ó, ez bizony a legfelsőbb rejtély
s a legszörnyűbb lelki viharoknak —
a sír mélyén, ott pihen a kulcsa.*

31 *Ó, de hányszor, hányszor is megtörtént;
a természet virágos ölében
gondolatba mélyen elmerülten,
amíg szívtam tápláló nedűjét
a mezítlén, varázsos emlékből,*

a bőkezű anyát megkérdeztem:
Miért hozta létre a Teremtő?
Talán sok-sok gyermeke kedvéért?
Vagy gyermekét anyja öröme?
Vagy mindkettőt egymásnak kedvéért?

41 De virágos idővel díszített
és múltékony, jóságos táplálóm
napsugárral koronázott főjén
virágos szép fürtjeit befonva,
teleszórva harmatos gyöngyökkel
fényhajj, szép csillagokkal játszva,
hogy dicsőbben léphessen majd reggel
színe elé uralkodójának,
minden izzón forró kérdésemre
csak mosollyal válaszolt szavamra.

51 Ó, de sokszor, ó, de milyen sokszor
kérleltem én lángoló lélekkel
a tündöklő magvakkal behintett,
a kékellő, felszentelt égboltot,
tárja elém a világ szent titkát:
a Teremtő azért adta díszét
és nagy könyvét fel azért nyitotta,
hogy az anyag áldja alkotóját,
vagy az ember lapjain csak hitvány,
semmi voltát tudja felismerni?

61 Kérdezgettem roppant figyelemmel
bölcseinket az ember sorsáról;
Isten előtt mi a hivatása,
de más és más bizonyágtévésük
ingatag és roppant állhatatlan:
gondolatuk mind egyre törekszik,
s nem jelent mást az egész életben,
csak bolyongást vaksötétség mélyén.
Nem más az, csak néma, üres szándék,
sötétségbe boruló tekintet.

71 Mély álomba merült el az ember
gyötrik abban szörnyű látomások,
és alig tud talpán úgy megállni,
hogy lényét is magukkal ne rántsák.
Néhanapján már arra is gondol,
hogy lerázta magáról hatalmuk:
ó, de csalfa, vak, hiú reménység!
Mert magát az álmok még sötétebb
és még mélyebb országába lökte,
s lett még szörnyűbb látomások rabja.

- 81 *Ügyesség és furfang csak azért lett
osztályrésze e földi vásárban,
hogy lehessen annak méltó tagja;
akaratát az állhatatlanság
kapta könnyen lendülő szárnyára;
kivánsága szörnyű szenvedélyek
felkeltője, elvakult vezére;
irigykedés, pokoli gonoszság
az állatnál mélyebbre süllyeszti,
ámde az ész a halált legyőzi!*
- 91 *Az embernek röpké, gyors létében
a boldogság szinte ismeretlen;
az igazít kergeti örökké,
s nem ismeri mértékét, határát;
minél feljebb jut dicsőségében,
boldogsága ellenségé válik,
a mi földünk, millióknak anyja
egy fiát sem teheti boldoggá,
s mikor hinné: végre ura lett már,
az Herkules kelyhével köszönti.*
- 101 *Életünknek tavasza oly kurta;
rekkenő nyár, őszidő borúja
és fagyos tél járnak nyomdokában;
egyik nap a másikkal kél egybe,
s külön-külön mindegyik kinnal jár.
Nincs olyan nap, amelyet kívánunk,
s boldogság sincs, amelyre sóvárgunk.
A vad szelet meg ki zabolázza,
ki tiltja meg tenger kavargását,
s ki szab határt az emberi vágynak?*
- 111 *Az emberben szentegyház épült fel,
szomorúság, bánat zord lakása;
minden földön született halandó
e homályos tanyának lakója,
melynek ádáz boltívei alatt
időnként a kín gyötrelme fészkel.
E keserű, fájó örökséget
egyik ember a másiknak adja.
A szerencsés semmiből teremti
a halálos, bús összhang kedvéért.*
- 121 *Az ember, hogy érzését kimondja,
szervezete elég gyenge arra,
ezért fordul gyakran jeladáshoz,
különféle néma mozdulathoz,*

*gondolatát, hogy így kifejezze.
De mind, amit gyengén szólni tudnánk,
s minden alig érthető érzésünk
bonyolult és néma dadogás csak,
s ahhoz, amit mondani szeretnénk,
a rab lélek félrebeszélése.*

131 *Az emberről ha véleményt mondasz,
jól figyelj meg, minden oldaláról,
embernek az ember legfőbb titka!
A Teremtő kiválasztott lénye:
ha a napfény napkeletről támad,
ha a lény a nap fényében izzik,
ha a föld nemcsak csalóka látszat,
az emberi lélek halhatatlan,
szikra vagyunk a halálos porban,
fény vagyunk a sötétség magvában.*

141 *Ó, legfelsőbb és elérhetetlen!
Mérhetetlen elméd az emberben
tükrözteti vissza fényszikráját,
mint palotád egyik fénylő boltja
magát nézi végtelen egedben.
Nappal és fény koronád mutatja,
az éjszaka rejtélyes porfirod,
érthetetlen, pompás nagy csodáid.
Nagy művedet ember meg nem érti,
legfeljebb csak lelkesen csodálja.*

151 *Püthagorasz, és te, Epikurosz,
zsarnokai az örök léleknek!
Sötét felleg szakadjon le rátok,
s mindazokra, akik csak követnek.
Egytétéve a néma barommal
mind az embert földig aláztátok,
hivatását elvettétek tőle,
Isten előtt semmivé tettétek,
elloptátok az isteni szikrát,
s égi tüzét barmoknak adtátok.*

161 *Poétáknak nemzetsége balgán
ostobáknak hogyan is hihetne.
Ha szféránkra nem borulna éjjel,
tündökölné így az égnek arca?
A fagyos tél éles foga nélkül
ismernénk-e a meleg jóságát?
A butáknak bárgyú szeme nélkül
csillogna-é az elmének fénye?
Szent titkát a nagy mindenhatóság
csak a költők tűzlelkének súgja.*

- 171 *Az ég s egek minden nagy szépsége,
minden, ami szent fényvel virágzik,
legyenek bár elmék vagy világok,
halandó vagy halhatatlan bűbáj,
mindösszesen mi ez ahhoz képest,
amit nyújt a költészetnek atyja?
Szent hivatást végez a poéta,
hangja ha kél, azt az ég sugallja,
vezetője a csillagok fénye,
ritmusát a teremtőtől kapja.*
- 181 *Szerb nemzetség nagyszerű költője
kipróbáltad ostorát a sorsnak,
szép vágyaknak a világ nem kedvez,
s immár te is isméred a sorsom;
gondolom, nincs hasonló a földön.
Eljutottam poklok küszöbére,
az alvilág átokkal üvölt rám,
egyre nézem undorító képét.
De nem szabad a sorsra kiáltnom —
csillog bennem Alkotónk reménye.*
- 191 *De én tőled még sok mindent kérek;
azt, hogy öntsed lángoló sorokba
s állítsd szerbek, szlávok példájának
Obilićet, Đorđét és Dušant is,
s velük együtt még néhány más szerb hőst:
de rettentő haragodat zúdítsd
Vujicára, Vukra, Vukašinra
és a többi hitehagyott szerbre;
gazságukra elpirul a szerb név,
pokolnál is többet érdemelnek!*

HATODIK ÉNEK

- 1931 *Miután a Sátán nagy bukása
lezajlott, az Isten udvarába
országos nagy gyűlést hívtak egybe;
a trónálló, őrző arkangyalok,
ezrével a tündöklő kerubok,
s mellettük a mennyei szeráfok
adtak hálát Teremtő uruknak,
hogy az áldott csendet visszaadta,
és hogy fényes győzelmet aratott
a rossz és baj sötét fejedelmén.*
- 1941 *A nagy gyűlés színe előtt Isten
kihirdette Ádám büntetését:
„Nem messzire a sötét pokoltól
egy új bolygót — mondta — hozok létre;
egy időre, súlyos száműzöttként
ott fog élni Ádám és fajtája;
a kis bolygót káoszból és sárból,
sötét porból fogom megalkotni,
megfékezem rajt' az őserdőket,
s az időnek határt fogok szabni.*
- 1951 *„Ezt a nyers világot földnek hívom,
bővelkedni fog éltető vízben,
telehintem mindenféle fajta
dús termésű, gazdag növényzettel;
különféle állat él majd rajta,
szárazföldön, vízben s levegőben,
szerteszórtan és gazdag bőségben;
élnek ott majd egész szelíd fajták,
de ugyancsak ragadozók, bőven,
s mindenféle mérges csúszómászó.*
- 1961 *„Ahogy pedig a büszke Sátánnak,
s rajta kívül gonosz seregének
a lelkében, nagyobb büntetésként,
meghagytam az ég örök emlékét,
úgy Ádámban és légiójában
eltörlöm a boldog lét emlékét,
az egykori boldog lakóhelyét,
hogy lelkükben parány se maradjon,
miben egykor ők is részesedtek;
mintha soha nem is látták volna.*

- 1971 „S büntetésül, mert zendülők voltak,
hadd éljen hát békétlen lélek
föld sarából teremtettestükben,
s méghozzá csak kurta emberöltőt;
hordozzák a síralom völgyében
súlyos láncuk békétlen viharban,
nyögve sorsuk nagy keserűségét;
hadd sirassák a mulandóságot,
s a fejükre zúdult örök átkot,
könnyek között, fogcsikorgatásban.
- 1981 „S hadd táplálják a romlandó testet
növényekkel s növényi magokkal,
hideg vízzel s állatok húsával.
Szomorú lesz ez a kurta fogság
állhatatlan, békétlen lelküknek,
sírva fognak majd a földre hullni,
sírva fognak majd a földön élni,
s így térnek az öröklétbe vissza;
egy a másnak leszen majd kínzója,
de mindegyik leginkább magának.
- 1991 „Kihozom a halált tömlőcéből,
leengedem közéljük, a földre,
mindenféle alakba bujztatva,
hadd fusson majd, rémületet keltve,
s rettentő nagy pusztítást okozva.
Ez a szörnyű, kegyetlen tirannus
könyörtelen, iszonyt keltő módon,
erőszakkal rettentő jogában
szabadítja meg jármukból őket,
s viszi vissza a lelki életbe.
- 2001 „Állhatatlan, sok reménykedésük,
ha gondolják: végre már elérték,
mind kisiklik kinyújtott kezükből.
Csalfa ital az, amit a kétely
megmérgezett ádáz gonoszsággal.
A hiszékeny földi száműzöttek
nagy kétségek között fognak élni:
mindenfelé elkísérik őket,
mindenfelé utolériük őket,
s a jövőbe vetett pillantásuk.
- 2011 „A halandó, földi ember arca
hasonló lesz az angyali archoz,
de csak éppen egy kicsinyke szikrát
lehell belé az égnek szerelme
itt e földi szaporodásába,

*hogy szomorú és nyomorult sorsán
úgy-ahogyan, egy kissé enyhítsen;
mert viszont, ha meg is tévedt egyszer,
mindig eszes teremtés lesz mégis,
s bár rabságban, de a föld királya.*

2021 *„Az emberi akarat szabad lesz,
mint bármely más, halhatatlan lélek,
lelke két oldalán ott az írás,
két mezőben felrajzolva rája,
de merőben ellentétes törvény,
az egyikén a szelíd igazság,
ez lesz néki szent zsinórmértéke,
a másikra megrontója írta
minden rossznak fekete törvényét;
ez az emlék köti a Sátánhoz.*

2031 *„E két törvény erejét az ember,
ha igazam tartja az eszében;
meg is tudja jól különböztetni,
de a pokol átkozott szelleme
áldozatát gyakran rabul ejti;
az igazság, s az igazságtalanság
harca ez, mely már az eget rázta
három napig. Rettentő bélyegét
most is hordja az emberi lélek,
hogyan rabságát tovább keserítse.*

2041 *„Bizony, Ádám első nemzedéke
keservesen megjárta a földön
Sátánnal, a lélek gyilkosával.
(Mert elsőnek Ádám öltöztette
az embert itt testi köntösébe.)
Az alvilág gonosz fejedelme
vette rá az embereket arra
az elvakult, nagy ostobaságra,
hogyan az egek urát káromolják,
s a Sötétség nevét istenítsék.*

2051 *„Egy nap fényes sugarai fogják
behinteni a mozgó földtekét,
bolygójukról, szűk égboltjuk alól
az emberek, világaim közül
épp eleget beláthatnak egyszer;
de a Sátán végzetes sötétje
tisztá szemük majd elkápráztatja,
s a világok mindenhatósága
nem villan fel vak tekintetükben,
s a Teremtő nevét meggyalázzák.*

- 2061 „Az elvakult emberek a földön
istenséget ezrével teremtnék,
de ez a sok hitvány istenség majd
csupa korcsfaj és torz alkotás lesz.
E pogányság esztelen mivoltát
egy sáros és kátyús dombtetőn majd
a Sátánnak trónja képviseli,
rajta mindenféle csúszómászó
ezrével fog szüntelen nyüzsögni,
s táplálkozni növények testéből.
- 2071 „Az embernek e gonosz vakságát
a sátáni kajánság okozza,
s káromlása a hatalmas égnek.
Am szelíd és isteni lelkemnek
fájni fog az ember gonosz sorsa;
ezért fogom szerelmes ígémet
öltöztetni majd emberi testbe,
s elküldöm őt, váltsa meg az embert,
s igazságom szent törvényeképpen
világítsa meg majd az elméket.
- 2081 „Atya vagyok, s az igazság fénye!
Mikor Ádám, hadnépével együtt
büntetését egyszer majd letölti
és a rabság halálos bilincsét
áthordozza a siralom völgyén,
törvényemnek betöltői akkor
megtérnek az örök üdvösségbe:
de a Sátán elvakult hadnépe
véle együtt a sötét pokolba
jut majd akkor, örökös sírásra.
- 2091 Végül is az iszony katedróját,
színhelyét az istentelen rossznak,
az emberi bajnak legfőbb fészkrét,
a vérével oly meggyalázottat,
a keserű könnyel mérgezettet,
trónom előtt, mit az ártatlanság
jajszavai fognak elátkozni,
az isteni igazságnak lángja
ezt a földet fogja elégetni
szent tüzével az Ítélet napján.”
- 2101 A légiók boldog vezetői
messze fénylő, tüzes lángszekéren
elszállottak az Úr trónusától
az örvendő égi síkságokra,
hogy a Sátán csúfos nagy bukását

s az új sereg víg megszületését
illő módon meg is ünnepeljük.
Ezt a hadat, örök boldogságra
a mélységből vezette ki Isten,
az elpusztult sereg pótlására.

2111 A Teremtő szent akaratából
négy irányból egyszerre szél támadt
a jéghideg mélységek méhéből
s a sötétség fekete öléből,
s a mélybarnán kavargó kaoszból,
sűrű porból felhőket támasztott,
s iszonyatos nagy erővel őket
a szorongó földre zúdította.
Nem telt el egy kurta szempillantás,
s vaksötétség lett úrrá a földön.

2121 A föld hideg, mélységes öléből
bő vizekkel források fakadtak
és hatalmas óceánt alkottak;
a napsugár életet adó fénye
a növények rengeteg fajtáját
csalta elő a föld felszínére;
a földön, a vízben, levegőben
állatok nagy csordái támadtak;
a Teremtő hatalmas szavára
elnyerte a Föld is gyors futását.

2131 Átkelt Ádám az egek határán,
szánalmatos hadnépével együtt,
s ott megállott az öröklét szélén.
Imhol Ádám, testbe öltözöten,
hitvesével az édeni sikon!
Felébredt a feledés álmából,
rápillantott a tündöklő napra,
s rá szépséges szép útitársára,
az Édennek minden szépségére,
s hálát adott az Ég kegyelméért.

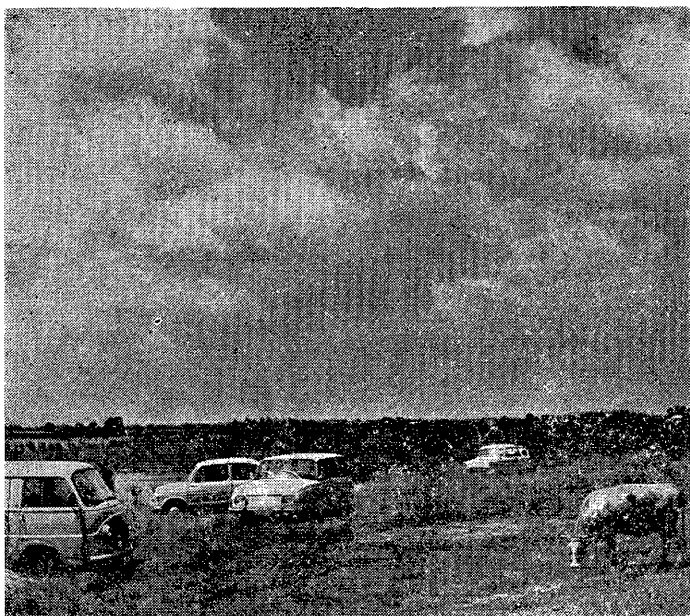
2141 Elsiratván megtévedett, súlyos
mély álommal rabul ejtett sorsom,
láttam az Úr kígyó testét öltött,
átkos, sötét, örök ellenségét,
hogyan kúszik tönkretételünkre.
Ó, emberi ősnemzetség anyja,
elfogadtd a romlás almáját,
megfürdeted keserű könnyeddel,
meg is hinted síró vezekléssel,
mindhiába: a szent frigynek vége!

- 2151 *Később aztán iszonyattal láttam
a legelső szerelmes két testvért,
az isteni kegyes vigasztalás,
a szeretet igazi gyümölcsét,
amint Isten törvényét megszegve,
testvérgyilkos vér kiontásával
a föld ifjú arcát megrontotta.
Ó, rossz álmom, verjen meg az Isten,
rokon lélek szörnyű veresége,
romló sorsra gonosz, rossz előjel!*
- 2161 *Megfertézte magát első vérrel
Káin keze, ez a törvénytípró.
Testvérgyilkost, Káint most először
látott a nap idelelni a földön.
A szülőkre kimondott nagy átok
elsőként szállt a fiú fejére.
Káin sok-sok ivadéka aztán
tengernyi bűnt árasztott a földre.
Hegymokra hágott az özönvíz,
mégsem hunyt ki a gonosz szikrája!*
- 2171 *„Ó, hogy megtelt ez a föld idétlen
bálványoknak minden korcsfajával,
ó, hogy a nagy Mindenható arcát
a butaság hányszor meggyalázta!
Örvendezett a sötétség cárja,
látván, hogy az eget csúfság éri,
s mert az ember minden aljasságot
oltár előtt tömjénezt, magasztal,
látva, amint az esztelen vakság
kígyót, férget tekint istenének!*
- 2181 *„Ó, természet ártatlan fiai,
ó, egyszerű, ragyogó bölcsesség,
igaz világ megszületéséig
ti, a napnak boldog hódolói!
Ti vagytok az ég hű gyermekei,
titeket visz az éltető napfény
Teremtőnkhez, a fény forrásához,
a fény nektek a hit tudománya,
áldozástok az viszi az égbe,
az Úr fénye lelketek világa!*
- 2191 *„Íme, nézzed a csodás látomást!
Földünket is a jog napja fűti,
beragyogja a rabok hajlékát,
láncaikat is megkönnyebbíti:
a Fiú, ki méltó az Atyához,*

*felöltözött az ember testébe,
az igazság fegyverét felölti,
s villámával a művelődésnek
eltiporja a rossz zsarnokságot,
szentegyházunk megtölti erénnyel!*

2201

*Ó, te áldott, szent Tanítómester,
de jóízű halhatatlan kútfőd
hűs vizének kristálytisza cseppje!
Tekinteted fényessége elől
elfutott a megrémült sötétség.
Szent lépteid rengésére minden
istentelen oltár összeomlott;
halál helyett feltámadást adtál,
az egész ég dicséreted zengi,
Meváltóját a föld dicsőíti!*

BESZÉDES VALÉRIA

BORBÉLY MIHÁLY MESÉINEK TOVÁBBÉLÉSE

A vajdasági magyar folklórkutatásban dr. Bori Imre írt először Kálmány híres mesemondójáról, Borbély Mihályról.¹ Megpróbálja nyomon követni, igaz, vázlatosan, Borbély további élettörténetét, azután, hogy Kálmány felfedezte mesemondó tehetségét. Itt közli Borbély Vera levelét: „Az apám egy szegény ember volt, 10 családos apa volt, de igen jó szótehetsége volt és sokat mesélt a családnak meg másoknak is. Egy alkalommal itt járt a faluban egy költő [Kálmány Lajos], és odautasították az apámhoz, és kérte az apámat, hogy meséljen. Apám előbb mentegetőzött, mert dolgozott, és ő azt mondta, hogy ő meg fogja fizetni a napszámot, csak meséljen. És a költő, ahogy az apám mesélt, a költő úgy írta, egy egész könyvet, ebben a könyvben benne volt, mikor született és hol. Meghalt 53-ban, 3. hó 25-én Verbicán...”

A cikkben vázolja a kutatás további feladatait: Kálmány vajdasági vonatkozású munkásságának részletes kutatását, Borbély életrajzána megírását, meséinek továbbélését.

Amikor két évvel ezelőtt a *Hagyományaink*² című sorozat szerkesztő bizottsága tervbe vette Borbély meséinek újbóli kiadását, dr. Katona Imre tanácsára felkerestem Borbély Jugoszláviában élő gyerekeit és unokáit, hogy adatokat gyűjtsék apjuk és Kálmány kapcsolatáról, életének további folyásáról. Kíváncsiak voltunk, hogy az öt gyerek közül ki őrizte meg apja mesélőkedvét.

Az öt gyerek közül négyel találkoztam és Borbély három unokájával. A családban nagy hagyománya van annak, hogy az apa napszámban mesélt a költőnek. Verbicán meg az a hír járja, hogy az öreg költő, a felesége pedig tűzoltó volt (egyszer kigyulladt a dunnájuk, és az öregasszony oltotta el). Ambrus Ferenc (1940), Borbély unokája mesélte ezt nem kis büszkeséggel, akinek Mesés a csúfneve. Nagypapja meséit könyvből ismeri, gyerekeinek szokta elmondani. Különösen kedveli az erotikus trüfákat és a városi vicceket. Jelenleg Szabadkán él.

A mesélés hagyománya már nem eleven a családban. A négy gyerek közül csak az 58 éves Borbély Vera és az 56 éves Borbély Lajos tud máig mesélni. A tehetségesebb mesemondó, Borbély Vera írástudatlan. Korán, hétéves korában elkerült otthonról. Előbb Kikindán, később, 14 éves korától Belgrádban, ahogy ő mondja, Belegrádban szolgált tíz éven át (cselédlány volt). Családjával tizennégy éves korától praktikusán teljesen megszakadt kapcsolata, csak a pénzt küldte haza. Meséit kizárólag az apjától és édesanyjától tanulta. Jellemző ná, hogy apja és Kálmány kapcsolatát is meszerűen adja elő:

„Egy pap begyűtt a faluba, de ez zarándokpap vót, mer ű valamikő kapott egy kis gutaütést és megnyomorodott; és akkor járt gyűjteni meséket. Begyűtt a faluba, Verbicára, Egyházaskérhő.

Hát hova menjen? Ement a tanító Tónihő. A tanító ajánlotta apám. Ott laktunk mindjárt a faluná egy tanyán, a vasútná. Kivezette oda, az én apámhő. Akkő még én nem is vótam meg. Csak mián az én apám mesélte, hogy ű annyi sok szép mesét mondott egy zarándokpapnak:

— Azér tanítalak mög, gyerők, tiktköket is, ha én möghalok, tudjatok tik is meséni.

Kivezette a tanító Tóni apámhő, kérte a pap, hogy meséjjön, de apám azt mondta:

— Nem érek rá meségetni, mikor én egy szegény embőr vagyok, nekem vannak családok és anyám, apám van, de én kenyeret keresek.

— De napszamba meséljön!

— Napszamba? Úgy mán löhet. Beszélgethetünk, ha napszámról van(szó).

Megegyeztek csak egy forinté. Ezér mesélt egész nap. Nemcsak a pap vót ott hallgatni a mesét, még más húsz embőr is. Nem vót szabad beszélni. Mentek ki és hallgattak. Olyan lassan köllött a papnak meségetni, hogy ű ezt mind le tudta írni.

Egy-két este hó vót, bejárt a tanítóhő, ott aludt és ott övött.

— Jobb szeretnék én magukná aludni meg önni.

— Ó, plébános úr, csak így tisztelem magát, énnám maga nem bír aludni. Látja ezt a sok gyereket? Látja ezt a két öreget? Minálunk nagyon nagy szegénység van!

— Nem bánom én, ha szegények is, csak a szögények között szeretek meghúzódni.

— De minálunk sokat van rántott leves, krumplileves, bableves, csak egy héten egyszer van hús.

— Nem bánom én, ha mindennap rántott leves is van! Egy forintot adok a kosztér meg az alvásér. Jó van nekem a padkán is.

Ott is aludt. Nem válogatott, nem vót szabad erős kosztot ennie.

— Énnkem csak egyszer kell, hogy szedjen, de akkor is a Mária néni szedjen nekem!

Az én apám meségetett napru napra, vót mikor, bizony ha vót, egy kis pálinka, mert a pap is szerette, vót mikor nótát is kezdett. Nem akart nótát, csak mesét. Így telt el ez a pár hét.

A meséket Nagybicskáson tanúta, mikor juhászgyerők vót. A juhászszamadóná tanúta, mög tanúta mindönfelé, meg az ű anyja jó tudott olvasni, az is tudott sok könyveket, és gyerekkorába a fejébe véste.

Aztán a pap, mikor befejezte, emönt és kűdött három könyvet. Egervárába csináták a könyvet: puha táblájú kis vastag könyv vót...”

Borbély Lajos repertoárja szegényebb, mindössze öt mesét mondott el, azokat, amelyek benne vannak a *Hagyományok* második kötetében. Történeteit több epizódból építi fel, mint Vena. Ez abból is adódik, hogy gyakran olvasgatta „apja mesekönyvét”, frissebben merített a forrásokból.

A következőkben nem foglalkozom a két mesemondó minden meséjével, hanem csak a Kálmány által *A férfi vasorrú bábának* nevezettel. „Névet mi attuk, feltűnőbbé akartuk tenni, hogy a nép férfi vasorrú bábákról is beszél.” Berze Nagy János mesekatalógusában a 340^x-es szám alatt a *Vasfejű farkas* változatai között szerepel. Kovács Ágnes a MNK-ban az AaTh 313+361^x típusú mesének tekinti. De rokonságban van a 301-es, 563-as és a 330-as mesével is.

A két mesemondónál csak ez az egy mese közös, ezért tartom érdekesnek éppen ennek a mesének részletes elemzését. Itt ugyanis jól láthatjuk az egyéniségnek és a közösségnek a szerepét a mesealkotásban.

AZ AaTh 313+AaTh 361-ES MESE SZERKEZETI VIZSGÁLATA

Borbély Mihály (a továbbiakban B. M.) meséje a következő epizódokra bomlik:

A szabadságos katona megszomjazik az úton, mikor hazaindul. A

Vizet csak úgy ihat, ha odaajándékozza a vasorrú bábanak azt, ami a házban van, de nem tudja, mi az. B

A férfi megígéri, és megtudja, hogy húsz év múlva mennek el azért a valamiért. C

Otthon kiderül, hogy fia született, emiatt nagyon szomorú, mert hát a fiát ígérte el. D

A legény megházasodik, s ekkor elkezdni kergetni a vasorrú bába. E/1

Megismerkedik a Hold anyjával, attól különféle segítőeszközt kap. F/1

Másnap ismét menekül a vasorrú bába elől, kipróbálja a Hold anyjának ajándékát. E/2-1

Bemenekül a Nap anyjához, aki megajándékozza egy piros zsebken-dővel és egy pálcával. F/2

Újabb menekülés, a Nap anyjának ajándékaival ismét elmenekül. E/3-1

Bemenekül a Szél anyjához, aki ismét megajándékozza és elárulja a pálcá titkát. F/3-T

A legény ismét menekül. E/4

Este az öreg asszonytól kapott ajándékok megvédik. G

Másnap a vasorrú bába anyjánál keres menedéket. H

A vasorrú bába és fia különböző cselekkel megpróbálják a fiatal embert „eföldelni”, a kutyák megmentik. I/1

Amíg a fiatal ember vadászik, a vasorrú bába a küszöb alá fekszik, hogy megölje. I/2

Olyan hideget engednek, hogy a madár is lefagy szálltában, azt remé-lik, a tűz melegénél végeznek a hőssel. I/3

Az öregasszony rábeszélésére egyedül megy vadászni, a vasorrú bába végezni akar vele. I/4

A három kutya: Világneheze, Világnagyhallója, Világlegfutósabbja, megmenti, széttepi a vasorrú bábat és fiát. K

Főlkutatja a vasorrú bába házát és kiszabadítja a lelkeket, a várat piros almává változtatja. L

Hazaindul. M

Otthon a felesége csak a gyűrűjéről ismeri fel. N

A kutyákat elpusztítja kérésükre. O

A piros almát visszaváltoztatja várrá. P

Borbély Lajos (a továbbiakban B. L.) meséjének epizódokra bontása:

Egy fiatal ember hazafelé menet a katonaságból megszomjazik. A

Vizet csak úgy ihat, ha odaajándékozza a vasorrú bábanak azt, ami a házba van, de nem tudja, hogy mi. B

A férfi megígéri, megtudja, hogy azért a valamiért húsz év múlva mennek el. C

A férfi egy öreg koldustól tanácsot és egy zsebkendőt kap. Q

A fiú megnősül. D

Menekülés a vasorrú bába elől, felhasználja a koldus ajándékát. E/q

Bemenekül a holdnak az anyjához, akitől egy pogácsát kap. F/1

Bemenekül a nap anyjához, akitől ismét egy pogácsát kap. F/2

Harmadszorra a szél anyjához megy, akitől elkapja a harmadik po-gácsát és elmondja a tárgyak titkát. F/3+t

Másnap a legényt az öregasszonytól kapott ajándékok megvédik. G

Este a vasorrú bába fiánál keres menedéket. H/y

A fiatal ember vadászni jár a kutyáival. I/1

Másnap egyedül megy vadászni a vasorrú bába fiának tanácsára. I/4y

A vasorrú bába el akarja pusztítani, de a kutyák: Vasnáerősebb, Szélnéfutósabb, Kigondoló kutya megmentik. K/O

A fiatal ember hazaindul. Otthon még tart a lakodalom. M

Borbély Vera (a továbbiakban B. V.) meséjének epizódjai:

Egy fiatal ember huszonhárom éves korában megnősül, majd elviszik katonának. a

Megszomjazik, mikor hazaindul a katonaságból. A

Vizet csak úgy ihat, ha odaigéri azt, amiről nem tud, és otthon van. B

Az a bizonyos valami, nem tudni mi, húsz év múlva megy el érte. C

A férfi fia születésnapja előtt elmegy a paphoz tanácsért, aki három szentelt gyertyát ad neki. Q

A fiú a huszadik születésnapján menekülni kezd a vasorrú bába elől, s a pap ajándékának segítségével megmenekül. E/q

Bemenekül egy öregasszonyhoz, akitől, három pogácsát kap és egy arany vesszőt. Elmondja a tárgyak titkát is. F3+t

Bemenekült a vasorrú bábához. H

Kutyáit lezáratják a pincébe, amikor vadászni megy. I/4

Veszélyben a kutyái: Vasnáerősebb, Szélnéfutósabb, Kigondoló segítenek neki. K

Hazaindul. M

Ezek után írjuk fel a három mese szerkezeti sémáját úgy, hogy a mesét négy nagyobb egységre osszuk. Kiinduló szituáció (KS), menekülés (MN), kaland (KD), megoldás (MS).

B. M. meséje: (KS):ABCD; (MN):E/1 F/1 E2+i F/2 E/3+i F/3+t E/4 G; (KD):H I/1 I/2 I/3 KL; (MS):MNOP.

B. L. meséje: (KS):ABCQD; (MN):E/q F/1 F/2 F/3+t G; (KD):H I/1 I/3 K; (MS):M.

B. V. meséje: (KS):aABCQ; (MN):E/q F/3+t; (KD):H I/3 K; (MS):M.

A három mese szerkezete a kiinduló szituációban egyezik meg leginkább. Az apa meséje négy epizódra oszlik. A két újabb variációban megjelenik a tanácsadó (Q), B. L.-nél a koldus, B. V.-nél pedig a pap. A menekülés B. M. meséjében a leghosszabb. B. L.-nél ez kissé összezsongorodott öt epizódra, B. V.-nél ez mindössze kettő. B. M. meséjében szó szerint ismétli háromszor az öregasszonnyal való találkozást és a vasorrú bába kergetését. (Később még erre visszatérünk.) B. L. csak a találkozásokat mondja el részletesen, a menekülésnél megelégszik annyival: „Úgy is vót, röggé megin fölüt a lovára a fiatalembör, megin emönt.”

A kaland a népmese hármass szerkezetének megfelelően háromszor ismétlődik és egyre fokozódik B. M.-nél. B. L.-nél a megoldás az, hogy a fiatalember kétszer indul vadászni, másodsor nem viszi magával a kutyákat. B. V.-nél a viaskodás már teljesen elmarad, csak közli a kutyák győzelmét. A megoldásban B. L.-nél és B. V.-nél is elmarad a lelkek kiszabadítása, a kutyák elpusztítása és a vár elvarázsolása. B. L. csak sejteti a hős hazatérését.

Rendkívül érdekes, ha összevetjük B. M. és B. L. meséjének történelmi idejét. A Kálmány gyűjtötte variációban, mire a hős hazakeveredik kalandjaiból, annyira megöregszik, hogy felesége csak a gyűrűjéről ismeri meg. A mostani variációban ez az eseménysor csak addig tart, mint egy hosszabb falusi lakodalom. Ezért indokolt, hogy kimarad a gyűrűs epizód: „Mire hazakerült, ebbe belekerültek több évek, mán akkor az apja meg az anyja meg vót halva, csak a felesége egyedül élt. Mikor osztán beköszöntött, a felesége meg sé üsmerte... De a felesége nem hitte, hanem üneki vót aranygyűrűje, — bele vót a neve írva.”

B. L.-nél: „Akkó a fiatalembör hazamönt és megtanata otthon, még mindig át a lakodalom. Várták, hogy majd mögyszabadul a vasorrú bábatu, hazamönjön és tovább tartson a lakodalom.”

Külön kell szólnunk a hős segítőtársáról. Az újabb variánsokban a kutyák pogácsából lesznek, nem almából, mint a korábbiakban. Megválnak a kutyák nevei is: mindkét mesemondó Szélnéfutósabb, Vasnáerősebb. Kigondoló kutyának nevezi a fiatalember segítőtársait. B. M. másik meséjében, a *Miklós és Örzsében* (BN 327 *Jancsi és Juliska*+BN 315 *Hütlen anya*+300 *Sárkányölő*+315 *Hütlen anya*) szerepel a fennebb említett három kutya. Ugyanezt a mesét B. V. is elmondta, a kutyák szerepét ebben a mesében átvették a hálás állatok. Valószínű, amikor B. M. családi körben mesélte az elemzett mesét, felcserélte a kutyák nevét, mert azok értelme ugyanaz: Világneheze, Világnagyhallója, Világlegfutósabbja.

A HÁROM MESEVARIÁNS STÍLUSA

Ortutay Gyula a drámaiságot tartja a magyar népköltészet fő jellemzőjének, ezt a jellegét pedig a párbeszéd adja.³ A kopácsi mesék elemzésekor Katona Imre megállapítja, hogy a mesei párbeszéd és az elbeszélés egyforma fontosságúak.⁴

Ebből a szempontból különösen érdekesnek bizonyul a mi három variánsunk. A jó mesemondónál, jelen esetben B. M.-nél a dialógus és az elbeszélés arányosan változik; természetesen összefügg ez a mese cselekményével. B. V. különösen kedveli a párbeszédes megoldásokat, többi meséjében is főleg ezek dominálnak. Dialógusban mondja el Kálmány és apja kapcsolatát is. Ugyanakkor B. L.-nél a párbeszéd és az elbeszélés is lerövidül. Sematikusan így ábrázolhatjuk a dialógus és az elbeszélés váltakozását:

B. M.-nél a KS:(ED), az MN:(DE)₃+E, a KD:(DE)₃, az MS:(Ed).

B. L.-nél a KS:(Ed+D), az MN: (D+e+d₂), a KD:(Ed) MS:(e).

B. V.-nél a KS:(EdD), az MN:(ED), a KD:(De), a MS: (e).

(D=dialógus; d=rövid dialógus; E=elbeszélés; e=rövid elbeszélés).

A mesei párbeszéd köztül érdemes megvizsgálni a mesei közhelyel, beköszöntővel kezdődőket. B. V.-nél és B. L.-nél ezek rövidebbek, azzal a különbséggel, hogy B. L. fokozatosan bővíti a beköszöntő formulát.

1. „No mi járta vagy, fiam?” „Jó estét, öreganyám! Menekszek, kerget a vasorrú bába.”

2. „Mi járta vagy, fiam?” „Jó estét, öreganyám! Járok-kelök, hajt a nyomorúság, kerget a vasorrú bába.”

3. „Jó estét, öreganyám!” „Jó estét, fiam! Jó, hogy öreganyádnak szólítottál, mert máskülömben bekaptalak volna.”

B. M. érdekes módon nem ismétli meg háromszor a beköszöntést, csak az első találkozásnál használja és a H epizód kezdeténél. Itt hasonló a beköszöntés, mint B. L.-nél a harmadik, csak azzal a különbséggel, hogy stilisztikai funkciója van a „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál” beköszöntőnek. Ezzel is jelzi a mese hallgatójának, hogy nem segítő, adományozó a mese új szereplője.

B. M. az epizódok háromszorosát jól kihasználja. A háromszori menekülést kétszer teljesen egyformán mondja el. (Lehet, hogy Kálmány stilizálása is közrejátszott ebben.)

B. L.-nél a háromszoros szerkesztés elve még megvan ugyan, de a menekülés tényére csak nagyon vázlatosan utal: »Úgy is vót, rögge megint felút a lóra a fiatalember, megint emönt. Másnap beesteledett, megint meglátott egy kis világosságot, odahajtott az öregasszonyhó. Hát oda is bekopogott.” A „megin« időhatározó és az »is« kötőszó használatával hangsúlyozza, hogy ugyanaz történik mind a három este, csak az öregasszonyok egyre idősebbek.

B. V. és B. L. nem él a mesei fokozás és a túlzás lehetőségével, emiatt előadásmódjuk sokkal szürkébb, mint édesapjuké, akinél a ló hétésszer futósabb lesz, ha a gazdája megtőrli a varázserejű zsebkendővel. (Funkcióbeli fontossága miatt ez mindkét mesemondónál megmarad.) B. M.-nél a ló olyan sebesen fut: „A kapu se nyílt ki, olyan sebösen mönt.” A mesei túlzást szép hasonlattal érzékelteti. Ugyanígy a palotának a leírása: »A palota olyan szép vót, hogy se azelőtt, se azután olyat még nem látott.« A mesehős kutyái olyan hűségesek voltak gazdájukhoz, hogyha beszélni tudtak volna, megszólaltak volna. (Később ugyanezek a kutyák megszólalnak. Szép bizonyítéka ez a mese irreális és reális világának összefonódására.) A mesében a hideget úgy éri el, hogy a reális világból vett természeti képet idézi: „Olyan hideget érezünk, hogy a madár lefagy szálltában.”

Összegezve elmondhatjuk, hogy B. M. stílusa színesebb, kevésbé sietős, mint gyermekeié. Meséiből hiányoznak azok a klisémondatok, melyek B. V. és B. L. meséjében igen gyakoriak. Adódnak ezek a mondatok az élőbeszéd sajátosságából. Valószínű, hogy Kálmány megtisztította ezektől B. M. meséjét. Különösen gyakoriak ezek a mondatok B. V.-nél a kezdeti szituációban, megkönnyíti számára a cselekmény továbbvitelét (megnősít, evett egy lányt, emónt katonának, evített katonának). Ha ilyen szinonimákat alkalmaz, az nem is hat zavarólag. De amikor a mondat végét megismétli a másik mondat elején, akkor ez a stílus pongyolaságával jár. (Lehajút inni. Lehajút inni, valami megfogta az orrát.)

Az elemzett mesevariánsok jól bizonyítják a mesemondó és a közönség kölcsönös kapcsolatát. A *Vasfarkas-mese* elmondása alapján B. L.-t kellene a jobb mesemondónak tartani, hiszen meséje epizódokban gazdagabb, stílusa változatosabb, mint B. V.-é. Valójában ez nem így van, mert B. L. öt mesét mondott el mindössze, B. V. pedig háromszor annyit tud. A többi meséjében B. V. nem ennyire vázlatos, sokkal színesebben mondja el azokat. Nem kedveli az ilyen férfias történeteket. Igazán akkor van elemében, ha a mese hősei nők, testvérek és ezek szeretetéről szól. (Az *Orrfűről*: AaTh 311 *Kékszakáll*+AaTh 403 A *Gyöngysíró leány*, *Palkó és Endre*: AaTh 303 *Két egyforma testvér*, AaTh 300 *Sárkányölő*+AaTh 303.)

B. L. öt meséje közül három volt tündérmese, kettő pedig trufa. Állítólag tud még erotikus trufákat is, de azt csak férfiaknak hajlandó elmondani.

Crna Bara vagy ahogy ők nevezik: Cérna Bara lakói nem igénylik a mesemondást. B. V. apja tudományára igen büszke, de sajátját szegényli. Amikor ott voltam, arra kért, hogy ne mondjam el senkinek jövetelem célját. Ha valaki odavetődött hozzájuk, úgy mutatott be, mint rokon lányt. Ebből is következik, hogy a szűk családi körben elmondott mesék nem csiszolódtak. Már Kovács Ágnes megállapította, hogy a jó mese „többszöri elmondással alakul ki, amolyan megegyezésképpen a mesemondó és a hallgatóság között.”⁵

JEGYZETEK

1. Dr. Bori Imre: *Borbély Mihály*. Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, III. évf. 7. szám, 13–16.
2. *Hagyományaink*. Az Újvidéken megjelenő koönyvsorozat a jugoszláviai magyarság szellemi múltját gyűjti össze. 1970-ben indult.
3. Ortutay Gyula — Kriza Ildikó: *Magyar népballadák*. Budapest, 1968. 85.
4. Katona Imre: *Sárkányölő ikertestvérek*. *Kopácsi népmesék*. Újvidék. 1972. 372.
5. Kovács Ágnes: *Kalotaszegi népmesék*. Budapest, 1944. 53.

Köszönetet mondok Katona Imrének, hogy Borbély Mihály meséinek kéziratot utószavát rendelkezésemre bocsátotta.

A férfi vasorrú bába (A)

Vót egyszer egy szabadságos katona — azelőtt a katonákat nem szállították, hanem gyalog köllött hazamönni, ez a szabadságos katona — gyalog mönt haza. Mikor mönt, odaért en nagy tóhon, nagyon elszomjadzott, mer meleg vót; odament a tóhon, belehajult és ivott. A Vasorrúbába pedig benne vót a vízben és elkapta az orrát; könyörgött a szabadságos katona, hogy eresse el az orrát; de nem tulta, hogy az ű orrát ki fogi! Asszongya: „Ha idadod, ami van a házná, amit nem tudsz!” Aztán az embör elszámolta mindönit, amit csak tudott, de semmi se vót, a Vasorrúbába mindig aszonta: „Nem az, nem az!” Mikor mán mindönt elszámolt, amit mögajálta: „Csak ereszd el az orromat!” Asszongya: „Elesztem, de azé hús év múlva mögyök el, amit most kértem.” Eleresztötte az orrát, többet nem szólt sömmit hozzá a Vasorrúbába. Mikor hazaért, akkor látta, hogy a feleséginek éppen most születött egy kis fija. Az embör ezön nagyon szomorú lött, hogy mér ajálotta ű oda?! A felesége mindig kérdözgette: „Ugyan mér olyan szomorú kend, talán azé, hogy jobb szeretött kend katonának, mint ithun?!” De az embör mindég elfordította a beszédöt másra. Eccör asztán csak (nem) bírt a feleségitül maranni, mögmonta neki. Itt oszt az asszon is nagyon szomorú lött. Ahogy osztán a fíjuk nevelködött, kezdött a gyerök okosodni, látta, hogy az apja és az anyja nagyon szomorú, ű is kérdözgette: „Ugyan mér ojan szomorúk, mikor nincsenek utolsó szögénségbe: van önnivalójuk, van önnivalójuk!” De osztán az apja mögmondta a fíának, hogy mér olyan szomorú. Aszonta a gyerök: „Ö édös-apám! Azé ne szomorkodjon kend! Ha mán úgy van, kend nem tulta, majd segítünk valahogy a bajon!”

Mikor a gyeröknek odaért az ideje, hogy húszéves lösz, mög akarta az apja házásítani. Mög is házasodott. Mikor möntek az esküdöre, a legén a legelsőbb páripáját, azután a kocsit kötötte. Mikor kigyűttek a templombul az esküdőröl, akkor má ott várta a Vasorrúbába. Mikor ezt a legén möglátta, mögcsökolta a mönyasszonyát, föluggrott a lova hátára, elnyargalt; világnak hajtotta a Vasorrúbába. Mönt árkon-bokron körösztü. Eccör rásütétödött, messzirül. látszott egy kis

gyertyavilág, hogy csillámlik, igenyöst annak tartott. Mikor odaért, a kapu kinyílt előtte, mikor beért rajta, a kapu rögtön becsukódott, a Vasorrúbába pedig nem möhetött közel se a kis lakáshon.

Beköszönt: „Jó estét, aggyon Isten, öreganyám!” „Aggyon Isten, fíjam, neköd is. Hun jársz, hun kelsz, mikor még a szárnyas állat se járhat itten?” „Járok, kelök, hajt a nyomorúság! Odafért az apám még akkó, nem is tudta: vagyok-e a világon, vagy nem, és most az elől bujdosok.” „No fíjam! Hájá itt és pihenymög, majd röggel útnak indulhatsz, akkor ki lösz pihenve.” Röggel fökelt, ki volt pihenve és útnak indult. Adott neki az öregasszon: a Hódnak az anyja adott neki elsőbb egy almát, aszonta neki: „Hogy ha maj bajod lösz, e jó lösz segítségödre!” A zsebibe tötte, azután adott neki egy fehér zsebkendöt, hogy mikor a lova ki lösz fáradvá: „Evel két oldalrül mögtörülöd, maj hécörte futósabb lösz, amijen most. Ne, adok egy pácát is, ha nem tanász (helyt) sehun se, ahun möghájá, evvel körülkerítöd magadat és ott rostél lösz körül, hogy oda sömmiféle gonosz közel se möhet hozzád.” Avval mögköszönte az öregasszonynak a jószágát, útnak indult.

Mikor möglátta a Vasorrúbába, hogy kigyün az öregasszonytül, mingyá elkezte hajtani. Hát annyira hajtotta, hogy mán azt látta, hogy utoléri. Akkor eszibe jutott, hogy az öregasszony milyön kendöt adott neki és mit mondott, hogy mit csináljon vele. Akkor kivötte és a lovát kétfelül mögtürülte és csakugyan még hétszerte futósabb lött a lova, mint vót. Akkor elhatta a Vasorrúbábát jó távol tüle. Mönt árkon-bokron körösztü, de mán mögén kezd ráestelödni, akkor lát messzirül egy kis gyertyavilágot, igenyöst annak tartott. Mikor odaért, a kapu kinyílt előtte, mikor beért rajta, a kapu rögtön becsukódott. A Vasorrúbába is mönt utána, a kapunak nekiszaladt, nagyot röndült a kapu. Az öregasszony lekiáltott: „Ereggy te, Sátán, a házamtul, mert ha kímék, vége az életödnék!” Itt osztán a Vasorrúbába el is távödzött a háztul, a fiatal embör pedig, mikor kipi-hente magát, útnak indult. Adott neki az öregasszony: a Napnak az anyja, elsőbb egy piros almát, aszonta neki: „Hogy ha bajod lösz, e jó lösz segítségödre!” A zsebibe tötte, osztán adott neki egy piros

zsebkendőt, hogy mikor a lova kifárad, kétoldalul törülje meg, akkor hétszörte futósabb lösz, mint miyen volt. Adott neki egy pácát is: „Evvél csinász várat, ha evvel körülkerítöd magadat, lösz egy vár.”

Möggköszönte az öregasszonynak a jó-ságát, útnak indult. Mikor möglátta a Vasorrúbába, hogy a fiatal embőr kigyűtt az öregasszonytul, mingyá elkezte hajtani. Annnyira hajtotta, hogy mán aszt láti, hogy utóéri, akkor az eszibe jutott, hogy az öregasszony miyen kendőt adott neki és mit mondott, hogy mit csináljon vele. Kivőtte a zsebibűl a kendőt és a lovát kétfelűl mögtörülte, csakugyan hétszörte futósabb lött a lova, mint vót. Akkor osztán elhatta a Vasorrúbábát jó távul. Mőnt árkon-bokron körőszűl, mögén kezd ráestelődni, lát messzirűl egy kis gyertyavilágot, igőnyöst annak tartott, ahogy csak bír, nyargalt, mikor a kapu-hon ért, beugrott a kapun — mert még a kapu se nyílt ki, olyan sebesen mőnt. A Vasorrúbába nekiszalatt a kapunak, nagyott rendűlt a kapu. Az öregasszony lekiáltott: „Eregy, Sátán, a házamtul, mer ha kimék, vége az életődnek!” A Vasorrúbába oszt el si távozott háztul. A fiatal embőr itt is bekőszőnt szépen, jó is fogáda az öregasszony: a Szélinek az anyja. Az is adott neki almát, két kendőt, mög adott egy pácát: „Ha evvel valamire rávágysz, osz mondod: lögyön ez palota, palotává válik. Ha rávágysz, oszt mondod: lögyön ez alma, almává válik és vihetöd magaddal!” Avval möggköszönte az öregasszonynak a jó-ságát, útnak indult. Kezd estelőnni, de nem lát sehun se sömmi vilá-gosságot se. Akkor leszállt a lovárul, avval az első pácával kerekítűtt egy nagy karikát ennek a hejin, amőre kerekítűtt, olyan szép vasrostély: és olyan erős lött, hogy oda sömmi gonosz közel se mőhetűtt. Annak a közepin kerekítűtt a harmadik pácával egy kisebb karikát; ennek a helyin mög oljan szép palota lött, hogy se az előtt, se az után ojat még nem látott. Azután szép istállója jis lött, oda bekötötte a lovát, ű pedig bemőnt a szép palotába; ott látott egy asztalt mögterítve a legfinomabb étellel, ifallal. Övött, mikő megvacsorát, az asztal szépen magátul összecsucodott. Mikor bemőnt a másik szobába, ott mög egy nagyon szép nyílós vaságy vót vetve, ű oda lefekűtt, me nagyon el vót fáradva. Azt a három almát meg kirakta a zse-bibűl és ű úgy elaludt, hogy röggelig föl se ébrett.

Röggel, mikő fölébrett, abbul a három almából három szilid kutya lött;

mind a három olyan hű hozzá, hogy beszélnének, ha tunnának. Avval kimén az istállóba, elővette aszt a két kis zsebkendőt, avval pucolta meg a lovát. Akkor mindőnfélét rőndbe tőtt. Akkor vesszővel rávágott a kastélra, akit a szélinek az anyjátul kapott, a kastélbu nagyon szép piros alma itt. A kutják kívűl maradtak, fölűl a lovára, körülkerítette a rostélt, a rostél elműlt, útnak indult.

Mén mögén hetedét ország ellen, de a Vasorrúbába lesi, mikő indult ki a vasrostélbul, mögén elkezdi hajtani, hajtja, hajtja, annyira hajtja, hogy láttya, hogy a lova mögén kezd elfáradni, mögén kivőtte a két zsebkendőjít, törűlgette a lovát vele. A lova ojan pihent vót, mintha kifutósabb lött, mint azelőtt vót: mēn árkon-bukron körőszűl, eccőz csak kezd ráalkonyodni. Akkor láttya messzirűl, nagyon kis gyertyavilág világit ki messzirűl az erdőbűl, igőnyöst annak tartott, a három kutya pedig szalad vele. Mikor oda-ért a kis házhon — az vót a Vasorrúbába anyjának a háza —, odakőszön: „Jó estét aggyon Isten, öreganyám!” „Aggyon Isten neköd is! Jó jártá, hogy úgy mondtad: öreganyám, másképp vége lött vóna az életődnek. Hun jársz, hun kelsz, mikor még a szárnyas állat se járhat itten?” „Járok, kelők, hajt a nyomorúság!” — mondja a fiatal embőr. — Odaigért az apám még akkor, nem is tutta: vagyok-e a világon vagy nem, és most az elől bujdosok.” „No, jó van, gyere be, űj ide az asztalhoz!” A kutýája pedig, a Világne-heze igőnyöst bemőnt, csak fekűtt az asztal alá. Asongya neki az öreg asszony: „Ó, fiam, hogy szívelőd mög a kutýát az asztal alatt, mé nem hajtod ki?” „Nem bánt senkit, hogy ez itt van!” Mert a Vasorrúbába bebűjt az asztal alá, míg ű odaki beszélgetűtt, a kutya pedig ráfekűdt, azé monta neki a Vasorrúbába öreganyja, hogy hajcsa ki, ottan az ű fija maj el biri földelni. De ű itt a kutýát csak nem hajtotta ki. Azután mikor az öreg őrdőngös vén asszony mögvetőtte az ágyat, hogy fekűdjenek le, akkor a fija nagy nehezen kigyűtt az asztal alul és bebűjt az alá az ágy alá, amőlikbe a fiatal embőr fekűtt. Itt a Vasorrúbába mők se mőz-dulhatott a kutya alatt, nem bírta a fiatal embőrt elődeni. Avval az öregasszony kikűtte másnap adászni. Mikor ki-mőnt vadászni, a Vasorrúbába összebe-szét az anyjával, hogy a küszőb alá fekszik; de a kutya, amőre a gazdája mőnt, mindőnűtt előtte mőnt, mikor hazaértek, igőnyösen ráfekűtt a küszőbre. Mikor möglátta a Vasorrúbába anyja, hogy ráfekűtt a küszőbre, ezőn nagyon haragu-

dott, de nem mutatta azért a fijatal embörnek, csak azt mondta neki: „Mé nem hajtod, fiam, eszt a kutyát el a küszöbrü? Nem löhet tüle ki-bö járni!” „Ne félj tüle, nem bánt e sönkit, csak hágjon rá! Mit lustálkodik ottan.” Aszt az öregasszony elkészítötte a vacsorát, leültek az asztalhon önni, a kutya mög az asztal alá fekütt. Ezé az öregasszony roppant harakszik, de nem meri a fijatal embörnek mutatni, hogy hátha elmén innen, oszt nem birik kézre keríteni, csak asz mondta: „Ó, fijam! én nem tudom, te mijen embör löhetc, hogy ezt a kutyát mindég szeretöd úgy körülötöd?” Mógén mögágyalt, a kutya mögén az ágy alá fekütt, oszt mán mögén nem szerette, de nem szólt sömmit, csak magába monta: „Mögáj majd hónap, majd elbánok veled”.

Röggel mögén kikütö vadászni. Összebeszéltek a fijával, hogy eresszünk olyan hidegöt, hogy a madár léfaggyon szálltából. Azután eresztöttek olyan hidegöt, hogy a madár lefagyott szálltából. Mikor hideg lött, a fijatal embör sjetötöz hazafelé; itt mög az Ördöngösvénasszony gyütött a konyha közepire egy nagy fatüzet és a Vasorrúbába abba belebújt, hogy ha gyün haza, igenyössen mén a tűzhön melegönni, oszt majd beleránti. Iten a kutya mög mindég a gazdája elött mönt, akkor is a kutya igenyöst mönt a konyhába és fekütt bele a tűzbe. Az öregasszony mögén ráripakszik a fijatal embörre: „Minek engedöd, hogy belefeküggyön a tűzbe mögén?” „Nem baj, ha süti az ódalát, maj kigyün, minek eresztött ken ijen hidegöt?” Az öregasszony mögén, mikor meglött a vacsora, mögágyalódott, a kutya mögén csak odafeküti az ágy alá, ezé az öregasszony nagyon haragudott. Itt a fijatal embör is észrevötte, hogy az öregasszony haraszik és valamibe sántikál. Másnap mögén aszonta: „Mönnyön ki vadászni és a kutyákat haggya itthun!” Elsöbb nem akarta itthun hanni, de az öregasszony addig beszélt, hogy csak itthun hatta a kutyájit. Mikor kimött vadászni, az Ördöngösvénasszony a fijával berekesztötték a kutyákat egy különös szobába 3 vasajtön körösztül.

Kimönt a Vasorrúbába a fijatal ember után, láttya a fijatal embör, hogy gyün a Vasorrúbába, de nincsenek kutyák, de nincsenek kint a vesszök se, itt osztán elkezte híni úket: „Világneheze, Világnagyhallója, Világlegfutósabbja, gyertök ide, mer bajom van!” Világnagyhallója möghallotta, mihánt szólt a gazdája, aszongya ennek a kettönek: „Jaj! — aszongya —, a gazdánk bajba van, gye-

rünk hama, de hogy mönnyünk ki”? Itt oszt a Világneheze nekidütt az ajtónak és az ajtó kidült félfástul; osztán nekiszalatt a másik ajtónak, az is kidült félfástul, nekiszalatt a harmadiknak is, az is kipattant, osztán a Világlegfutósabbja mingyá ott termött. Ahogy a gazdájuk fönn vót egy fán — fára mönekütt a Vasorrúbába elül —, mikor fömönt, a Vasorrúbába düttötte ki a fát vele, a kutya mög ekezte csipkogni, így oszt a Vasorrúbába nem birt dögzöni a fával, hogy kidücce. Akkor hamarosan odaért a Világnagyhallója, ez is elkezte hátáru harabálni; ez alatt az üdö alatt odaerközött a Világneheze is. Nekimöntek háromon, háromféle szaggatták.

Így szabadult meg a Vasorrúbátul, akkor tútta mög, hogy az Ördöngösvénasszony a Vasorrúbának annya; mikor bemönt, a kutyakkal szétszödötte az annyát is, ü pedig körülözött az Öregasszony lakásába, mert vót benne 99 szoba. Vótak ojan szobák, hogy teli vót arannyal, a másik mög ezüsttel, a harmadik gyémánttal! A kilencvenkilencedik szobába, mikor bemönt, ott pedig azok a lelkök vótak, akiket a Vasorrúbába elrabolt; azok a lelkök vótak kilencvenkilencen, azok minnyájan azon könyörögtek, hogy éressze ki úket szabadon! Szabadon eresztötte. Az öregasszony várát végigvágta a pácával, abbul is ety kis piros alma lött, a zsebibe tötte, fönyergölte a lovát, útnak indult hazafelé. Mire hazakerült, ebbe belekerültek több évek, mán akkor az apja mög az annya mög vót halva, csak a felesége égyedül élt. Mikor osztán beközönt, a felesége mög se ümerte, aszongya a feleséginek, hogy kaphatna-e itten szállást? „En szállást athatnék, elférne, mer magam vagyok! Azé nem athatok szállást, mer az uramul elmarattam még akkor, mikor mögeskütem és én azüta mindég az uramat gyászolom.” „Nö, ha aszt gyászolod, ne gyászold tovább, mert itthun vagyok!” De a felesége nem hitte, hanem úneki vót aranygyürüje, bele vót a neve írva; akkor aszt monta: „Ha engöm nem ismeröd-e eszt a gyürüt, vagy valamikor láttad-e? Az asszony, amint ránözött a gyürüre, majd félhalva vót örömbé, egymás nyakába borútak, úgy csókolták egymást. Ezután a kutyák odamöntek a gazdájukhon: „Nö, édös gazdánk, mink mögmöntöttünk mindön bajtul idájig, és möncs mög minket az örörökös elátkozástul, födejél el bennünket, mer ha te el nem födelsz, kéntelenök vagyunk mink tégödöt elfödelni!” Ez alatt az üdö alatt a fijatal embörnek a háza nagyon össze-

rombolódott, míg ű odajárt, a házat is mög köllött csinálni. A kutyákat asztán efödélte és elásta. Kivötte a szép piros almát a zsebibül, azt a vesszővel mög-vákta és nagyon szép kastél lott belüle, abba möntek osztán lakni, most is ott élinek, ha mög nem haltak.

Gyüjtötte: Kálmány Lajos 1913-ban.

Megjelent 1915-ben, a *Hagyományok* második kötében.

Férfi vasorrú bába (B)

Hol vót, hol nem vót, vót egyszer egy embör. Emönt katonának, de nem tudta, hogy lesz kisbabája. Kitejt az esztendő, gyün haza. Nagyön szomjus vót. Odaért egy patakhó, lehajolt inni. Lehajult inni, de valami mögfogta az orrát. Azt mondja, hogy: „Ereszd el az orrom!” Akkor az a valami azt mondta: „Eleresztem az orrod, úgy, hogy ha idadod azt, ami a házba van. Húsz év múlva mék el azé, amit te idadsz és nem tudod, hogy otthon van a házná.” A katona megígérte, hogy odaadja neki, húsz év múlva mönnyön el érte.

Hát mikó hazaér a katona, szétnéz, láti fia van. De mikó még emönt katonának, nem vót, nem tudta, hogy van és ű odaígérte a vasorrú bábának, mer a vasorrú bába mögfogta az orrát a patakba. Hát így akkó elhallgatott a fiatalembör, nem szót senkinek semmit, de az idő teltek-múltak, és az idő mán húsz év felé járt, mikor a gyerök mög akart nősulni. Azt mondta az apjának: „Mos mán itt van a húsz esztendő, ű mögnösül.” Keresett is magának menyasszonyt, el is vötte. Ki is vót tűzve az esküvő napja, de az esküvő napja éppen akkorra esett, amikor a húsz esztendő lejárt, hogy majd gyün az a valaki, az a vasorrú bába a gyeröké. Hát búsút az embör, hát mit csináljanak, de nem mondta mög senkinek se. Ahogy búsút, járkált, tanákozott egy öreg koldussal. Kérdezi a koldus: „Mér búsul, bácsi?” Azt mondja: „Búsulok, odaígértem, amit nem tudtam, hogy van a házamnál, a fiamat, egy vasorrú bábának, aki a vízbe mögfogta az orromat és nem eresztötte addig el, míg meg nem ígértem neki, odadom neki húsz év múlva. Nem tudtam, hogy van, és elgyütt az idő, mögnösült és most lösz az esküvő, azon a napon, amikor napon letelik a húsz esztendő.” Akkor azt mondta neki az öreg koldus, hogy kössenek egy lovat a kocsi után, amikorlön ül a menyasszony mög a völégény. És mikó bemönnek a

templomba, mögeskünek és mikó kigyünnek, akkó gyün a vasorrú bába, hogy elvigye a legényt. Akkó a legény üjjön föl a lóra, nyargaljon, mönnyön, amerre tud, möneküljön, mer a vasárrú bába elviszi, és adott neki egy zsebkendőt, hogyha a ló izzad, e lösz fáradvá, közeleg a vasorrú bába, hogy mögbiri fogni, utó biri érne, akkó csak türüje mög a lovának a nyakát avva a zsebkendőve, akkor megin még hétszerte futósabb lösz, mint amilyen vót. És így bír maj emönekülni a vasorrú bába elül. Így is történt. Mikor bemöntek a temploba esküvőre, mögesküdtek, kigyüttek a templombu, láti, csakugyan közeleg a vasorrú bába. Akkor a fiatal embör fölüt a lóra, oszt enyargat, otthagytá a feleségit. Nyargat, nyargat, hetedhét ország ellen nyargat éjjel-nappal. A ló, amikor fáradt lött, akkó a fiatal embör mindig mögtürügette a zsebkendőve az állat nyakát. Es a lova minding mögült erővel nyargat tovább. De utójára mán eccó csak ráestelődött a fiatal emberre, nagyon messzirül möglátott csillogni egy kis világosságót. Oda mén, bekopogtat, kinéz egy idős anyóka, kérdezi: „No mi járatba vagy, fiam?” Azt mondja: „Jó estét, öreganyám! Menekszek, kerget a vasorrú bába. Mög akar fogni, adjon éjjeli szállást.” „No jó van, fiam — azt mondja —, adok szállást, én a napnak az anyja vagyok. De a vasorrú bába nem bír begyünni. Te is röggelig möghátsz, majd rögge elmész!”

No az öregasszony regge főköttöte a fiatal embert, mos má möhet, adott neki egy pogácsát, és azt mondta neki: „Ne, fiam, ez a pogácsa, tödd a tarisznyába és ezt a pogácsát mög ne ödd! Csak mindig lögyön a pogácsa a tarisznyába.” Úgy is vót, rögge megin fölüt a lóra a fiatal embör, megin emönt. Másnap beestelődött. Megin möglátott egy kis világosságot, odahajtott az öregasszonyhó, bekopogtatott. Hát kigyün egy összetöppörödött anyóka. Kérdezi: „Mi járatba vagy?” „Jó estét, öreganyám! Járok-kelök, hajt a nyomorúság, kerget a vasorrú bába”. „No nem baj, fiam, gyere bö! Itt maj éjszaka mögszállnatsz, ide a vasorrú bába nem bír bejönni. „No rögge adott neki az öregasszony egy pogácsát. Azt mondja: „No, fiam, ezt a pogácsát ne ödd mög! Ez azt mondja — még szükségöd löhet rá.” No emönt a fiatal embör megint. Harmadnap este megin rásütödött. Megin möglát az erdőbe messzirül egy kis világosságot és oda nyargat. Hát oda is bekopogtatott, az meg a szél anyja vót. Azt mondja: „Jó estét, öreganyám!” Azt mondja: „Jó estét, fiam! Jó, hogy öreg-

anyádnak szólítottá, mer máskülönbem
hamm, bekaplak mingyárt." No mögijedt
a legény. „No ne ijedjé mög! Gyere be,
én a szélnek az anyja vagyok. Ide a vas-
orrú bába nem bír bejönni." Osz akkó
is röggelg mögégyszakázott. Akkor rögge
az is adott egy pogácsát mög egy vesz-
szót. No azt mondja: „Fiam, itt van, mos
mán van három pogácsád. Ezt a három
pogácsát ne ödd mög, amit kaptá. Hanem
itt van ez a vessző, ha elfáradsz, nem
bírsz tovább mönni a vasorrú bába elü,
akkó szálly le a lovadrú, csinálj egy kört,
abbú olyan kúvár keletközik, hogy oda
nem bír a vasorrú bába bemönni. Ezt,
amit kaptá, rakd ki a zsebedbú, legyints
rájuk, ebbő három kutya lösz. Egynek
Vasnáerősebb a neve, a másiknak Szélné-
futósabb, a harmadiknak Kigondoló ku-
tya, ez a három kutyanak a három neve.
És mikó újra el akarsz mönni valahova,
akkó megin elvátoznák pogácsává, bele-
töszöd a tarisznyába és emész velük.

Úgy is történt. Hát eccő mögy a le-
gény, mögy. De sehun egy kis világosság,
sehun egy kis valahova, hogy lehúzódjon
éjszakára. Eszibe jutott a vessző, elővette.
Csinát egy kört ele, hát abbú a körbú
olyan kúvár lött, hogy oda nem tudott a
vasorrú bába bejutni. Akkó kirakta a po-
gácsákat a zsebibú, és a három pogácsa
elvátózdott három kutyává. Így járta a
fiatal embör sokáig az erdőt. De haza se
möhettött, mert a vasorrú bába mindig
kergette. Hát ahogy mönt, eccő möglátott
egy kis világosságot. Eccő möglátott egy
kis világosságot, bekopogtatott. Hát ott
egy fiatal embör vót benn a várba.
Mondja ott a fiatal embörnek, mi járta
van. Űtet kergeti a vasorrú bába. Az meg
éppen a vasorrú bábának a fia vót. És
ott kért szállást. Akkó ez mögörűt, hogy
most jó helre mönt be a legény, a fiatal
embör, éppen úhozzájuk be köllött menni.
De a vasorrú bába nem mert mutatkozni.
Ű csak úgy hazamönt, oszt elbújt.

A leginy ott tartózkodott több ideig.
No másnap kimént a legény vadászni. Ki-
vitte a három kutyát is vele. Este, mikó
hazagyűtt, azt mondja neki az a másík:
„Hallod, ne vidd ki ezöket a kutyákat,
mer nem tudsz túllük vadat lúni. Ezektü
a kutyáktü a vadak megijednek és emö-
nekűnek. És nem bírsz hozni söse sem-
miféle vadat." Mert az anyja mindig föl-
okosította, mit mondjon a fiatal embör-
nek. Akkor mit csináljon a kutyákkal,
mit? Maradjanak itthon? Hanem csukja
be a kutyákat a pincébe, fének túle. Et-
tül a veszedelmes kutyáktü. No másnap
kimönt a fiatal embör megint vadászni. A
kutyákat bezárta a pincébe. No osztán

ejárt az idő, délfele vót már, eccör mén
a vasorrú bába. Hát möglátta a fiatal
embör: itt a vasorrú bába. Főmászott
egy magos fára. Onnan majd nem bír
elérni a vasorrú bába. No osztán eszibe
jutott a fiatal embörnek a kutyájai. Ekez-
dött kiabálni: „Vasnáerősebb, Szélnéfu-
tósabb, Kigondoló kutyáim, gyertök elő!"
Hát a kutyák möghallották a pincébe. A
Kigondoló kutya leghamarabb észrevette,
hogy a gazdája biztosan bajba van. És
figyelmeztette amazokat és mondta nekik:
„Hallgassatok csak!" Nos, a kutyák fi-
gyeltek. Möghallotta mind a három kutya
a gazdája kiabálását. Akkó a Vasnáerő-
sebb nekifekűtt az ajtónak, oszt az ajtó
kítört, az a vasajtó. Akkor a Szélnéfu-
tósabb leghamarabb odaért. És akkor ekez-
de csipködni a vasorrú bábát. Oszt főtár-
tótassa, hogy ne bírja a legényt a fárú
lehúzni. No akko, mikó odaért a Vasná-
erősebb is, ez ráfekűdt a vasorrú bábára.
Akkó szépen a fiatal embör legyűtt a fá-
rú, hazamönt. És mikó hazamönt, mögta-
náta otthon a vasorrú bábának a fiát. És
akkó szétszaggatták, ahány darabja vót,
annyi darabra szakították. A vasorrú bá-
bát pedig mögfogták és gyűjtöttak egy
nagy tüzet és abba beledobták. Ott elé-
gették. Akkó a fiatal embör hazamönt.
És még otthon még mindig át a lakoda-
lom. Várták, hogy majd ha mögszabadul
a vasorrú bábátü, hazamönjön, és tovább
tartson a lakodalom.

Eddig vót, meddig vót. A mesének
vége vót. Aki nem hiszi, járjon utána.

Adatközlő: Borbély Lajos, 1918, Vrbica
(Egyházaskér).

Gyűjtő: Beszedes Valéria, Crna Bara (Fe-
ketető), 1974. február 14-én.

Férfi vasorrú bába (C)

Hol vót, hol nem vót, hetedhét orszá-
gon túl vót egy vár. Ott élt egy asszony
mög egy embör. Hát az embör, mikó hu-
szonhárom éves vót, mögnösüt, evett egy
lánt. Hét hónapig éltek együtt. De nem
tudta, hogy a feleségének lesz kisbabája.
Emönt katonának, evitték katonának. Ki-
telt az esztendő, gyün haza. De nagyon
szomjúsz vót, odaért egy patakhó, lehajút
inni. Lehajút inni, valami mögfogta az or-
rát. Azt mondja:

— Ereszd e az orrom!

— Eleresztem az orrod úgy, hogy mög-
ajárod azt, ami a házba van, hogy nek-
köm adod.

Hát gondoskodott az embör, mi van
a házba.

— De ezé a tárgyé húsz év múva mék e.

No azt mondja az embör: „Mindönre gondót, de arra nem gondót, hogy a feleséginek születött fiúgyeröke.” Hazament hát, látta, hogy van kisababa. No azt mondja a feleséginek:

— Eladtam a gyerökömet, de húsz év múva gyünek csak e érte.

Örüt az ember, telt-múlt az év, halatt is, eccö húszéves vót. De emönt vele valahova paphó a gyerök is mög az embör is, és azt monta a papnak: Mikó gyütt a katonaságtú haza, ű nem tutta, hogy a feleséginek fiúgyerök születik. És ű nagyon szomjas vót és a patakba lehajút inni, valammi mögfogta az orrát. És az azt monta: „Azt add ide, amit nem tudsz, hogy van a házba.” Hát azt mondja, mögajáltam, de azt monta, húsz év múlva gyün érte.

— Hát jó van, idehallgasson, adok magának három szál gyertyát, és ezt a három szál gyertyát mögszentölöm, mög egy skatula gyufát. És akármi gyün, űl a lovon, ha kergeti azt a gyerököt, akkö avva a gyertyáva bekeríti, avva a szentöt gyertyáva, möggyüti a három szál gyertyát a szentöt gyufáva, oda nem bír bemönni.

Ügy is öt. Mikó a huszadik nap elérkezött, hát kimönt oda hozzá a vasorrú bába. Föült a lóra, a ló mög vót szentöve, három szál szentöt gyertya, föült a lóra, és mén. De mán annyira kifáradt, hogy a vasorrú bába utóérte. Akkö leugrott a lórú, a gyertyáva körükerekítötte, a három szál gyertyát möggyüjtötte. Osz benn vót, oszt a vasorrú bábának nem vót hatalma bemönni. Mikó mögpihent, a zsebendöve a lovak fülit mögtürülte. Mögcsapkotta a gyertyát, tovább mönt. Bemönt, addig nyargat, benyargat egy házhö.

— Jó napot aggyon isten, öreganyám!

— Aggyon isten, fiam! Mi járátba vagy?

— Járok-kelök, öreganyám, hajt a vasorrú bába.

— Semmi, fiam, nesze ez a három pogácsa, tödd a zsebedbe, ez három kutya: Vasnáerösebb, Szélnésebebb, Kigondoló

kutya. Ez a zsebedbe van, itt van ez az aranyvessző, evve rávágsz, akkö evátódzik kuttyájé.

Ügy is vót. Mönt, mönt, mönt, heted-hét országon túl nyargat. Hát hova nyargat be, a vasorrú bábának az édes anyjáhö. Bemén oda.

— Agy isten, öreganyám!

— Aggyon isten, édes fiam, mi járátba van?

— Hát öreganyám, a vasorrú bába zavar.

— Akkö jó helyt vagy, fiam, nem bánt senki.

Kivötte a három pogácsát, ráütött az aranyvesszőve, három kutya lött beülé.

— Hát ide figyej, édös fiam, te ide befeksző az ágyra, én ide fekszők a küszöbre, a vasorrú bába ide nem gyühet be. Hanem a kuttyákat lezárod a pincébe!

No lezárták a kuttyákat, de vasajtök vótak. De hazaért ám a vasorrú bába. Há most má jó helyt van. No eccö ekezdí mondani: Veszélybe vót. Hazagyütt a Vasorrú bábának a fia, látta ű, hogy hun van.

— Szélnéfutósabb, Vasnáerösebb, Kigondoló kuttyáim, gyertök elő!

Azt mondja a vasorrú bábának az anyya:

— Kiabáhatsz annak.

— Szélnéfutósabb, Vasnáerösebb, Kigondoló kuttyáim, gyertök elő!

Azt mondja a Kigondoló kutya:

— Veszélybe van a gazdánk.

No a Vasnáerösebb nekídüt az ajtónak, kilükte. Szélnéfutósabb odanyargat.

— Vasnáerösebb. Kigondoló kuttyáim!

Ügyhogy hát az öreg vasorrú bábát szétszakították, beledobták a tűzbe, mögégött. Mind a kettö, az öregasszony is, mög a fia is. Oszt hazamönt a fia az apjáhö. Hát még élnek most is, ha mög nem haltak.

Adatközlö: Ambrus Jözsefné Borbély Vera (1916), Vrbica (Egyházaskér).

Gyüjtö: Beszédes Valéria, Crna Bara (Feketetö), 1974. február 13-án.

A SZOCIÁLIS ÉS NEMZETISÉGI KÉRDÉSEK ÖSSZEFÜGGÉSE A RUSZINOKNÁL 1887—1918 KÖZÖTT

A polgári történetírás és politológia külön elmélete szerint bizonyos népeknek állítólag *nincs saját történelmük*. Olyan népekről van szó, amelyeknek nem volt saját kizsákmányoló feudális vagy polgári — osztályuk, amely jobbágy-sorba kényszeríthette volna népét, hanem valamely más nép uralkodó osztálya zsákmányolta ki és igazta le őket.

Ilyen népek csakugyan léteztek, hiszen gyakran előfordult a történelem folyamán, hogy valamely népet más nemzet uralkodó osztálya kényszerített rabigába. Az ilyen népeknél vagy nem is fejlődhetett ki a kizsákmányoló osztály, vagy pedig a leigázók az idegen kizsákmányolók szolgálatában álltak. Ennyi mindenesetre igaz az említett polgári elméletből; az viszont már egyáltalán nem felel meg a tényeknek, hogy az ilyen leigázott népeknek nincsen meg a maguk történelme. Csupán arról van szó, hogy ez a történelem rendkívül bonyodalmas, sokkal összetettebb, mint azoknak a népeknek a történelme, amelyeket saját felsőbb osztályuk zsákmányolt ki.

Erre vonatkozik Lenin egyik megállapítása is: „Macedóniában a törökök, a muzulmánok voltak a nagybirtokosok, míg a szlávok, a keresztények jobbágy-sorsban éltek. Emiatt az osztályellentéteket nemzeti és vallási ellentétek élezték ki.”

A Dunamelléken és a Kárpátokban, a régi Magyarországon az volt a helyzet, hogy az alkotmányos rend értelmében csupán egyetlen és egységes magyar nemesség létezett, minélfogva a többi népből származó nemes elmagyarosodott, mert csupán mint magyar nemes élvezhetett előjogokat. Az egyház a társadalmi ranglétra legfelsőbb fokán állt, de csupán a katolikus papok mentesültek a kizsákmányolás alól, csak ők kerülhették el a jobbágyok sorsát, sőt ők még a tizedet is behajthatták saját híveiktől.

Igy kényszerült gyakran a nem magyar papság a katolikus egyházhoz való csatlakozásra, szövetségre, a görögkatolikus egyházba. Ez történt a ruszinoknál is, akik ily módon jutottak saját felsőbb osztályukhoz, de csupán rövid időre. Ugyanis miután osztálybelileg elkülönültek saját népüktől, az egyház tagjai beolvadtak az uralkodó nemzet soraiba, elidegenedtek, mint általában a ruszin értelmiség, legalábbis a Kárpátalján, ahol a XIX. század végén és a XX. század elején teljesen elmagyarosodtak a nagybirtokos tőkével rendelkező uralkodó osztály oldalán, amely akkor már szilárd kapcsolatban állt a pénztöke hordozóival. Így váltak a ruszinok a Kárpátokban nem olyan néppé, amelynek *nincs történelme*, hanem olyanná, amelynek *nem volt saját uralkodó osztálya*. Ennélfogva a ruszinoknál az osztályellentéteket nemcsak a nemzeti, hanem a vallási, az egyházi ellentétek is bonyolították, éspedig épp a XX. század elején, amikor — újabb ellentéteket keltve — a schisma (szkizma), a pravoszlávságra való áttérés körül is megkezdődtek a harcok: nem a feudalizmus időszakában tehát, hanem az imperializmus korában, az első világháború küszöbén, Bácskában pedig, Santova faluban valamivel korábban. Az osztályharc tehát — nemzeti alakján kívül — ismételten vallási formájában is felvetődött!

Ennél jóval előbb, alig néhány évtizeddel a szövetségre lépés után, a ruszinok fegyveres harcba kezdtek a Kárpátokban a kizsákmányolók ellen: először a XVIII. század elején Bece, Esze Tamás és Rákóczy alatt, majd 1848—49-ben, ugyancsak a magyar forradalmárok oldalán — eleinte —, tehát nem mint reakciós magyarosodók, hanem mint forradalmi antifeudális harcosok, akik-

nek forradalmi együttműködését a magyarokkal: Esze Tamással vagy Vasvá-
rival, illetve a románokkal: Gligor Pincével és Avram Jankóval kizárólag a
testvériség-egység megnyilvánulásának tekinthetjük, nem pedig magyarosodás-
nak, hiszen magyarosodásnak csak azt a reakciós együttműködést nevezhetjük,
ami a magyar kizsákmányoló osztály oldalán ment végbe.

A kiegyezéstől, az elmúlt évszázad hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdve
az antifeudális harc fokozatosan átalakul tőkésellenes harccá, amely párhuz-
amosan folyik a magyarosítás elleni és egyben a pravoszlávságért indított
küzdelemmel.

Mielőtt azonban ezekre az újkori harcokra áttérnék, előbb még szólnom
kell a ruszinok szociális-gazdasági helyzetéről, s ezt bizonyos statisztikai ad-
atokkal is szemléltetnem kell. S mielőtt még a Jugoszláviában élő ruszinok
sorra kerülnének, beszélnem kell a kárpátaljai helyzetről és eseményekről,
melyek nemcsak a ruszinokkal, de a vajdasági szerbekkel is kapcsolatban
álltak.

Mindezt fontosnak tartom, mivel a ruszinok 1887—1918 között úgyszólván
semmiféle politikai akcióba nem bocsátkoztak bele, minélfogva történelmük
ebben az időszakban inkább az állapotok, a helyzet és a folyamatok története
és sokkal kevésbé az akcióké és eseményeké. Ez a történelem túlnyomórészt
a gazdasági-szociális helyzetet, a modern osztályharc kezdetét, az osztály- és
nemzeti tudat ébredését, az egyház helyzetét, a néprajzi kutatásokat és a
népművészeti tárgyak gyűjtését, a művelődési és tudományos ténykedés meg-
indulását ábrázolja — s ezt az állapotot csupán hézagosan szövik át az egyes
akciók, mivel a ruszinok egészen 1918-ig nem jutottak el arra a fokra, hogy
létrehozták volna saját polgári parlamentáris pártjukat, mint ahogyan — a
magyarok mellett — a szerbek, a románok, a szlovákok és a németek létre-
hozták, a horvátoknak pedig külön nemzeti területük volt, tehát megvolt a
saját területiális autonómításuk. Így tehát, ha nagy ritkán szavazati joghoz
jutottak, csak a magyar nemzetiségű képviselőjelöltekre szavazhattak, jobbra
a kormány képviselőire.

A statisztikai adatok szerint 1910-ben a ruszinok száma az egész akkori
Magyarország területén 472 000 volt, vagyis az összlakosság 2,5%-a, noha akko-
riban az emigránsok aránya a 38%-ot is elérte.²

Többségükben földművesek, kistulajdonosok és agrárproletárok voltak,
úgyhogy

— a földművesek — a szegényparasztság — 73%-a a földeknek csupán
9,3%-át birtokolta (0-tól 10 holdig), s ez is többnyire terméketlen hegyvidéki
föld volt, míg a kisbirtokosok száma (10 holdon felüli birtokkal) 25% volt,
s ezek a földterület 17,63%-át vallották magukénak. Kulákgazdaságok és nagy-
birtokok nem voltak a ruszinok kezén, s ezeknek száma egyébként is mind-
össze 2,2% volt, de ők birtokolták a földterületek 28,35%-át, vagyis csaknem
az összterület egyharmad részét.³

Az agrárproletariátus létszámát nehéz lenne megállapítani, mert a sta-
tisztikai adatok ilyen szempontból teljesen megbízhatatlanok: összességükben
sokszor a 100%-ot is meghaladják, 113—121%-ot tesznek ki?! Így egészen
érthetetlen, hogyan értelmezhetjük azokat a számokat, amelyek szerint az
agrárproletárok számaránya 31, a félproletároké 26, a munkásoké pedig külön
57%, ami összesen 114%-ra rúg. Egyébként a ruszinok összlétszámából Bács-
kában 1,1, Szerémszégben pedig 1,2% élt.⁴

A nagybirtokok vagy magánkézben voltak (magyarok, németek kezében),
vagy állami és községi tulajdont képeztek, illetve kisérszert az egyházhoz tar-
toztak:⁵

— nagybirtok magántulajdonban	29,18%
— nagybirtok állami tulajdonban	23,07%
— nagybirtok községi tulajdonban	15,27%
	<hr/>
	67,63%
— kisbirtokok aránya	32,48%.

Egy másik, ugyancsak pontatlan statisztikai adattár szerint 1910-ben a ruszinok 89%-a földműveléssel foglalkozott, 15,8%-a mezőgazdasági munkás, 3,1%-a pedig mezőgazdasági szolga volt, míg a gyáripárban és a kisipárban 3,5%-uk dolgozott. Az írástudók aránya 22, az analfabétáké 78% volt, s az összes ruszinok közül mindössze 274 fejezett be középiskolát.⁶

Egy másik szöveggyűjtemény szerint⁷ a parasztok száma a 93%-ot is elérte a ruszinoknál, s ezeknek 30%-a agrárproletárnak számított.

Egy haladó gondolkodású magyar szociológus, Aradi, aki egészen a ruszinok, és általában is a dolgozó nép oldalán állott, úgy vélekedik, hogy Bereg megyében összesen 219 000 hold földet birtokolt az állam, míg Schönborn grófnak például 240 000 hold képezte tulajdonát, s rajta kívül a megyében még 45 nagybirtokos élt. Zemplén megyében a földek 4%-a képezett törpebirtokot, míg a nagybirtokok a területek 50%-át foglalták magukba. Ha a hűbérúr úgy kívánta, a kataszteri hatóság egyszerűen átírta a parasztbirtokot a nagybirtokos vagy az állam tulajdonába. Az *elsődleges felhalmozódás* itt tehát még teljes lendülettel folyt a XX. században is!⁸

Perényi⁹ szerint a parasztok száma ugyancsak 89, a kisiparosoké pedig 4% volt, szám szerint pedig, az 1300 mesteremberen kívül, 19 819 napszámost és 4743 szolgát említ. A birtokmegosztást a ruszinoknál a következőképpen mutatja be:

— a 0—5 holdas gazdaságok száma	13 132
— 5—10 holdas gazdaságok száma	24 977
— 10—50 holdas gazdaságok száma	16 703
— 50—100 holdas gazdaságok száma	366
— 100—1000 holdas gazdaságok száma	56
— 1000 holdon felüli gazdaságok száma	1

A legjelentősebb ágazatban, az erdőgazdálkodásban, összesen 60 vállalatban a foglalkoztatottak száma 5793 volt, közöttük — szinte kivétel nélkül szakképzetlenek — 1657 ruszin.

Egy magyar nyelvű „ruszin lap” szerint a ruszinok 86 százaléka írástudatlan, 39 százaléka még a XX. században sem jár iskolába, s a nyomoruk leírhatatlan. E lap szerint Bácskában 10 814 görögkatolikus él, vagyis 1,8%, Torontál megyében 0,6, Temes megyében viszont 2,6%.¹⁰

Ilyen nyomorúságos helyzetben élt ez a nép a statisztikai adatok szerint, s mindezt csak még szemléletesebbé teszik a szociológiai és politikai irodalmi anyagok, amelyek megállapítják, hogy a ruszin népek 1) nincs saját osztálytagozódása, nincs irodalmi nyelve, olyan nyelve sincs, amelyet minden ruszin egyaránt megértene, amely mindenki számára elérhető lenne, amely nem *osztályjellegű*, hanem a ruszinok *nemzeti* nyelve lenne; 2) a ruszin népet még csak olyan csoportosulásnak sem tekinthetjük, amelyet nemzetiségnek nevezhetnénk, tehát magyarosítani *kell*, mert csak az *asszimilálódást* érdemli meg, mindenekelőtt a cirillírás betiltásával stb.¹¹

Ilyen véleményen volt a ruszin parlamenti képviselő, A. Beszkid is, aki azt tartotta, hogy a ruszinokat könnyű fanatikussá tenni, mert kultúrálatlanok — akárcsak 1000 évvel ezelőtt —, értelmiségi rétegük viszont, még csak a bírák és a bírósági tolmácsok sem tudnak ruszinul. Ezért elsősorban a következőkre van szükség: segíteni kell a nép gazdasági állapotán, meg kell oldani szociális kérdéseiket, mert ami bántja őket, az a *gazdasági nyomor* és a körülöttük lévő *nagybirtokok*, meg az a tény, hogy a nép 82%-a írástudatlan.¹² Szabó Oreszt, az állami funkcionárius ugyancsak azon a véleményen van, hogy a pravoszláv hitre való áttérés — politikai mozgalom, ami a szociális nyomornak és annak a következménye, hogy a hatóság nem érti a nép nyelvét.¹³

A történész Perényi azt állítja, hogy a nép gyarmati sorban él; még a XX. században is, de mindenesetre 1887 után is *robotmunkára* van kényszerítve, azaz hálából ingyenmunkát kell végeznie, amiért foglalkozáshoz jutott, vagy amiért saját elidegenedett értelmisége valamilyen szolgálatot tett neki.¹⁴ Másrészt pedig, ha valaki nem szavaz a magyar képviselőre vagy tőkésre, az semmiképpen sem juthat állandó munkához.

Kevés az olyan kultúrmunkás (mint például Volodimir Hnatjuk vagy a bácskai M. Vrabelj), aki be akarja bizonyítani, hogy a ruszinok még nem magyarosodtak el, s hogy megvannak a saját értékeik, amelyeket önnön — elidegenedett — értelmiségük sem ismer, s ezért lenéz, mert már olyannyira elmagyarosodott, hogy saját népe nyelvét sem ismeri.¹⁵

M. Majer szerint is, amíg 1848 és 1860 között még nagyon sok ruszofil volt közöttük, addig 1867—1870-től, de különösen a múlt század nyolcvanas éveitől kezdődően egészen 1918-ig állandóan növekedett Magyarország az asszimilált ruszinok száma, az értelmiség tagjai pedig már 1890-től egyszerűen görögkatolikus vallású magyaroknak vallják magukat, s miután Pestre költözöknek, magyar liberálisokká, kormánypártiakká válnak, mint például Pasztell, Rabár, Bonkaló, Hódinka, Szabó Oreszt stb. Később azonban — a ruszin tudat ébredése nyomán — megjelenik a ruszin irányzat is. Az egyház ugyanakkor továbbra is a konzervatív magyar arisztokráciát és az „agrárosokat”, a klerikális parasztpártot támogatja,¹⁶ azokat az erőket tehát, amelyek csekély engedmények árán megnyerték maguknak saját proletariátusukat és a többi nép proletariátusát is — azt a legreakciósabb magyar uralkodó—urasági réteget támogatva tehát, amelynek vezetéi között ott volt Károlyi Sándor és Zichy Nándor gróf, meg Darányi, a mezőgazdaságügyi miniszter, minden magas rangú funkcionáriusával együtt, közöttük az az Egan Ede is, akinek ún. „hegyvidéki akciójáról” még majd szólni fogunk. Egan világosan látta a helyzetet, és kimondta, hogy a nemzetiségi kérdés a ruszinoknál egyben szociális kérdés is, mert a népnek semmije sincs, az uraknak, a „pánoknak” pedig mindenük megvan! Ezért hajlamos a nép a lázongásra, s harci kedvét csak ígéretekkel és apró engedményekkel lehet enyhíteni. Épp úgy ír, beszél és cselekszik tehát, mint egyes bánátiak az 1897-es lázongások után, közöttük például Jaša Tomić.¹⁷

Később még nyíltabban beszélt erről a kérdésről az ismert magyar liberális, Hegedűs Lóránt. A nemzetiségi kérdés szerinte egyben szociális kérdés is. A földéhség mellett számot kell vetni a zsidó kocsmárosok és kereskedők uzsoráskodásával, továbbá az osztrák, tehát idegen ipari tőkével, valamint az adókkal és járulékokkal, nem utolsósorban az egyházi adókkal. Ez a paraszti nép, mondja, még a bűzát is venni kényszerül, húst pedig éveken át nem lát. A 42 faluban mindössze 6 tanító él. Az ipar fejletlen, tehát nem késleltetheti a kivándorlást. Kisebb földparcellákat csak azok vásárolhatnak, akik távoli munkavállalásokról térnek haza. Ezért ő is le akarja szerelni a népet, és helyesli Egan akcióját.¹⁸ Annál is inkább, mivel — szerinte — két sokkal nagyobb veszedelem fenyegeti az uralkodó nép uralkodó osztályát: a szocializmus és az ún. pánszláv agitáció, vagyis a nemzeti tudat ébredése a ruszinok körében.¹⁹

A Kárpátokban uralkodó nyomor miatt a ruszinok a magyar Alföldre, Vajdaságba, Horvátországba stb. járnak dolgozni, leginkább mint idénymunkások, akik tavasztól ősziig idegen nagybirtokokon dolgoznak, vagy olyan ipari ágazatokban helyezkednek el, amelyek még nem urbanizálódtak, s amelyeknek munkásait egy kicsit még „csavargóknak” tekintik, mert fél lábbal még falun élnek, földműveléssel is foglalkoznak, mint például a beocsiniak. Ezekbe az ágazatokba tartozott az erdőgazdálkodás és fafeldolgozás, építőanyag (tégla és cement) gyártása stb. A vándormunkások így természetes kapcsolatot hoztak létre egyfelől a vajdasági, a horvátországi, szlovéniai és boszniai ruszinok, másfelől pedig a kárpátaljai ruszinok között, minthogy egyébként a vajdaságiak igen messzire estek a kárpátaljaiaktól, éspedig nem csupán területileg-földrajzilag, hanem gazdasági-szociális szempontból is, hiszen itt sokkal kedvezőbb körülmények között éltek — mint parasztlakó anyagilag is, s műveltségük szintén magasabb fokú volt. Erre később még visszatérek.

Általános érvényűnek tekinthető, hogy a hűbéri rendszerben a mi vidékeinken az elégedetlenség és az osztályharc háromféle formában mutatkozott meg a fejlődés különböző fokain: 1) migráció, menekülés; 2) a szegénylegények kisebb csoportjainak harca; 3) a nép fegyveres felkelése. Nem csupán a ruszinok voltak azok, akik még 1900 táján is idénymunkásokká, a mezőgazdaságban, az alacsonyabb rendű iparban és a közlekedésben napibéres munkásokká váltak, hogy azután hosszabb vagy rövidebb időre kivándoroljanak Amerikába, ahonnan egy részük mégis visszatért — miután megtakarított annyi pénzt, hogy megvásárolhatott magának egy kisebb földterületet, ami rendkívül

drága volt, mivel a nagybirtokok jelentős részét ún. „elidegeníthetetlen földterület”, *fideicommissum* képezte, amit nem lehetett eladni.

A kivándorlókról és visszatérőkről el kell mondani azt is, hogy hazatérésük után ők voltak az első öntudatos ruszinok a hazájukban, a Kárpátokban, miután Amerikában sokféle agitációs munka folyt mind a szlovákok, mind a ruszinok körében. Minthogy az idénymunkások többsége ruszin volt, a kivándorlók között is ők voltak viszonylagos többségben a Magyarországon élő népek közül.²⁰ Ott voltak azok között a munkások között is, akik aratás idején mint sztrájk törők jelentek meg Mezőhegyesen — ám igen sokszor ők maguk is sztrájkba léptek, amikor csak tudatára ébredtek saját szerepüknek.²¹ Ezek az öntudatos proletárok is összekötőivé váltak a ruszinoknak — a Kárpátok és a vajdasági rónaság meg Szerémség között.²²

A kivándorlók száma 1870-ig eléggé kicsi volt, a következő évtizedtől kezdve azonban a kivándorlás tömegjelenséggé válik, és 1906—7-ben éri el tetőpontját. Összességében nézve milliós létszámról volt szó, s közöttük a ruszinok meg a vajdaságiak voltak a legtöbben, szinte kivétel nélkül mezőgazdasági proletárok.²³

Legtöbbjük az Egyesült Államok bányavidékein és ipari központjaiban telepedett le,²⁴ de csak ritkán váltak szakképzett munkásokká. Ennek ellenére viszonylag szép összegeket küldözgettek haza, s így idehaza is sokan az idegenben megkeresett pénzből éltek, a többit pedig félretették földvásárlásra, miközben a föld ára egyre magasabbra szökött.²⁵ Ez a sors mindenesetre nagyon emlékeztet a korabeli macedónok helyzetére is.

A tömeges kivándorlás kétszeresen is sújtotta a nagybirtokosokat és a tőkéseket: egyrészt csökkent a munkanélküliek tartalékserege, tehát azoknak a létszáma, akik a legolcsóbban voltak kénytelenek eladni munkaerejüket — miáltal a munkaerő megrágult, és csökkenni kezdett a profit. A *kivándorlás* tehát úgy hatott, mint az *osztályharc* elsődleges, *legalacsonyabb formája* — mint szakszervezeti harc. A másik károsodás azáltal érte a tőkéseket, hogy az amerikai bánya- és ipartelepeken foglalkoztatott ruszinok tudatára ébredtek saját osztálybeli és nemzetiségi hovatartozásuknak. A tőkések, a nagybirtokosok és a kormánypártiak Magyarországról hiába alapították meg *saját* szervezeteiket Amerikában — törekvéseik nem jártak eredménnyel. Megpróbálták befolyást gyakorolni az Amerikában dolgozó ruszin munkásokra a reakciós fehérórosz agitátorok is, de ők sem érthettek el számottevő eredményeket.²⁶

Minthogy a visszatérők odahaza is folytatták felvilágosító munkájukat, a magyar kormány különféle ellenintézkedésekhez folyamodott. Ezek közé tartozott a „közművelődési” akció meg a már említett gazdasági-szociális jellegű „hegyvidéki akció”. A magyar újságokon kívül (az Eperjesi Lapok és a Görög-Katolikus Hírlap mellett) a kormány anyagi támogatásban részesítette azokat a helyi jellegű ruszin nyelvjárású lapokat is, amelyek voltaképpen a további magyarosításhoz igyekeztek megfelelő légkört teremteni. Ezek az újságok olyan messzire mentek, hogy a *ruszin* szavakat *magyar* betűkkel, a magyar helyesírás szabályai szerint írták, például így: *Nase otescesztvo*. Még a *Nedilja* is a kormány szerve volt, noha munkatársai és szerkesztői között ruszin hazafiak is dolgoztak — abban a meggyőződésben, hogy ezen az úton is el lehet jutni a kívánt célhoz. A kormánynak tulajdonképpen az volt a szándéka, hogy megteremtse a ruszinok helyi jellegű irodalmi nyelvét, elválasztva őket az ukrainaiktól és a nagyorosztól. A lap egyik legismertebb munkatársa és szerkesztője a bácskai ruszin tanító, Mihail Vrabelj volt, aki népművészeti tárgyak gyűjtésével, néprajzzal is foglalkozott. A kormány tehát nem valósíthatta meg szándékát.

Ugyanezt állapíthatjuk meg Egan „hegyvidéki” ruszin akciójáról is. Ahogy nem koronázta siker Darányi miniszter és Jaša Tomić törekvéseit, ilyen sorsra kellett jutnia az agrár-klerikális irányzat másik képviselőjének, Egan Edének is. Ennek egyik magyarázata az, hogy a XX. században már a ruszinok is eléggé öntudatosak voltak, s nem lehetett őket apró engedmények árán leszerelni, másrészt pedig a nagybirtokosok és a kormány nem is akart adni valamit igazán a népnek. Az engedmények olyan jelentéktelenek voltak, hogy azokkal még az árulokat sem lehetett lekenyerezni, nem pedig az egész népet.²⁷ Az állam ugyanis felvásárolt bizonyos mennyiségű földterületet gróf

Schönborntól, majd felparcellázta, hogy bérbe adja a népnek. Összesen 12 622 holdról volt szó, amit 4102 családra osztottak szét. Amint már említettük, a ruszinok száma megközelítette a félmilliót, vagyis a 100 000 családot, s közülük összesen 4000 család, vagyis minden 25. háztartás jutott földhöz. Emellett a földet csak bérbe kapták, családonként legfeljebb 3 holdat, mégpedig a gyöngye, hegyvidéki földből; így azután a birtokbérli családok sem tudtak miből élni. Egyébként a mezőgazdasági minisztérium adatai szerint a szóban forgó földterület 2/3 része legelő volt, s csak 1/3 része szántóföld; igaz viszont, hogy a bérlet összege is rendkívül kicsi lett volna. A terv értelmében a föld mellett az állam jószágot is adott a földműveseknek, elsősorban tehenet és birkát, ugyancsak bérleményként, de nem többet, mint (pl. 1898-ban) 100 tehenet.²⁸

A hegyvidéki akció tehát nem járhatott eredménnyel, s a harc folytatódott — de olyan fegyverrel, amely még mindig a középkorra emlékeztetett, amikor az osztályharc még vallási formát öltött magára. Gondolok itt az újfajta szökésre, költözködésre — a pravoszlávságra való áttérésre. Arról volt szó, hogy az egyház, miután megvalósította a szövetséget, elszakadt a néptől — a jobbágyoktól és a falusi nincstelenektől. Ez a legszegényebb réteg a vallás tekintetében is el akart különülni egyháztól — áttérve a pravoszláv hitre. Ilyen esetek szorványosan már korábban is előfordultak, de tömeges méretekben a schisma csak a XIX. század végén és a XX. század elején következett be. Különösen erőteljesen jutott kifejezésre ez az egyházszakadás *Iza és Velika Lucska* helységekben a XX. század elején. Itt a kormány és az egyház valóságos terrorhoz folyamodott a pravoszlávokkal szemben. A kormány egyszerűen megtiltotta a schismát (az egyháztól való elszakadást a tanok nyílt tagadása nélkül), mert azt egyszerűen a pánszlávizmussal, a ruszozofilizmussal azonosította. Ilyen irányzatok akkoriban csakugyan léteztek, de azt csak a cárizmus ügynökei, a magyaros reakció képviselői igyekeztek terjeszteni, s a nép mit sem tudott róluk.²⁹

Ellenkezőleg, a nép a szerb egyházhoz fordult Karlovcin, az akkori pátriárkához, Georgije Brankovičhez, aki beleegyezett, hogy a ruszinokat felvegyék a pravoszlávok közé, s ezért a budai püspökséghez utalta őket a további lépések megtétele céljából. A továbbiakban azonban — Bécs és a pesti kormány közbenjárására — a pravoszláv egyház kénytelen volt meghátrálni e tekintetben. A mozgalom ennek ellenére tovább terjedt, egyre tömegesebb méretekbe öltött — nem utolsósorban a kormány fizetett ügynökeinek nyomására, akik 1913/14-ben mint provokátorok léptek fel. Közéjük tartozott Dulišković is, akinek szerepe nagyon emlékeztet Nasticéra — a szerb hazaárulási perben —, s akit Maszaryk, Polit és mások lepleztek le. Így leplezték le a máramarosi schisma-perben Duliškovićot és azokat is, akik mögötte álltak.

A népet képviselő ügyvédek között volt egy újvidéki is, név szerint dr. Kosta Hadži.³⁰ A vád 52 ruszint hazaárulással és ruszozofilizmussal terhelt. Hadžinak sikerült bebizonyítania a vád alaptalanságát, s egyben felfedni, hogy azonos forrásról, azonos rendezőről van szó, akárcsak az szerb hazaárulási perben. Hadži szerint azonban „egyazon nép nyelvi és kulturális egységét államhatárokkal nem lehet szétépíteni”. Függetlenül a bírósági per kimenetelétől, a pernek megvolt a maga társadalmi jelentősége — bebizonyította a népnek, hogy téves úton járnak mindazok, akik a nagyállami eszméket követik — akár az orosz cárizmus, akár a magyar kormány áll mögöttük. Egyre jobban hódít a ruszin szellem és tudat, ami 1918-ban teljeseedik ki egészen.

Mielőtt azonban rátérhetnénk az 1918-as események tárgyalására, foglaloznunk kell még a Bácskában, a Szerémségben, esetleg a Horvátországban és a Boszniában élő ruszinok történetével is, s ugyanakkor fel kell fednem, nyilvánosságra kell hoznom bizonyos új történelmi tényeket is, amelyek fényt vetnek a Kárpátokban és a hazánkban élő ruszinok közötti kapcsolatokra.

Mielőtt áttekintenénk a vajdasági ruszinok történetét, meg kell jegyez-nem, hogy gazdasági-szociális és vallási-politikai összetétel tekintetében akkor-tájt elég sok volt a hasonlóság a kárpátaljai és a vajdasági ruszinok között — de még több a különbség. Ezek a különbségek a nép gazdasági-szociális összetétele szempontjából kihatottak a magyarosodás fokára, s ugyanígy a nemzeti és kulturális fejlődés ütemére, gyorsaságára is — minthogy az akkori

egyetlen tanítói értelmiség: a papság itt nem magyarosodott el, hanem épp ez a réteg látott hozzá a nemzeti kulturális munka serkentésével a ruszin nemzeti tudat ébresztgetéséhez — alkalmasint különösen attól kezdve, amikor a kalocsai eparchia a križevaci eparchia vezetése és jurisdikciója alá került, és a vajdasági szerbek hatása alatt, hiszen a ruszinok jobbára Bácskában és a Szerémségben éltek, azon a sík vidéken, ahol a földművelés és a szellemi műveltség is magasabb szinten volt, mint a Kárpátokban, s a ruszinok csupán a németektől és a szlovákoktól maradtak le a földművelésben.

Az agrárstruktúra a XVIII. században még nem volt túlságosan kedvezőtlen. A XIX. század vége felé viszont a vagyoni különbségek már növekedni kezdtek, de a ruszinok közül senki sem vált nagybirtokossá, s nem került föléjük más nemzetiségű nagybirtokos sem — főképpen nem valamilyen uradalom formájában. Mégis, éltek ebben az időben Bácskában ruszinok, akiknek 50—100 hold földjük is volt, s akik mint napszámosokat, aratókat, béreseket, szolgákat alkalmazták saját nemzetiségbelieiket, a ruszinokat. Minthogy a falusi nincstelenek és proletárok nem juthattak munkához mindannyian saját falujukban, így itt is volt munkásvándorlás, főképpen a mezőgazdasági idénymunkák időszakában, de az ipar irányában is, sőt elég sokan Amerikába is kivándoroltak.³¹ A hazatérők azután itt is megpróbálták földet vásárolni, hogy a törpe- és kisbirtokosok sorába tornásszák fel magukat. Mivel a kis- és középszerű birtokkal rendelkező gazdák rétege itt eléggé erős volt, s jól ismerték az akkori földművelés minden követelményét, tehát munkaadókká is váltak, így az itteni ruszinokat nem idegenek, hanem *saját parasztgazdáik zsákmányolták ki*. Ugyanakkor ezen a területen az egyház sem nagybirtokosi rétegeként lépett fel — minélfogva az osztályharc itt másfajta, nem pedig vallási formát öltött.³²

A parasztok magánbirtokain kívül léteztek itt kollektív tulajdont képező, kommunális jellegű is — s minthogy ezekkel a község rendelkezik, a községben pedig a gazdag és tekintélyes ruszinok viszik a szót, így az agrárstruktúra a községi osztályviszonyokra is kihat: a döntő szó itt is, akárcsak az egyházköztségben, a vagyonos ruszin parasztszót illeti meg.³³

Az egyháznak nincsenek nagybirtokai, hanem abból a pénzből tartja el magát, amit a vagyonos parasztszót fizetnek be egyházi adó fejében, illetve hogy megvásárolják egyházi illetékességüket.

Ilyenformán az egyház is a gazdag parasztszótól él, akiknek azonban nincs 100 holdnál nagyobb birtokuk.

Mindez hatást gyakorol a művelődési életre és az irodalomra is. Amíg az északi elbeszélések a favágókról szólnak, addig a bácskai dalok hősei a kaszások, a béreslegények, vagyis általában a mezőgazdasági munkások — hiszen a *népdalköltők* és *mesemondók* maguk is az *agrárproletárok* sorából kerültek ki. A bácskaiak már 1870—1890 táján írni kezdenek és könyvtárakat létesítenek. *Pavlik* a *Lvovban* már 1887-ben a következőket írja: „El kell ismerünk, hogy gazdaságilag és szellemileg az ottani ruszinok a legfejlettebbek közülünk, az ukrainaiakat is ide számítva. Ezért nem csoda, hogy fejenként akár 2 aranyat is fizethetnek az olvasóteremért”.³⁴ *Hnatjuk* ehhez még hozzátesszi, hogy a vajdasági ruszinok írhatnának a kárpátjaiaknak is — az ottani szegények azonban nemigen olvasnak, és pénzük sincs a könyvekre.

Említettem már, hogy a ruszinoknak nem voltak polgári pártjai, s ha valaki mégis jelöltette magát és képviselővé választották, az vagy kormánypárti volt, vagy valamelyik magyar ellenzéki párt listáján szerepelt. Közéjük tartozott pl. Beszkid, vagy korábban Dobrjanszki. A vajdasági ruszinoknak sem volt politikai, polgári pártjuk. Ha létezett is néha valamilyen politikai színvetű szervezetük, ez sohasem párt, politikai csoportosulás vagy egyesület volt, hanem kizárólag községi szervezet — akár az egyházhoz, akár a községi hatósághoz tartozott. És mivel alig hallhattunk-olvashattunk földműves- vagy más szövetkezetekről, a munkásszakszervezeteknek és pártszervezeteknek viszont nem léteztek külön tagozataik az egyes nemzetiségek számára, így ezek a községi és egyházközségi szervezetek egyben többé-kevésbé az egyedüli ruszin szervezetek voltak. Az egyházközségbe beletartozott minden felnőtt férfi a faluban, de a vezetőségben csak a tekintélyesebb, gazdagabb parasztszót kaphattak helyet. E szervezeteken kívül a községi és más szociális, politikai

kérdésekről sok szó esett az esti szomszédolásokon is, a magánházakban, a fonóban. Ezeken a találkozókön nyilván megbeszéltek minden olyan kérdést, amely azután a község politikai és egyházi összejövetelein is napirendre került.³⁵ Ehhez hasonló szerepet töltöttek be az olvasótermek is.

Habár az 1887—1918-as időszakban a ruszinok nem vettek részt Magyarország politikai-parlamentáris életében úgy, mint korábban, 1848-ban és 1868-ban, az ország többi leigázott népe mégis gondot viselt róluk. Így például 1895-ben a magyarországi nemzetiségek budapesti kongresszusán a szerbek, szlovákok és románok fenntartották a szabad helyeket a ruszinok és a németek számára, hogy — ha úgy kívánják — csatlakozhassanak hozzájuk, és ők saját végrehajtó bizottságukat is megalakították.³⁶ Ehhez hasonlóan gondoskodtak ezek a nemzetiségek a ruszinokkal való együttműködésről 1908-ban is, amikor a szerbek, a románok és szlovákok együttesen mint a nemzetiségek parlamentáris klubja léptek fel a magyar koalíciós kormány ellen — ahogyan erről Polit—Desančić tájékoztat bennünket. E klub programja — az 1895-ös kongresszus határozatainak értelmében — elírányozta a szerbek, a szlovákok és a románok szoros együttműködését azzal, hogy szabad belépést irányoztak elő a ruszinok és a németek számára is.³⁷

Ezeknek a körülményeknek köszönhető, hogy a bácskai—szerémségi ruszin értelmiségi réteg nem magyarosodott el, hanem épp ellenkezőleg, élen járt a nemzeti tudat ébrentartásában, mindenekelőtt a maga erőteljes művelődési és kulturális-nacionális ténykedésével.

Persze azt sem állíthatjuk, hogy ezt a munkát kizárólag az értelmiségiek — a tanítók és a papok — indították el, mert léteztek parasztok és munkások is, akik együttműködtek velük ezen a téren; sőt azt mondhatnánk, hogy az írók és más alkotók, az elbeszélők és költők között azonos arányban képviselték magukat a munkások (Farkas Imre, Kulics stb.) és az értelmiségiek (mint Vrabelja, Kosztelbikova és mások), habár munkájuk elindítója kétségtelven egy értelmiségi volt, a galíciai Volodimir Hnatjuk.

Ezzel kapcsolatban azonban mindenképpen érdemes elmondanunk azt is, hogy Hnatjuk nem csupán nemzeti hős és kulturális dolgozó volt, de egyben képviselője is a dolgozó népeknek, aki még akkor is szem előtt tartotta a szociális mozzanatokat, amikor a népművészeti alkotások gyűjtésével foglalkozott. Ezért is üldözték a magyar hatóságok, s ezért száműzték Vajdaságból. Hnatjuk ezt nem túlságosan nehezményezte, hiszen munkatársai — Farkas, Kulics és a többiek — mindannyian a mezőgazdasági proletariátus soraiból kerültek ki, azok közül, akik még Kraljević Markóról és Mátyás királyról is mint *anti-feudális* s egyben mint *antikapitalista harcosokról* szöfték a legendákat dalaikban! Még az iskolás gyermekek is, ha az iskolában vagy a templomban el kellett énekelniük a magyar himnuszot, mindjárt utána forradalmi elszántsággal elénekelték saját ruszin himnuszukat is!³⁸

Ezekben a dalokba Mátyás király nemcsak arra figyelmezteti a hűbérurakat, hogy a jobbágyok már nem bírják elviselni a feudális terheket, tehát enyhíteni kell őket, hanem a munkások kínjaira és nyomorára is emlékeztetve — a dal olyan szavakat is a király szájára ad, hogy *a napszámot is növelni kell*. Ugyanígy a szegények védelmezője Kraljević Marko is a mezőgazdasági nincstelenek dalaiban.³⁹

Kucura, Keresztúr és több más falu ruszinjai körében a nemzeti tudat olyannyira nyilvánvalóvá és meggyőzővé válik, hogy elutasítanak maguktól mindennemű ruszofilizmust; mindennemű lengyel és szlovák nemzetiségi tudatot, hogy netán magyar voltuk elismeréséről ne is beszéljünk.⁴⁰ Ehhez nagymértékben hozzájárultak az olvasótermek, például Kucurán és Keresztúron, amelyeket még jóval 1887 előtt, már az 1870-es években létrehozottak.

A kárpátaljai vidékekkel ellentétben Vajdaságban Bindasz szerint így vélekedtek az emberek: „Nekünk, a bácskai—szerémségi orosz nép fiaiak, akik az értelmiségiek sorába tartozunk, nem szabad karba tett kézzel figyelniük az eseményeket, s megelégedniük azokkal a falatokkal, amelyeket könyörületből mások kínálnak”. Igaz, ezek a szavak már 1918-ból (XII. 13.) származnak, de a vajdasági értelmiségiek korábban is mindent megtettek a nemzeti-

ségük megóvása érdekében, valahogyan úgy, ahogy a bunyevác nép is kimondta Szantován már 1899-ben, amikor áttértek a pravoszláv hitre: „Hitünket elvehetitek, de a nyelvünket nem adjuk!”⁴¹

A nemzetiségi harc mellett Vajdaságban egyre erőteljesebbé vált az osztályharc is, s egészen természetes, hogy a munkások a maguk osztályharcát nemzetközi sikon vitték végbe, minélfogva a ruszinoknak sem volt külön szakszervezetük vagy agitációs bizottságuk, és még kevésbé volt saját politikai pártjuk. Több-kevesebb biztonsággal mégis nyugodtan állíthatjuk, hogy a munkásmozgalomban, más nemzetiségek munkásságának oldalán, a ruszin proletárok is részt vettek. Ezt bizonyos megfigyelésekkel is lehet szemléltetni, amelyek nagyobbára *Mészáros Sándor* doktori értekezéséből valók, amely az 1890—1918-as bácskai munkásmozgalom eseményeit tárgyalja.

Keresztúron és a többi faluban, ahol ugyancsak ruszinok éltek, 1897-ben a ruszin nemzetiségű Gavra Gvozdzak lett a mozgalom vezetője. Mivel ruszin nyelvű újság nem létezett, ő a szerb nyelvű *Zemljodelacot* rendelte meg saját szocialistái számára. A bácskai és a szabadkai munkásokat azonban már egy évvel korábban, 1896-ban is a ruszin Szaniszló Alács szervezte meg.⁴² Másrészt a ruszin munkásokról azt jelentik, hogy „Kulán és Keresztúron fanatizálva vannak”, vagy pedig, hogy a várkonyista független szocialisták 1903-as kongresszusán elég sok ruszin munkás is részt vett Keresztúrról és Kucuráról, s ezért Buchinger, a pesti pártvezető Verbászon meglátogatta a munkásokat.⁴³ Hasonló példákat a későbbi évekből is lehetne említeni. Így például egy 1905—6. évi jelentés szerint a szociáldemokrata pártnak igen sok ruszin tagja volt, a keresztúri községháza építése során pedig az építőmunkások sztrájkba léptek.

A harc mind a két fronton folyt egészen 1918—1919-ig, sőt még 1920-ban is, Vajdaságban éppúgy, mint Kárpátalján, de ekkor már természetesen az új feltételek között, mindenekelőtt a nagy október hatása alatt. A Kárpátokban 1918-ban megalakult a *Ruska Rada*, amelynek vezetői között vajdasági ruszinok is voltak. Emellett a vajdasági ruszinok a harcban is részt vettek 1918-ban, s ennek alapján Újvidéken, a Nagy Nemzetgyűlésben 21 képviselői helyet szereztek maguknak. Ugyanabban az évben Újvidéken megalakult a Ruszin Nemzeti Művelődési Egyesület, s részt vettek a ruszinok a további osztályharcokban is. Így legfőképpen 1919-ben — részint mint a Jugoszláv Szocialista Munkáspárt tagjai, részint pedig nemzetközi harcosokként Szovjet Oroszországban, illetve a Magyar Tanácsköztársaságban.⁴⁴

Ismeretes, hogy Kárpátalját előbb Magyarországhoz csatolták, s a ruszinok számára létrejött a maguk külön polgári (1918-ban), majd proletár (1919-ben) autonóm területük: a Ruszka Krajina.

Egy évvel később, 1920-ban Kárpátalja az európai nagyhatalmi politika központjába került — kiváltképpen a szovjet—lengyel háború idején, amikor az antant-hatalmak épp ezen a *kárpátaljai orosz* területen át akartak segítséget nyújtani a lengyel hadseregnek, hiszen a nyugati országokat ez a vidék kötötte össze Horthy Magyarországn keresztül a lengyelekkel. A ruszinok — együttműködve a Horthy-ellenes magyar menekültekkel — sztrájkokat tartottak és szabotázsakciókat hajtottak végre a Kárpátokon át haladó vasútvonalon, hogy megakadályozzák az antant-terv végrehajtását.⁴⁵

Mindez azonban a ruszin történelem következő fejezetébe tartozik, ami már nem ennek az írásnak a témája.

J E G Y Z E T E K

1. Lenin: *Szocsinyenija*. 18. köt. 368.
2. M. Popović: *Zovtenj i ukrajinska kultura*. Prešov, 1968. 54.
3. *Die Agrarfrage in der Österreich—Ungarischen Monarchie 1900—1918*. Bucuresti 1965.
4. Lásd a 2. jegyzetet.
5. Lásd a 3. jegyzetet.
6. Braun Róbert: *Magyarország feldarabolása és a nemzeti kérdés*. Budapest, 1919.
7. *Die nationale Frage in der Öst.—Ung. Monarchie 1900—1918*. Budapest, 1966. 75. és 139.
8. Aradi Viktor: *A rutén skizmapör*. Budapest, 1914. 3. stb.
9. Perényi József: *Iz istorije zakarpatskih Ukrajincev*. Budapest, 1957. 106—107., továbbá 110. és 114.

10. *Görögkatolikus Hírlap*. Budapest 1903/1. Ebben arra szólítják fel a ruszinokat, hogy a magyar nyelvet fogadják el istentiszteleti nyelvnévként. A lap munkatársai: Demko, Prodán, Beszkid, Zsatkovics stb.
11. Lásd 1) alatt Aradi 8. sz. jegyzetben említett könyvét, 2) alatt Hoffmann Ottó: *A ruthén kérdés*. Pécs, 1914 vagy 1915. (Érdekes, hogy később, amikor Baranya szerb megszállás alá került, 1918—1921 között, ugyanez a H. O. Horthy ellen akart együttműködni a proletariátussal — az író visszaemlékezése.)
12. Országgyűlési jegyzőkönyvek (*Napló*) 1914. I. 12-éről, XXI. köt. 390—394. és 1914. III. 4-éről, XXXI. köt. 378—381.
13. Szabó Orest: *A magyar oroszokról*. Budapest 1913. 239—241.
14. Perényi 9. sz. alatt említett könyve. 78—81. és 90.
15. Mikula Mušinka: *Volodimir Hnatjuk a Naukovi Zbornikban*. 1967/3. szám. 51—57.
16. M. Majer tanulmánya a *Zbornik radovaban: Zovtenj i ukrajinska kultura*.
17. Lásd az előbbi jegyzetet, valamint Vasilj Grivan: *Vpliv Zovtnja* c. munkáját ugyanabban a gyűjteményes kiadványban.
18. Hegedűs Lóránt: *A magyarok kivándorlása Amerikába*. Budapest, 1891. 63—70.
19. *Felvidéki Szemle* (más néven: *Eperjesi Lapok*). Ruszinok számára magyar nyelven fródott újság. 1897. I. 28., 1906. VI. 17. és 1906. VII. 5.
20. Sárközi Z.: *A summások*. Lásd Szabó István gyűjteményes kiadványát: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848—1914*. Budapest 1972. II. köt. 321—432., de különösen a 332. oldal, amelyen a bácskai szlovákok és ruszinok életéről van szó, s ahol többek között ezt olvashatjuk: „Máramaros megye Verhovina nevű mostoha vidékéről már tavasz nyíltaival csaknem az egész lakosság lezönlök a vidékre (az alföldi vidékre — a szerző megj.), s innen alább és csak késő ősszel tér vissza. Ezen verhovinaiak híres kaszások.”
21. Lásd ugyanott, 346—347., továbbá Rácz István írása, 433—486.
22. Ugyanott, 452—453.
23. Ugyanott, 455—459. A kivándorlók száma megyék szerint a következőképpen alakult: Zemplén 82 584, Torontál (Bánát) 76 798 ... Bácska — 44 700 stb. A kivándorlók nemzetiiségi megoszlása a következő volt: magyar — 396 000 (33%), német — 219 700 (18,4%), ... ruszin 54 288 (4,5%), jöllehet a ruszinok csupán 2,5%-át tették ki az összlakosságnak. Az 1900-as évek elején a földművesek részaránya 0,8—3,8% között ingadozott, a mezőgazdasági dolgozóké viszont a 80%-ot is elérte (1901-ben), 1907-ben pedig 80% volt, míg a szolgák és béresek aránya 3,1—12,1% között alakult.
24. Ugyanott, 468.
25. Ugyanott, 480—481.
26. Lásd a *Zovtenj i ukrajinska kultura* gyűjteményes munkákat.
27. A „hegyvidéki akciónak” megvan a maga irodalmi forrásanyaga az 1900-as évekből. Lásd Hegedűs munkáját is (18. jegyzet), továbbá a *Felvidéki Szemle* 1907. évi I. és 1911 március 19-i számát, ahol állást foglalnak az akció mellett, míg az 1911. április 30-i számban Hodinka kijelenti, hogy a ruszinok valójában magyarok, hiszen „Itt minden vér — Árpád vére!” Lásd még Kemény G. Gábor *Iratok* c. dokumentumgyűjteményét. II. köt. Iratok az 1897—1913-as évekből; Szabó Orest: lásd a 13. jegyzetet; Perényi: lásd a 9. jegyzetet stb.
28. Lásd Kemény G. Gábor *Iratok* c. gyűjteményéből az 1897—1898-as okmányokat, elsősorban a következő jelzésekkel: MT-XXV-4 1897. VI. 23-áról — BM ein. 1898 — III — 2751. — FM 12846-IV/2 stb. Az 1900 FM 1900—10661 ein. Egan jelentését tartalmazza. A földeket 25 évre adták bérbe; a bérlet 2,50%-át teszi ki a 6 forintnak; ha valaki részletekben törleszti, akkor 6,3%-ot fizet kamat és költség címén. Az ezzel kapcsolatos ügy lebonyolítását és megszerzését az Országos Központi Hitelszövetkezetre bízták, amely az országos pénztöke egy részével rendelkezett.
29. Kemény G. Gábor: *Iratok*, V, 1906/13, 1907/XI—25, 5680 — PH 8420 — ME 1907/XXV stb.
30. *A magyarorszoki védelmében*, dr. Kosta Hadži beszéde 1914. II. 26-án Máramaroszigeten. (Átvéve a *Zászlóból* — 3., 6—7., 10.)
31. *Ruži-červenji ruži*, 1962—1971. Ruski Krstur, 1971. 8.
32. *Tradicionalna kultura jugoslovenskih rusina*. Újvidék, 1971. Pl. Miljana Radovanović munkája. (19—27.)
33. Lásd ugyanott, 33.
34. Ugyanott. Mihail Kovač: *Materijalne i duhovne vrednosti*. 233.
35. Ugyanott. Janko Olejar: *Zoz prešlosci Rusinoch u Ruskim Keresture*. 31—35. A danókról: 37. és 40.
36. Dr. Arpad Lebl: *Slovačka narodna stranka*. Istraživanja, 2.
37. Polit: *Besede*. III/2 köt. 28. Lásd *Branik*, 1908. I. 14. és VIII. 16.
38. Lásd Janko Olejar bácskeresztúri beszédét; továbbá dr. Gabor Kostelnik: *Liber Memorabilium*, vagy az 1970. évi szimpozium anyagát a *Tradicionalna kultura jugoslovenskih Rusina* c. kiadványban. Újvidék, 1971.
39. Miljana Radovanović: *Šiže srps.-hrv. epike u narodnoj prozi Kucurskih pripovedača* (152. old. stb.) az előbbi kiadványban.
40. Pavlik: *Rusini v Banati i čitalnja v Kucurovi* ...
41. D. Kirilović: *Pomađarivanje u Južnoj Ugarskoj*. Újvidék, 1935. Továbbá Roman Miz: *Bačvanorsimskoj inteligenciji*. Svetlosć, 1968/3.
42. Mészáros Sándor: *Radnički pokret u Bačkoj 1890—1918*. Doktori disszertáció, kéziratban. (116—117. megj. 160., 162.) Lásd: BM — 1896. VII. 8., továbbá ugyanott 49. megj., vagy a Vajdasági Levéltárban, BB žup. kut. 2981, res 37/97, 67/97.
43. Ugyanott, 280. Vajdasági Levéltár župan BB res 46/97.
44. Lásd: *Ruži-červenji ruži* 1962—1971. Ruski Krstur, 1971. 8—9.
45. A történetírói munkákon kívül (lásd a *Zovtenjt* is) sokat írt ezekről a harcokról regényeiben Illés Béla (*Ég a Tisza, Kárpáti rapszódia*), aki maga is részt vett ezekben a kárpáti csatákban.

NAGY József fordítása

SZEMPONT

IRODALOM ÉS FORRADALOM (III.)

PETAR VUKOV

IRODALMI KRITIKÁNKRÓL

*Akinek van önismerete, erősebb,
mint akinek nincsen.*

(Hegel)

Ez az írás explicite tendenciózus akar lenni: megkísérli (mint ahogyan más szövegek és szóbeli megnyilatkozások, hogy ne mondjam, lamentációk is megpróbálták ennek előtte) fölmérni és megvilágítani műkritikánk mai állapotát Vajdaságban, s még inkább Szabadkán. Gondolataim azonban, természetszerűleg, jobbára az irodalmi kritikára összpontosulnak majd, miután, érthető okoknál fogva, az irodalmi életet sokkal jobban ismerem. Bizom benne, hogy egy ilyen kezdeményezés előbb-utóbb mégiscsak elnyeri a nem kis létszámú becsületes és okos műalkotók pártfogását, s akkor a megismerés felülkerekedésének folyamata egyszerre feltartóztathatatlanná válik.

Térjünk hát azonnal a tárgyra. Fejtegetéseimben persze bizonyos konkrét adatokkal is kénytelen leszek előhozakodni. Kezdjük mindjárt egy — nyugodtan mondhatjuk — mutatós számadattal: a Vajdasági Íróegyesületnek jelenleg több mint 160 tagja van! Több mint 160 társadalmilag elismert író! És talán még egyszer annyi jelölt, aki maholnap ugyancsak megkapja majd az írók hivatalos státusát. Egy másik adat: habár az írók egyesületének mintegy 100 tagja Újvidéken él, ez még nem azt jelenti, hogy székvárosunk a tartomány egyetlen irodalmi és művészeti központja (noha a metropolizációnak bizonyos jelenségei csakugyan léteznek). Ellenkezőleg: Versecen, Zrenjaninban, Szabadkán, Zomborban, Pancsován és Kikindán is (hogy csak ezeket említsük) igen sok (mintegy 60) író él, s jelentős irodalmi élet, műalkotói tevékenység zajlik. Nem csekély műtörténeti hagyományaik alapján ezek a városok jól ismeretek az egész országban... És egy harmadik adat, talán a legjelentősebb: Vajdaságban nagyon sok irodalmi folyóirat és más rendszeres kiadvány jelenik meg, és számos kiadóház működik (ami jó, mert ne feledjük, akárhány is 'enne, egyik sem volna fölösleges). Említsük meg csupán azokat a folyóiratokat, amelyeket kapásból felsorolhatunk: *Letopis Matice srpske, Híd, Polja,*

Új Symposion, Rukovet, Üzenet, Létünk, Ulaznica, Dometi, Novi život, Lumina, Svetlost... Kiadók és kiadóházak: *Matica srpska, Forum, Minerva, Osvit, Eletjel, Ugao, Ulaznica, Stražilovo, Kairos, Rusko slovo, Obzor, Libertatea, Új Symposion...*

Mindezek közismert tények. Említést érdemelnek azonban ez alkalommal is, mert jól szemléltetik a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek irodalmi életének gazdagságát és sokoldalúságát. Láthatjuk tehát, hogy tartományunknak viszonylag sok írója van, közöttük a jó és kiváló írók száma sem csekély, s ezek az írók alkotnak, írnak és megjelennek (mert van hol megjeleníteniük). Írnak és megjelennek... de, sajnos... (s csak most érkezünk el a probléma velejéhez), hogy miről írnak, magukról az alkotásokról úgyszólván senki semmit nem mond. Igazi — komoly, mélyreható, argumentált, maxista beállítottságú — irodalmi kritika jóformán nincs is ebben a környezetben. Vagy, ha valakinek így jobban tetszik, túlságosan kevés van. Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a vajdasági nemzetiségek irodalma esetében — tudomásom szerint legalábbis — a helyzet e tekintetben sokkal kedvezőbb; a jugoszláviai magyar irodalomban pedig, úgy tűnik, a kritika rendkívül fejlett műfaj. Amikor tehát azt állítjuk, hogy Vajdaságban gyenge lábakon áll a műkritika, akkor elsősorban arra a kritikai ténykedésre gondolunk, amelynek talaját a szerbhorvát nyelvű irodalom képezi.

Szerbhorvát nyelven évente mintegy 15—30 új könyv jelenik meg a vajdasági írók (feltételes terminus) tollából. Ha viszont átnézzük a folyóiratokat, azonnal észrevesszük, hogy a kritika még csak fel sem jegyzi mindegyiket, nemhogy elemzésével és értékelésével a mélyükre hatolna. A *Letopis Matice srpske, Polja, Ulaznica* és *Rukovet* c. folyóiratokban, amelyek mindig szívesen helyt adnak a rövid lélegzetű kritikának és esszének, gyakran találkozhatunk többé-kevésbé sikeresen megfogalmazott kritikai szövegekkel, amelyek a mai jugoszláv írók, a fiatalabbak és idősebbek könyveivel foglalkoznak. Nagyon ritka viszont az olyan kritikai megnyilatkozás, amelyben vajdasági kritikusok vajdasági írók műveiről értekeznek. Az idősebb írók munkásságát még megismerhetjük valahogy, de a fiatalabbakról úgyszólván egy sor sem jelenik meg. Annak idején, öt-hat évvel ezelőtt, amikor Pero Zubacnak még *Irodalmi névjegyzék* címmel állandó rovata volt a *Polja* c. folyóiratban, a fiatalabb vajdasági írónemzedék is reménykedhetett, hogy személyében megkapja a maga kritikusát, a rovat azonban rövid életűnek bizonyult, és Zubac is jobbára csak a zágrábi és a belgrádi fiatalokkal foglalkozott. A középső nemzedékhez tartozó kritikusok közül, ha jól tudom, csak Draško Redjep követte egy ideig figyelemmel a fiatalabb írók munkásságát. Pera Milosavljevićnek, Vasilije Kalezićnek, Miroslav Egerićnek és a többi kisszámú tapasztalt kritikusnak egészen más irodalmi preokkupációja és affinitása van. Megállapítottuk már mindjárt valahol előljáróban, hogy a Vajdasági Íróegyesületnek 160 tagja van. Ami viszont elsődleges fontosságú lenne, olyan kritikus, aki kizárólag műbírálattal foglalkozna, alig található ebben a környezetben. Sőt, még csak azok a költők és prózairók sincsenek sokan, akik »ütközben«, mellékesen kritikával is foglalkoznak. Egy szóval — a helyzet szinte kétségbeejtő. Be kell látnunk tehát, hogy nem kizárólag a folyóiratok felelősek, amiért oly kevés bennük az értékelő szó az itt élő írók munkáiról, mert elsősorban az a baj, hogy túl kevés a kritikus. Ha képletesen akarnánk kifejezni irodalmi életünk mai állapotát, akkor olyan

kerthez kellene hasonlítani, amelynek nincsen kertésze. Tudjuk, hogy ez mit jelent. A dudva könnyen és gyorsan elburjánzik, ha nincs kertész, aki a gyomot irtja.

Miért nincs elég kritikusunk? Egyik oka ennek mindenképpen az, hogy nem mindenki lehet műbíráló. Hiszen a bírálat gyakorlása kétségtelenül felelősségteljes erkölcsi cselekvés, amelyhez úgyszólván komplett egyéniség kell, olyan, aki képzett, okos, szenzibilis, elemző hajlamú, becsületos, bátor és tapasztalt. Ilyen emberekből soha sincsen elegendő. A másik ok talán abban rejlik, hogy a kritikát még most sem ösztönözzük kellőképpen, sem anyagilag, sem erkölcsileg. Nem emlékszem például, hogy mikor írtunk ki, egyáltalán írtunk-e ki valaha pályázatot az említett folyóiratok valamelyikében rövid műbírálatra, esszére vagy értekezésre a vajdasági írók műveivel kapcsolatban. Pedig a kritikusokat, kiváltképpen a fiatalokat, minden lehető módon ösztönözni kellene. A mai kedvező irányú társadalmi mozgások és folyamatok mindenestre lehetővé teszik a kritika gyorsabb fejlődését, sőt meg is követelik ezt tőlünk. Ilyen szempontból helyénvaló lépésnek tartjuk többek között azt is, hogy a Vajdasági Íróegyesület kebelében létrejött a kritikusok szakosztálya. Eggyel több lehetőség a mai állapotok túlhaladására. Emellett meggyőződésünk, hogy ma már a folyóiratok is megértik: ha nem kritikai hozzáállással vesszünk részt az irodalmi életben, akkor csupán szemlélői lehetünk a jelenlegi időknek és eseményeknek, nem pedig részesei. A »folyóirat« már elnevezésében is kifejezi az időszerűség imperatívusát, de nem passzív, hanem nagyon is aktív értelemben. Ezért meggyőződésünk, hogy a változásnak ezen a téren rövid időn belül be kell következnie.

Az elején megígértem, hogy írásomban a szabadkai helyzetképet is felvázolom a téma szempontjából. Mindenekelőtt néhány adat a város művészi arculatáról. Mindenki tudja, Vajdaság határain kívül is, hogy Szabadka rendkívül gazdag kulturális-művészeti hagyományokkal rendelkezik. A város falai között jelenleg is nagyon élénk, roppant sokrétű művészeti aktivitás folyik, s ezért joggal tekintjük Újvidék után a tartomány legjelentősebb kulturális központjának. Művelődési intézményei közé tartozik a *Népszínház*, egy magyar és egy szerbhorvát társulattal; a *Gyermekszínház*, amely ugyancsak két nyelven működik; a *Képzőművészeti Találkozó* mint szövetségi jellegű intézet; a *Rukovet* folyóirat, amely ez év májusában ünnepelte folyamatos megjelenésének 20. esztendejét; az *Osvit* kiadó, amely 15 éves múltira tekint vissza; az *Üzenet* folyóirat, valamint az *Életjel* irodalmi élőlíra és kiadó magyar nyelven; a *Munkásegyletem*, amely szintén foglalkozik kiadással; a *Városi Múzeum*; a *Kultúra Székháza*; az *Ifjúsági Otthon* — külön kiadói tevékenységgel; a *Városi Könyvtár*; számos intézmény, egyesület és együttes a gazdag és színvonalas zenei élet fenntartására; a képzőművészek és az írók községi szakosztálya; a művelődési egyesületek egész sora élénk és sokoldalú műkedveléssel stb. stb. Imponáló helyzetkép, amire mindenképpen büszkék lehetünk.

Mindezek a művelődési intézmények és egyesületek, illetve a bennük dolgozó alkotók évről évre nagyszámú jelentős és színvonalas műalkotást hoznak létre, amelyek nem csupán a nagyközönség igényét kívánják kielégíteni, hanem arra is számítanak, hogy releváns kritikai értékelések kövessék, fölemelve vagy megtagadva őket. Sajnos azonban a műbírálathoz Szabadkán sem tart lépést az alkotómunkával. Arra sem képes, hogy mindenről szót ejtsen, hát még arra, hogy megfontolt értékeléseket hozzon! E sorok írója jelen pillá-

natban egyetlen személyt sem tudna említeni, akire rá lehetne mondani, hogy valamely művészeti ágban elismert, szakszerű, autoritatív kritikai tevékenységgel foglalkozik. Tudja és érzi ezt városunk sok alkotóművésze, de a következmények talán legkifejezettebben a folyóiratok szerkesztésében nyilvánulnak meg.

Amik figyelemmel kísérik a *Rukovet*, a *Subotičke novine* és a *Szabadkai Rádió* tevékenységét, könnyen észrevehetik, hogy a kritikai írások szerzői nagyjából ugyanazok mind a három szerkesztőségben. Nyilván fölösleges lenne a felsorolás: egyik kezünkön is megszámlálhatnánk őket. Itt is csak a régi nótát fújhatjuk tehát: alig néhány ember *foglalkozik* kritikával. Így mondhatjuk, *foglalkozik*, mert hogy valakit is közülük teljes bizottsággal kizárólag kritikusknak minősíthetnénk, azt nem merném állítani. Az irodalom területén (ezt könnyen észrevehetjük a *Rukovet* oldalain), minthogy nincsenek kritikusok, egyre gyakrabban maguk a költők írnak bírálatokat. Ez önmagában véve, persze, jó és hasznos dolog (hiszen ily módon is tökéletesítik költői érzéküket, és gyarapítják tudásukat a költészetről), de ezzel még, sajnos, nem oldhatjuk meg az égető kérdést, nem pótolhatjuk teljes mértékben a mélyreható, tudományos igényű, a marxista beállítottságú kritika hiányát, amivel értékelni tudnánk alkotóművészi tevékenységét.

Néhány művészi ágazatban, mint pl. a képzőművészetben és a zenében, egyáltalán nincsenek kritikuskaink. Pedig a képzőművészeti és zenei élet Szabadkán rendkívül magas színvonalú, s mindenképpen megérdemelné a rendszeres és igaz értékelő szót. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a szabadkai képzőművészekről és zeneművészekről sokkal többet írnak Szabadkán kívül, mint idehaza. Más művészi ágazatoknak pedig már hosszú évek óta csupán egy „kertészük” van, ami, be kell látnunk, nem elégséges. Nem elégséges annál az egyszerű oknál fogva, mert ilyen esetben elmarad a gyümölcsöző véleményharc, nem ütköznek egymással az esztétikai nézetkülönbségek, ami pedig egyik döntő előfeltétele a gyorsabb fejlődésnek a művészi életben.

Irodalmi téren a helyzetkép megközelítően a következő: városunkban a Vajdasági Íróegyesületnek mintegy húsz tagja él, s legalább még annyian vannak azok, akik már-már az egyesület küszöbén érezhetik magukat. Nem egészen 50 százalékuk szerbhorvát nyelven ír. Fennállásának 15 éve alatt az *Osvit* kiadó megközelítőleg száz könyvet jelentetett meg a szabadkai írók tollából. E könyvek közül azonban nagyon kevés fölött mondtunk megfelelő elemzésen alapuló komoly és hozzáértő értékítéletet; kevés itteni író mondhatja el magáról, hogy az alkotómunka járt és járattan utain gyakorta találkozott a kritika irányadó segítségével. Ha azt mondjuk, hogy a szabadkai írók megközelítőleg sem jutottak el olyan eredményekhez, amilyenekre lehetőségük lett volna — ennek mindenképpen az az oka, hogy egyetlen autentikus kritikusk sem volt, aki értékelni tudta, akarta és merte volna alkotásaikat. Értékelni — de nem helyileg, elszigetelten, hanem — a teljes jugoszláv irodalomhoz mérve, mert kizárólag így juthatunk el az igazi, tárgyilagos értékítéllethez. A művészet szellemétől mindig távol estek a leszűkített keretek és az elnéző magatartásformák; csak a szépség és az igazság lehet vele egyenértékű. Ezért minden kritikusknak ezekből a premisszákból kellene kiindulnia.

Tudatában vagyunk természetesen annak is, hogy nem elég csupán méltatlankodásunkat kifejezni a jelenlegi állapotok fölött, hanem tenni is kell valamit túlhaladásuk érdekében. A *Rukovet* szerkesztőségében az a tervünk, hogy a jövőben másként viszonyulunk a kritikához. Elképzeléseink szerint, töb-

bek között, már a következő számokban sorozatot indítunk a szabadkai írók bemutatására. Nem csupán arcélüket festenénk meg, de eddigi munkásságukat is értékelnénk. Minthogy a *Rukovet* nyitva áll egész irodalmunk előtt, remélhetőleg jól együttműködhetünk majd más környezetek kritikusaival is. Szeretnénk, ha folyóiratunkban a kritika és az esszé több helyet foglalna le; élénkebb, időszerűbb lenne. Említsük meg itt azt is, hogy a Szabadkai Munkásegyetem — a Rukovettel együttműködve — őszre előadássorozatot kíván indítani a műbírálat területéről. Az előadások megtartására ismert jugoszláv irodalmi, képzőművészeti, színházi, film-, zenei és más kritikusokat kérnének föl. Azokon kívül, akik közvetlen kapcsolatban állnak a művészetekkel és a kultúrával, jó lenne meghívni az előadásokra az érdekelt tanügyi dolgozókat is. Egyszóval az elkövetkező időben az eddiginél sokkal tervszerűbben és rendszeresebben kellene ápolnunk és fejlesztenünk a műkritikát, s a fiatal (potenciális) kritikusokat a világ és a művészetek marxista szemlélete szellemében kellene nevelnünk és tanítanunk. Persze, akárcsak az emberi ténykedés más jelentősebb területein, ezen a téren sem számíthatunk gyors eredményekre. Fontos, hogy türelmesen, kitartóan és szakszerűen dolgozzunk a kitűzött cél elérésén.

Amikor a vajdasági, illetve szabadkai művészek alkotásait értékelő kritika szükségessége mellett szállunk síkra, ezt semmiképpen sem valamilyen negatív előjelű felbuzdulás alapján — lokálpatriotista, regionalista s más hasonló alapon tesszük (mert az ilyen hozzáállásnak semmi köze sem lenne az igazi művészethez). Kizárólagos okunk az, hogy a kritika hiányát a vajdasági alkotók nagy hátránynak érzik. Irodalmunk elemző értékelése és áttekinthető bemutatása érdekében eddig valóban keveset tettünk, és amikor, például Belgrádban, megjelenik egy antológia (mint amilyen, mondjuk, A. Petrov antológiája a *De/o* januári számában), a vajdasági írók haragszanak, hogy kimaradnak belőle. Az antológiák elkészítése nagyon komoly, felelősségteljes és kockázatos vállalkozás (kiváltképpen amikor a jelenkorra és a kortársakra vonatkozik), de azért az mégiscsak feltűnő, hogy eddig még egyetlen vajdasági kritikus sem mert összeállítani és megindokolni egy antológiát például a vajdasági költők terméséből.

Az írók kritikusokat keresnek. Vagy, netán, fordítva?

NAGY Mária fordítása

MIRŐL VITATKOZZUNK?

Nagy kár, hogy a kritikáról indított vitánkra — az első forduló termékenynek ígérkező, jóhiszemű töprengései után — Bosnyák István rásüti az „unesztetikus”, „antimarxista” bélyeget olyan állításokért, amelyeket jobbára maga konstruál.

Miután a háborúskodást már rég anakronisztikusnak tartom, s nemcsak szerkesztői munkámmal, de bírálatokkal is megkíséreltem közelebb jutni ahhoz, amit a Symposium-nemzedék termésében értékesnek véltem, eszemben sincs most Bosnyák István utcájába bemenni. Eszembe sem jut hozzászólását (Üzenet, 1975. április, 292—294.) egy tábor állásfoglalásának tekinteni, mikor nemzedékének beérése egyre nyilvánvalóbb, s én e folyamat iránti bizalom jegyében írtam és zártam le a magam cikkét. (*A kritika haszna*. Üzenet, 1975. április, 286—289.). Szerencsére ez a cikk olvasható is, így bárki meggyőződhet arról, hogy kritikánk tudományosságáról, a műközpontú szemlélet nyereségeiről, az elemzés új módszereiről őszinte megbeesüléssel beszéltem, s az „akadémizmust” csak most jelentkező egyetlen tendenciaként említettem. Igaz, írásom kritikánk egészével szemben is jelzett aggályokat: azt mondtam, hogy kritikánk és az olvasók között a kapcsolat nem megnyugtató, de a baj valamennyi okát fölfejtani nem akartam és nem is tudtam volna. Ha nagyon jóhiszemű vagyok, föltételezhetem, hogy Bosnyák a bajok egyik okaként említett technokrata tudáosság bírálatát vélte kritikánk egészére kiterjeszkedő önkényességnek. Ha ebben igaza volna, akkor beszélhetne felületes általánosításról, mindent összemosó önkényességről, de antimarxizmusról akkor sem. Az antimarxizmus következetesen ismétlődő, a szemléletet és a módszert átható sajátosság. Bosnyák István, ha jól értem hozzászólását, nem erre gondol; eljárása, úgy érzem, a vita heve miatt nem eléggé megfontolt.

Én csupán azt állítottam, hogy kritikánk nem tud elég szoros kapcsolatot létesíteni a „művelt olvasó” és a művek között. Ennek egyik okáról, egy tendenciáról részletesen is beszéltem. S azt hiszem, a többi okot is jó lenne föltárni. Ezt a munkát azonban közösen kellene elvégezni, s lehetne is, ha azzal törődnénk, ami elvégezetlen.

Bosnyák Istvánnak például, ha velem vitatkozik, a vitaerkölcs törvényei szerint elsősorban az alábbi aggodalmakkal kellett volna szembenéznie:

1. Igaz-e, hogy a strukturalista jellegű dolgozatokban kísért az a veszély, hogy a képletek, grafikonok szövevényében elvész a mű? S ha ez így általában nem áll: milyen mértékben érvényes, s a tendencia megfelel-e az illető lapok jellegének, funkciójának? Nem kísért-e a nagyközönségnek szánt lapjainkban a céhbéli belterjesség veszélye?

Ez a kérdés szorosan összefügg a felelősséggel, amellyel olvasóinknak tartozunk. Meg kellene vitatni, hogy valóban eszmei-politikai opportunizmus-e

olyan kritika szorgalmazása, amely a szakszerűséget világos, eleven és érdekes előadásban prezentálja.

2. Túl a követhetőség kérdésén: igaz-e, hogy kritikánknak az a tendenciája, amely a strukturalizmussal rokonítható, nem elég fogékony a művek konkrét társadalmi vonatkozásai, tartalmi iránt?

3. Létezik-e nálunk olyan törekvés, amely a jugoszláv és a magyar irodalom hagyományos közösségi vonulatait más vonulatok javára elhanyagolja, kimondva-kimondatlanul jelentőségénél kevesebbre becsüli, s ezzel az olvasót dezorientálja? Igaz-e, hogy újabban nálunk több megbecsülésben részesül — például — Füst Milán, mint Ady Endre, s a Pilinszky János, Tandori Dezső nevével jelezhető költészet mellett elhalványul Sánta Ferenc, Csoóri Sándor, a „hetek”, a „kilencek” vonala?

Jól tudom, hogy ezekre a kérdésekre nehéz igennel és nemmel válaszolni, de a kiélezett kérdésfeltevésnek éppen az a célja, hogy differenciált önvizsgálatra sarkalljon, ingereljen. Ennek során bizonyára kirajzolódna többféle törekvés arculata. Kitetszene például, hogy a magyar prózát Déry Tibor és a többiek polarításában látó képtelen szemlélet és a Németh Lászlót búcsúztató Magyar Szóbeli nekrológok szemlélete között mekkora a különbség, s ezek között a pontok között milyen széles a skála. Kiderülne, hogy a vonzásokörök és a nemzedékek miként kapcsolódnak, s ennek során az is, hogy a legfiatalabb kritikusok eszménye, mértéke mely alkotók csillagképének világánál alakul. S ebben az alakulásban az esztétikai megközelítés szempontjai milyen filozófiai, morális szemlélettel tudnak társulni.

Nem állítom, hogy csak ezekkel a kérdésekkel kell szembenéznünk, de aki ismeri Bányai János vagy Utasi Csaba vonatkozó cikkeit, az tudja, hogy ők is elégedetlenek a kritikával; hadd hivatkozzam csak az előbbinek *Kérdés(es) kritikánkról* című, kerekasztal-beszélgetésünkre írt, ugyancsak lapunk említett számában közölt beszámolójára. Bosnyák István azonban velem akasztott tengelyt, így az én aggodalmaimat illene cáfolnia, mielőtt a megbélyegzés aktuására térne. De ő nem a terep áttekintése céljából, hanem csak azért távolodik el a konkrét kérdésektől, hogy a módszerről való elvont okoskodás ürügyén „érveljen”.

Közelebbről nézve könnyű észrevenni, hogy miközben a történetiség követelményét hangsúlyozza, hogy ennek hiánya miatt engem antimarxistává bélyegezhessen, voltaképpen összemos történetileg egymással nem azonos jelenségeket. Előre bocsátom: eljárása gyöngéire nem azért mutatok rá, hogy minősítéseit viszonzom. Hogy miért, nyomban kiderül.

Cikke elején, ahol megvédi kritikánk tudományosságát (ellenem fordítva, amit e tudományosság értékéről magam is elmondtam), az 1945 utáni eredményeket egyetlen tömbként kezeli. Pedig az a differenciáltság, melyet alább az „uniformizáló” általánosítástól megvéd, nemcsak a jelen kritikájának színpékében, de az 1945 utáni folyamat tagoltságában is fölfedezhető. Ezt észre nem venni csak annak érdeke, aki az 1945—1948 közötti mélyponthoz szeret viszonyítani mindent, mert akkor minden nagy vívmánnyá minősíthető. Aki azonban nem dorongot keres a történetiség elvében, hanem a jelenségek magyarázatát, az a jelen szempontjából már a Bori Imre—Major Nándor nevével jelölhető időszak és a legújabb törekvések közötti rokonságra és különbségre fog figyelni, mert a holnap kritikáját kiérlelő dialektika igazi erőtényezői ebben a viszonyban rejlenek. S aki erről tűnődik, annak észre kell vennie,

hogy Majorék eszmei, illetve társadalmi érzékenysége mennyivel erősebb volt, hogy Bori és Szeli István viszonya a jugoszláv és a magyar irodalom hagyományaihoz milyen más, mint a Bányai Jánoson inneni kritikusoké. Hasonló különbségek észlelhetők az érdeklődés, a módszer és az előadás szempontjából is. Boriék még értékrend-alakító, a magyar irodalom egészére kiterjedő figyelemmel és igénnyel munkálkodtak és munkálkodnak. Az európai hatások előtt kinyíló szellemi életből olyan szempontokat, gondolatokat adaptáltak, amelyek határainkon túl is nagy figyelmet keltettek. Eszmei és esztétikai kezdeményezéseiket ihletett jellemzésekkel, szellemes érveléssel, feszültséggel telített előadással tették hatékonyá. Az utánuk jövő kritikusok Irodalmi horizontjának nemcsak történeti mélységét, de európai távlatát is kisebbnek érzem, s új gondolatokban sem olyan gazdagok; az egyetlen kivétel: Bányai János. Hogy módszerük gépiesebb, előadásuk tudakosabb, már elmondtam.

Jogos-e ez az összevetés, és jogos-e a föltételezés, hogy újabb kritikánk kisugárzása éppen az előbb szóvá tett hiányok miatt gyöngébb, mint Boriéké volt 1956 és 1966 között?

Ellenem vehető, hogy a mai fiatalok mást csinálnak, s hogy meg kell várni e munka beérését. De akkor legalább ezt mondja el hát valaki, vagy mondjon mást, de ne kerüljük ki a lényeges kérdéseket, s ne rántsuk vissza vitánkat a tizenöt év előtti polaritás rég meghaladott szintjére. Mutasson rá, aki illetékesnek érzi magát, a biztató jelekre, s tanulmányozni fogjuk azokat. (Boriék és a legifjabbak között én is több rokonvonalat észlelek, mint amennyit itt jelezhettem.) S ha az derülne ki, hogy minden aggodalmunk alaptalan, akkor kapitulálunk. Magam régóta edzem ehhez, legutóbb Gion Nándorról szólva írtam is erről, s nem érzem vereségnek, ha érték előtt kell meghódnom.

Mert nem az a cél, hogy mindenben X.-nek vagy Y.-nak legyen igaza, hanem hogy irodalmunk fölnövekedésének jobb lehetőségeit — ha kell, önsérelmeink ellenére — megmutassuk és kapcsolatát az olvasóval elmélyítsük.

OLVASÓNAPLÓ

IRODALMUNKRÓL, A TELJESSÉG IGÉNYÉVEL

BORI IMRE: *Irodalmunk évszázadai*.
Forum, Újvidék, 1975.

Az 1975. évi könyvkiadás egyik első termékeként vettük a kezünkbe Bori Imrének a jugoszláviai magyar irodalom életrajzával foglalkozó kézikönyvét, amely az *Irodalmunk évszázadai* sokatmondó és literatúránk nagykorúságát sugalló címet viseli, és amely koncepcióját, valamint tartalmi anyagát tekintve egyrészt kiegészítése és folytatása, másrészt pedig egyszerű, mechanikus átmentése egy újabb kötetbe a szerző 1968-ban megjelent munkájának, *A jugoszláviai magyar irodalom történetének*.

Mivel az említett kiadványok azonos témaköre az összehasonlítás, illetve a párhuzamosítás lehetőségét kínálja fel, és erre ösztönöz bennünket Bori Imre 1973-ban kiadott, esszéket, tanulmányokat és kritikákat tartalmazó, *Fejezetek irodalmunk természetrajzából* című kötete is, recenzióink munkamódszerül az eddig megjelent Bori-féle kis irodalomtörténeti áttekintők összevetését választottuk, ami többek között a jugoszláviai magyar írókról és a szellemi életünket kísérő jelenségekről formált szakvélemény állandó alakulásának, gazdagodásának és módosulásának az érzékeltetésében is nagy mértékben a segítségünkre lehet.

Az *Irodalmunk évszázadai* — mint mondtuk — csak bizonyos értelemben mutat közeli rokonságot *A jugoszláviai magyar irodalom történetével*, amely az itteni írásművészetnek egy meghatározott periódusát, nevezetesen az 1918-tól 1945-ig terjedő időszak szárnypróbálgatását, útkeresését és felfelé ívelését elemzi, ellentétben ezzel a legfrissebb irodalomtörténettel, ahol a jugoszláviai magyar írott szó születéséről és napjaink lírájáról, prózájáról, drámakísérleteiről is szó esik.

Irodalmunk tehát — történeti szempontból — új dimenziókkal gazdagodott. Múltja — amely ténylegesen már a XI. században, az itteni írásbeliség kialakulásával kezdetét vette — a XIV. és a XV. századból származó magyar nyelvű szövegemlékek felidézésével, a Huszita biblia kamonci (kamenicai) eredetének tudatosításával, a laskói születésű Laskai Osvát és a kamonci Szerémi György nevének lejegyzésével, Szabatkai Mihály propagandajellegű világi lírájának figyelembevételével, valamint Janus Pannonius és Váradí Péter humanizmusának hazai vonatkozásaisával nagyobb mélységet kapott, jelene pedig a kortárs költők, írók és kritikusok felsorakoztatásával perspektivikusabb ígéretek jövőnk szellemi életét illetően. A jugoszláviai magyar irodalom ilyenfajta közelítésével és feldolgozásával az irodalmi hagyományainkat ápoló szöveggyűjtemény bevezetőjében — a kötet lényegesen más rendeltetése miatt — csak kivonatos formában találkozhattunk, de szellemi múltunknak ezekről a koronatanúiról eddig még azok a kiadványok sem számoltak be részletesebben, amelyek ugyancsak Bori Imre tolla nyomán történeti áttekintőkben és kritikai igénytel írt esszéikben és tanulmányokban kísérlik meg a jugoszláviai magyar irodalom jellemző vonásainak, tipikus problémáinak és sajátos jegyeinek meghatározását.

Hasonlóképpen újdonság a kis irodalomtörténeti kézikönyvnek az a fejezete is, ahol a baranyai reformáció irodalmának kibontakozása kerül szóba és Veresmarti Mihálynak, Zrínyi Miklósnak az az élénk kulturális tevékenysége, amely hagyományaink értéknívójának emeléséhez, irodalmi múltunknak pedig az öregbítéséhez járult hozzá. Az előtörténet gazdag illusztratív anyagát, az aracsi dombormű latin nyelvű feliratát, Váradi Péter Báthori Miklós váci püspökhöz címzett levelének szövegmásolatát, Jámbor Pál (Hiador) párizsi útirajzát, vagyis a jugoszláviai magyar próza első terméseinek egyikét az *Irodalmunk évszázada*ihoz antológiai kiegészítőként szervesen kapcsolódó *Irodalmi hagyományaink* tartalmazza éppúgy, mint azoknak az irodalmi koroknak a szemléltető anyagát is, amelyeknek történeti rendszerezéséről és jellemzőinek körvonalazásáról ugyancsak *A jugoszláviai magyar irodalom történetében* és az *Irodalmunk évszázada*iban olvashatunk.

Az írott szó első megnyilvánulási formáinak ez a nyílt és tudatos vállalása egyértelműen a hazai magyar nyelvű líra, próza és drámaköltészet önállóságát, nagykorúságát hangsúlyozza, sőt tágabb értelemben még azt is megerősíti, hogy irodalmunk az előtörténet idején sem a magyarországi hatások és egyéb befolyások rabjaként létezett, hanem független, sajátos öntörvénnyel rendelkező művészetként. Hagyományaink ilyen megmutatása Bori irodalomtörténeti ténykedésének a lényegét tükrözi, ez az úttörő munka minden figyelmet és tiszteletet megérdemel. Ezért tartjuk ezúttal kevésbé fontosnak a részletek feldolgozási módszerének és értékbeli elrendezésének a kérdését, hiszen mi is elsősorban azt kívánjuk aláhúzni, hogy szellemi életünk nem mélyebb gyökerek és hagyományok nélküli. Ennél a szemléletmódnál azonban lényegesen tartjuk annak a viszonylagosságnak a reális értelmezését, amely az egyetemes magyar irodalom és az itteni magyar irodalom fogalmából adódik. A humanista Brodarics István, a korai barokkot képviselő Veresmarti Mihály, az eposzíró Zrínyi, a lendvai irodalmi központ és a csáktornyai szellemi kör például — hogy csak a legjelentősebb személyeket és kulturális góccokat említsük — éppúgy részei az egyetemes magyar szellemi életnek, mint amennyire első, autentikus megnyilvánulásai a hazai talajhoz kötődő kultúrának. Ezekből a példákból is látható, hogy az előtörténet helyes felmérése korántsem olyan egyszerű és magától értetődő, mint az újabb keletű irodalom ilyen jellegű meghatározása. A középkori magyar nyelvű művelődési emlékek kutatása a történelemben és az írott szó világában egyaránt otthonosan mozgó tudóst igényel, aki csalhatatlan érzékkel képes követni a kor szellemének minden finom, árnyalatnyi rezdülését. Ilyen szempontból mi, akik csak külső szemlélői lehetünk a hagyományok nagy szakmai gyakorlatot követelő elrendezésének, illetve értékeik és jelentőségük felmérésének, bizalommal közeledünk Bori idevágó, minden bizonnyal hitelesnek mondható magyarázataihoz.

Az *Irodalmunk évszázada*i Milkó Izidor írói pályájával kezdődően és Gál László költészetének jellemzésével befejezően, egy történeti szempontból középső részben, nagyobbára ugyanazokat az alkotókat és ugyanazokat a jelenségeket tárgyalja, akik, illetve amelyek 1968-ban alaptémaként *A jugoszláviai magyar irodalom történetét* foglalkoztatták. A kötetnek ebben a szakaszában tehát egy, már korábban feldolgozott és kiértékelt időtartam szellemi megmozdulásainak mechanikusan átvettített másolatáról van szó, amit még akkor sem kísérhet elfogadható megokolás, ha irodalomtörténetről és Bori Imre tanulságos kommentárjairól beszélünk. Azok számára ugyanis, akik az *Irodalmunk évszázada*it megelőző kis irodalomtörténeti kalauzt már forgatták, és a megszokottnál kissé behatóbban tanulmányozták is, meglehetősen zavaróan hat ugyanazoknak a gondolatoknak, sőt igen gyakran ugyanazoknak a mondatoknak és mondatrövidéseknek az újraolvasása, amelyek *A jugoszláviai magyar irodalom történetében* egyszer már szerepeltek.

Az effajta felesleges önismétlés elkerülésének érdekében célszerű és aktuális lenne az irodalomtörténeti füzetek gondolatával foglalkozni, amelyek jelentősebb korszakaira bontva elemeznék líránk, prózánk és drámai irodalmunk izgalmas sorsfordulóit. A jövőben ezzel elejét vennénk az *Irodalmunk évszázada*iban ez alkalommal frissen ható anyagként közzétett szövegek monoton ismétlésének, és egyben nagyobb teret, valamint fokozottabb figyelmet szentelhetnénk az újabb eredetű felfedezések és egyéni meglátások hangsúlyozásának. A legutóbbi Bori-irodalomtörténet esetében már most elegendő lett

volna csupán a kezdeti éveknél és az 1944-től 1974-ig terjedő irodalomnak a jellemzőit rögzíteni (ami valóban új anyag), természetesen külön-külön füzetben, amelyek közé — csekély módosítással — bármikor beiktatható lenne az az irodalomtörténet, amely az eseményeket 1918-tól 1944-ig vizsgálja. A fenti munkaterv megszívlelése a gazdaságosság szempontjából is lényegesen többet ígér, mint ez a jelenlegi, amelyből a jövőre vonatkozóan nem kellene hosszabb távú gyakorlatot csinálnunk.

De végezetül foglaljuk össze megjegyzéseinket az *Irodalmunk évszázadaiban* zárófejezetként szereplő, íróinkat és szellemi életünket 1944-től 1974-ig. tehát napjainkig ismertető szakaszáról is, amely — egyrészt a szerzői pályák és események egysíkjú, másrészt pedig az irodalomtörténetírás természetével kevésbé összeférő szubjektív interpretálása miatt — legtöbb vitára alkalmat adó része a kötetnek. Bár e fejezettel kapcsolatban szükségesnek tartjuk a kortárs irodalom éber figyelőjének kijáró őszinte elismerés hangsúlyozását, nem szeretnénk elhallgatni azokat a problémákat sem, amelyek az egyes irodalmi vonatkozású tények és jelenségek nem túl precíz, némelykor pedig erősen eufemisztikus színezetű vagy éppen önkényes magyarázatából adódnak. Azok a körülmények, amelyek a kortárs irodalommal foglalkozó szakembert szinte természetesen befolyásolják az ítéletek minőségi alakulásában, csak részben lehetnek igazolói a Bori-féle irodalomtörténetben is tapasztalható ilyen jellegű ténymagyarázatoknak. De nem könnyű megokolást találni arra a — kötet zárórészében alkalmazott, ugyancsak szubjektív indítékúnak mondható — munkamódszerre sem, amelyet — különösen az írói pályák körvonalazása során — az egész vajdasági irodalommal szemben tanúsított atyai elfogultság jellemez. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a kézikönyv rendeltetésű irodalomtörténetről, illetve a kortársi irodalomkalauzról „lezárt” értékrendszerű kritikát várunk, de igenis megköveteljük tőle, hogy tájékoztatásában pontos, véleménynyilvánításában objektív, ítéleteiben pedig maximálisan következetes legyen. E kívánalmak értelmében nem tartjuk elfogadhatónak azt az irodalomvizsgálati módszert, amely az eredményekben, de az esztétikai kisigényűségben is egyaránt gazdag írásbeliségünket kizárólag a pozitív mérlegelés vonalán emlegeti, még kevésbé pedig e vizsgálati módszernek azt a változatát, amely a tények atyai jóságú tolmácsolásának sorközében próbál önkényes rendet teremteni jelenkori irodalmunk égtája alatt. Konkrétabb megfogalmazásban tehát azt kellene mondanunk, hogy Bori Imre irodalomtörténetének a legfrissebb szellemi megmozdulásainkra vonatkozó fejezete annak a kettősségnél a jegyében íródott, amely egyfelől szerzőnk és irodalmi alkotásaink egyformán magas színvonalát, másfelől pedig (ezen az általános érvényűnek feltüntetett megállapításon túl) irodalmunk minőségi szempontból erősen differenciált jellegét hirdeti. Magától értetődő, hogy a kötet záró fejezetének legfőbb problémái ebből a kettősségből adódnak, és ez a kettősség az okozója azoknak az ellentmondásoknak is, amelyek a fejezet néhány írásában szembetűnő sajátosságként dominálnak.

Gulyás József lírája például (de említhetnénk itt Ladik Katalin és mások nevét is), amely egyébként négy komoly gyűjteménnyel a szerző aktív versírói mentalitását hangsúlyozza, nem részesül abban az elmélyültebb, alaposabb és megfontoltabb hozzáállást igénylő elemzésben, amellyel Bori Imre Pap József és Koncz István, 1974-ig mindössze csak egy-egy kötettel igazolható költészetét illeti. Bori Gulyás József versírói pályájának jellemzőit néhány ecsetvonás erejéig körvonalazza, ugyanakkor viszont a fentebb említett két költő esetében egy egész esszéírói apparátust mozgat meg igen természetlen és egy pillanattal sem a líra szigorú elkötelezettségei mellett szóló munkáik kiemelése céljából. Távol áll tőlünk ezzel azt sugallni, hogy irodalomtörténetünk nem viszonyul elismerően Gulyás József költészetéhez, azt ellenben nyomatékosan kiemelni, hogy rövidke összefoglalójában megengedhetetlenül mellőzi annak bővebb ismertetését, amiről az írás első, bevezető sorai beszélnek, nevezetesen azoknak az alkotói erényeknek a szemléltetését, amelyek alapján a kötet poétánkat a legtehetségesebb vajdasági költők közé sorolja. Mivel mi is úgy véljük, hogy Gulyás versírói világa — amely, mint mondtuk, több kötetnyi jelentkezés után kerekedett egységes és bizonyos vonatkozásaiban tipikus alkotói üzenetté — lényegesen többet érdemel annál a szürke bóknál, amely csak kimond, de részleteiben már nem illusztrál, bá-

torságunk van arra következtetni, hogy Borit az effajta vizsgálódásban, vagyis az effajta szembetűnő megkülönböztetésben nemcsak a tények irányították, hanem az a nagy erejű mítosz is lényegesen befolyásolta, amely — különösen Koncz István verseskötete kapcsán — a Symposion közismert „feldobó politikájának” egyik szalmazaláng-lobogásaként került be irodalmunkba.

Hasonlóan nem a valós érdemek diktálta elismeréssel szól a kötet Szelei István kritikai és irodalomtörténeti munkásságáról sem, amelyet eredeti meg-látásaiban fontos kapcsolattörténeti tanulmányok fémjeleznek, gondoljunk csak az *Utak egymás felé* című tanulmánykötetre vagy a *Hajnóczy és a délszlávok* című monográfiára és arra a színes tanulmánycsokorra, amely a jugoszláviai magyar irodalomból meríti témáját. E gazdag munkássággal kapcsolatos szük-szavúság ellenpontjaként Bosnyák István, Gerold László és Utasi Csaba lényegesen szegényebb, halványabb és kiforratlanabb esszéírásának dicséretét találjuk, valamint annak a most induló, ugyancsak esszéírói nemzedéknek a felsorakoztatását, amely egy-két szerény kísérletével még nem érdemel irodalom-történeti figyelmet. Nem véletlen, hogy mi ebben a szubjektivitással igen-csak áthatott rangsorolásban — Bori Imre szellemi tudatformálásunkra gyakorolt nagy hatását tartva szem előtt — a későbbi apró irodalomtörténeti igaz-ságtalanságok csíráját látjuk. És valóban, ez máris nagyobb dimenziókban jelentkezik ott, ahol a további példák kedvéért mondjuk az Urbán Jánosról és a Végel Lászlóról szóló értékelés összevetését is megejtjük. Bori szerint Végel nehézkesen kibontakozó irodalmi munkásságát jóval többre kell taksál-nunk, mint Urbán Jánosnak a lírai történetírás területén kiteljesedő tevékeny-ségét. Félreértés ne essék, ez az észrevétel az előbbiekkal együtt nem kide-kázní akarja a vajdasági magyar irodalmat, hanem csak felmutatni a történet-írásával kapcsolatos legszembetűnőbb értékbeli eltulodásokat, azokat, amelyek nagyobb távlatban írásbeliségünk néhány jelenségének és jelentős személyi-ségének a félreismeréséhez vezethet.

Felértékelést és egy ilyen kis kézikönyvben megengedhetlenül nagy bizalmat jelent Hornyik Miklós kimondottan publicisztikai természetű, igen kurta munkásságának az említése is, nem kevésbé az a néhány sor, amely Dávid András és Vajda Gábor igényes, de irodalomtörténeti vizsgálatra még nem érdemesült tanulmányait határozza meg érdeklődési körük, illetve tema-tikai anyaguk szempontjából.

A kötet legfrissebb irodalmi megmozdulásainkkal foglalkozó fejezete — az írói útvonalak feltérképezése mellett — a vajdasági folyóiratokról mint a líra, a dráma, a szépproza és a kritika állandó, aktív műhelyeiről is tartalmaz figyelemre méltó összegezést. Szellemi életünkben betöltött jelentős szere-pük miatt a Híd, az Új Symposion és az Üzenet sajátos koncepcióját ismer-tetni nagy fontosságú vállalkozás, amely azonban Bori bemutatásának néhány erősen eufemisztikus kitételével korigálásra és a tények megállapítása cél-jából körültekintőbb felmérésre szorul. Különösen vonatkozik ez a fejezetnek arra a részére, amely a Symposion-mozgalom lényegi körvonalazásával és iro-dalompolitikai fellépésének meghatározásával próbálkozik, valamint arra az Üze-net születése körüli okfejtésre, amely a szellemi életünkben lejátszódó decent-ralizációs folyamatokra hivatkozva, homályban hagyja a más irányú indítékok, szellemi szükségletek és irodalmi igények felszínre kívánczoló igazságát. Az Üzenet ugyanis csak részben eredménye a decentralizációt szorgalmazó iro-dalompolitikának. Létrejöttét más körülmények is sürgették, így például — ne vonakodjunk kimondani — az egyre inkább erősödő szellemi zárlat, amelyet leginkább a Symposion éreztetett a Szabadkán, illetve a vidéken alkotó írók-kal. Az Üzenet születését megelőző „irodalmi közvitán” ez a sürgető körülmény egyébként nyomatékosan is előtérbe került, ami azt jelenti, hogy Bori-nak az Új Symposionnal kapcsolatos ama megállapítása, amely a lap nyílt és demokratikus forumjellegét hangsúlyozza, nem egyeztethető össze irodalmi va-lóságunk ide vonatkozó tényeivel.

Ugyanakkor a Symposion-mozgalom értelmezéséről és bemutatásáról sem mondhatjuk azt, hogy teljes mértékben pontos és realitásra törekvő. Erősen szépít az igazságon annak elhallgatása, hogy a Symposion történetét — más irodalmi mozgalmakhoz hasonlóan — nemcsak pozitívumokkal teletűzdelt kar-rier kíséri, hanem sok olyan téves ítélet is, amely értékes költőket és írókat próbált erőnek erejével elnémítani. Bori irodalomtörténeti kézikönyve minde-g-

ról nem tesz említést, amiből arra következtethetünk, hogy szerinte a mozgalom a hibáktól és a helytelen felmérésektől teljesen mentes. Más szóval tehát Bori egyetért mindazokkal az ítéletekkel, amelyeket a Symposion — kritikai értékrendszerünk megreformálása során — mondott ki. De akkor vajon hogyan kerülhettek be a kötetbe — mégpedig megértő és tisztelettel adózó pályaképek révén — azok a szerzők, nagynevű és nagymúltú költők, írók, akikről a Symposion az újraértékelés idején elmarasztalóan nyilatkozott? A fejezet ilyen írásai — ellentmondva a Symposionról szóló, kizárólag pozitív beállítottságú összefoglalónak — már amellett szólnak, hogy Bori mégiscsak szelektálja azokat az értékeléseket, amelyek a Symposion-mozgalomtól származnak, csak hallgat az ilyenfajta szelekció szükségességéről ott, ahol ennek nyílt és őszinte kimondása megcsorbítaná a symposionisták mítikus tekintélyét.

FEKETE ELVIRA

A MÚLTBAN TETT LÉPTEK EGYMÁS FELÉ

KÁICH KATALIN: *Egy fejezet a magyar—szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből* (Zombor 1875—1918).

Ravan grad monográfiatorozat.

Művelődési Közösség, Zombor, 1975.

Népeink közös múltjának felmérése egyre több területen már eddig is igen értékes eredményeket hozott mind a mai történészek, irodalomtörténészek, művészettörténészek, mind az elkövetkező nemzedék számára. A mi égboltunk alatt hatványozza az érdeklődést az is, hogy Vajdaság különösképpen gazdag forrásokat őriz, hiszen tartományunk területén a múlt században a magyar—szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok megteremtése, kifejlesztése érdekében komoly erőfeszítések történtek, amelyeknek eredményei ma is termékenyítően hatnak szellemi életünk minden közös megnyilatkozására. Akár irodalmi, akár képzőművészeti vagy színháztörténeti kutatásokról volt szó, az ilyen feltérképezések idején nem egyszer idéztük már Laza Kostić, Vajda János, Jakov Ignjatović, Gozdsu Elek, Zmaj Jovan Jovanović, Papp Dániel, Veljko Petrović, Kosztolányi Dezső sorait, műfordításait, olykor a dobogókról hévvel idézve Ady felkiáltását, hát...

„Mért nem találkozunk süvöltve
Az eszme-barrikádokon?”

Költevények, színművek, elbeszélések, népdalok egyik vagy a másik nyelvre való fordítása minden esetben a múltban tett lépeket jelentette egymás felé, sokkal több eredménnyel és a testvéri együttélés létrehozásának őszintébb szándékával, mint amennyit a monarchia erre hivatott politikusai, felkent szellemi vezérei, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és vármezei potentátjai tettek a klérussal együtt. Mennyi szép kezdeményezés és újra-kezdés éppen ezeken a küszöbökön bukott el, mert a tollasodó burzsoázia a maga jólétének mindenáron való biztosítása érdekében nagy készséggel tüzte zászlajára a bécsi kamarilla fekete-sárga jelszavát, mert a DIVIDE ET IMPERA igen alkalmasnak bizonyult arra, hogy csöpögő lojalításában kiélje sovínizmusát is.

A fennebb említett írók, költők — és még sok más poéta — műfordításait olvasva, vagy egy-egy jól megrendezett színelőadás forró légkörében kevesen gondoltak arra, hogy a szerényke példányszámban kiadott mű hangja meddig jut el, s amikor végre elindul oda, ahová irányították — az „eszmebarrikádok” felé —, útközben miért nemul el a hangja? És miért maradtak ismeretlenek az olyan lelkes kulturális munkások, költők — mint például a zombori műfordító Dömötör Pál —, akik életük végéig a két nép szellemi együttműködését akarták maradandóvá tenni, előbb csak a közlési formát keresve, de később egyre merészebben, egyre érettebb hangon?

Erre a ma is, holnap is eléánk kerülő kérdésre Káich Katalin ad választ igen értékes adatok feltárásával Zombor szellemi életéről írt dolgozatában, amely az 1875—1918 közötti időszakot öleli fel.

A bevezetőben mindjárt elmondja, hogy emberöltők elvesztése után milyen úton jutottunk el eddig, hogy népeink szellemi kapcsolatainak múlt századi eredményeit feltárjuk és az idevonatkozó adatoknak a felkutatására vállalkozhatunk.

„A szerbhorvát—magyar kulturális és irodalmi kapcsolatok történetének tanulmányozása az Újvidéken megalakult Hungarológiai Intézettel egy új fejezethez érkezett. Lehetőség nyílt arra, hogy a kutatások eredményeit a nyilvánosság elé tárhassuk, hogy a mai Vajdaságban élő magyarok és szerbek egyaránt megismerjék közös múltjuk egy-egy fejezetét, értékelni tudják a múltban tett erőfeszítéseket, amelyek a két, évszázadokon át egymás mellett élő nép közeledését, egymás megértését voltak hivatva előbbre vinni, ugyanakkor okulva az elkövetett hibákon, megteremtsék a továbbiakra nézve egy olyan egymás mellett élés feltételeit, mely a lehető legmaximálisabb módon biztosítja a múltban elkövetett hibák kiküszöbölését, valamint a már meglevő alapokon, bepótolva a mulasztásokat, az örökölt kapcsolatok határait kiszélesítve új, pozitív fejezetet nyisson az e területen élő nemzetek és nemzetiségek együttélésének történetében.”

Amikor e bevezető után a kötetet olvassuk, a fölfedezés örömét keltik föl bennünk az egymást követő fejezetek. Mindenikből kitűnik, hogy Káich Katalin fáradságot nem kímélve a középső nemzedékre emlékeztető (hisz oly fiatal még), alaposan körütekintő kutatómunkát végzett, s vállalta ennek minden szigorú követelményét, hiszen az általa feldolgozott időszakban Zombor Bács—Bodrog vármegye székhelye volt, így — közigazgatásilag is — szellemi központot jelentett. A szellemi érés folyamata ennél fogva erőteljesebb léptekkel indulhatott meg, mint a szomszéd városokban, mert a székváros a maga nagy vármegyei státusával összegyűjthette a legjobb erőket az itt élő népek sorából.

Igen!... Össze is gyűjtötte, főleg az államgépezet fenntartására, erősítésére, a monarchia határőrvidékeinek állandó figyelemmel tartására, de nem az alkotói szabadság biztosítására, és nem arra, hogy az itt egymás mellett dolgozó népek testvériségben-egységben együtt tevékenykedjenek, hanem arra, hogy egymás között marakodjanak. Ennek a feszült helyzetnek a kiélezésére a magyar feudokapitalista társadalom hív kiszolgálói igen képzeteknek bizonnyultak, s szerveik a szellemi törekvések legszebb hajtásait nyírták vissza, az elmagyarosító politikával pedig ezek helyett a szolgálalkú alattvalókat akartak maguknak nevelni az „urambátyám” országában.

Mindenek ellenére a vármegye székvárosában a magyar—szerbhorvát kultúrkapcsolatok területén a törekvéseknek nemcsak mély, hanem voltak magas pontjai is, amelyek felcsillantották a történelem távlatából még alig látható új lehetőségek körvonalait. Ezek a finom jelzések fellelhetők a századforduló előtti zombori sajtóban is. De ha a színtűg, az irodalmi és egyéb társulatok munkáját kísérjük figyelemmel, a nemes szándék itt is, ott is többször eredményesen érvényre jutott, ha a felülről irányított nemzetiségi viszonyok ellentétekkel teli légköre meg is torpantotta a szellemi összefogás és együttélés legderekkab élharcosait.

Eppen e sokrétűség és összetettség miatt Káich Katalin nem elégedett meg a kutatásai során megjelent adatok tematikai és időrendi felsorolásával, mert a történelmi háttér feltárása nélkül ezek a porlepte iratok, még ha „portalanítják” is őket, nem sokat mondanak. Hangyaszerzőgalmmal ki kell kaparni

azt is, ami a levéltári feljegyzések, hivatalos okmányok, vázlatos monográfiák és egyéb adatok sorai mögött meghúzódik, mint egy-egy valamit sejtető üzenet a jövőnek. Miért fordította Zmaj Petőfit, Aranyt és Tompát? Miért fordította Vajda Branko Radičević költeményeit? Zomborban Radics, Popović, Dömötör Pál miért tartottak ki mindvégig az idő hívó szavát követő törekvések mellett?

Lám, mennyi kérdés merül fel egymás után a szerző gondosan kidolgozott munkájának olvasása közben. Néhányra ő maga választ ad, néhányat megkérdőjelez azok számára, akik majd követik az útját, vagy azok számára, akik rábukkannak a Zomborban is, másutt is a még hiányzó adatokra.

Még sok olyan részletre kitérhetnénk, környezetrajzot, újságcikket idézhetnénk Zombor rég letűnt napjaiból, amelyek ennek a dolgozatnak hézagpótló jellegét csak fokozzák, de további szorgos kutatómunkát is igényelnek. Mert jöllehet a műfordítások terén már rég meghaladtuk Dömötör Pálék korát, kulturális intézményeinkkel, képzőművészetünkkel, színhátszásunkkal is elérkezünk a mába, de még mindig vannak olyan területek, amelyeken a további munkálkodások eredményei meghozhatják a maguk — eddig még ismeretlen — gyümölcsseit, hogy "...maradandóbb kulturális kapcsolatok örökségének tulajdonosa legyen ez a város".

LÉVAY ENDRE

DIMENZIÓGAZDAG GYŰJTEMÉNY

PODOLSZKI JÓZSEF: *Koponyatörés*.

Symposion Könyvek 38.

Forum, Újvidék, 1974.

Podolszki József kötete színeivel, formai és tartalmi változatosságával tűnik ki a vajdasági magyar költészet mezőnyéből. Egysíkú anyag helyett dimenziógazdag gyűjteményt forgathat kezében az olvasó.

Verscsoportjainak hangulatbeli különbsége folytán beszélhetünk reliefjelleműről: a népdalszerű ciklustól, a beszéd elemeinek funkcióját feszegető pársorosokon át a szerelmes versig, a kor emberének tudatvilágát tükröző „oszcollogramokig”. Közben, mint árvíz hátán sodródó rönk, bozót, fölmerül, majd eltűnik néhány előd: Berzsenyi, Kosztolányi arca.

A ciklusok bevezető verseinél pedig, mint örvényben forognak a „koponyatörés” ormótlanná nagyított, vagy alig létező, kicsinyre zsugorított betűi.

Az egy-egy „címszó” köré csoportosított versek jellegzetességei után kutatva elsőnek itt a szó- és sorismétlés:

a.) *szél fúj be az ablakomon
szél jár be az ablakodon
mért álljak hát ablakodhoz
ha te nem jössz ablakomhoz*

b.) *ketten járnak a tó partján
ketten állnak a tó partján
ketten ülnek tó partjára
ketten dülnek tó partjára*

Majd a dallamosság:

*zsombék rejts el
nadas nyelj el
folyó vígy el
bánat lep el*

*s bánat ha elleptél
folyó kivetettél
nadas fölshabdaltál
zsombék rám szakadtál*

A dallamosság amely gyakran, mint az idézett vers esetében is, igéket fű a sor végére, azokat rímelteti, koccintja, csöndíti össze.

A formának ezt a könnyedségét a következő ciklus, a szó és a vers kifürkészhetetlenségét taglaló, hisz „megadatott a végső bizonytalanság”, teljesen nélkülözi:

*és a szó kiszáradt medreiből
hullámokban jött
nem akart lankadni
csak ömlött buzgott
tengere
ellepte a szemhatár
teljes körét*

Forma? Ruha? Külön szóra csak annyiban érdemes, hogy testhezálló, testszínű trikó. A vers-idom ritmikus mozgását semmi sem zavarja. Béjart-balett.

Érdekes a vers definícióit is olvasni Podolszkinál:

a.) *a vers üres papír
ki-ki ráégeti
a maga nyomát*

b.) *a vers sorkatona
a vers bírodalom*

c.) *a vers ópium*

d.) *mert akasztófa a vers
ha úgy akarod*

Szerelmi költészete az őszinteség parázsszemével figyel:

*zárt sír a világ
csak haja és körme
csak haja nő
körme szarusodik
minden szerelemnek*

A három utolsó ciklus darabjai a körülöttünk hullámzó világ dolgait éneklik meg: a rövidzárlatot, a röpcédulákat, a vadászokat, az utolsó vilámost, a balesetet:

*de a vadászok lármásan isznak
mesélik hogyan futottak
menekültek volna
sebzetten is
a riadt állatok*

Milyen fokú is korunk emberének humánuma?

*halhulla szőnyegét összepakolva
[távozik]
vissza sem fordul ránk sem hederit
kilakoltatott természetünk*

És:

*... a víz a víz van most kiveszöben
és fonnyad a világ
és még a holt fa az is belereped*

De a „sátortér” kiürült, az erdők, mezők életéért esengő pásztorra senki sem figyel. Mi azonban azt hisszük, a jót akarónak mégsem szabad hangtalanul járnia közöttünk. Ha kettéesett furulyája végképp, akkor füttyszót is szívesen hallunk ajkáról ezentúl.

VIRAG ÁGNES

ÚTTÖRŐ VÁLLALKOZÁS

Tajna zgrade a-5.

Stražilovo, Novi Sad, 1975.

A jugoszláviai magyar irodalom egy-síkúsága már rég a múlté. Ez egy-részt az irodalom iránti vonzódás ki-lombosodásának tudható be, ami ma-ga után vonta az irodalmi alkotás

iránti érdeklődést is, másrészt a sok-oldalúság bizonyos értelemben felté-tele is annak, hogy valóban egy ha-táron inneni külön keretekben, tehát külön jellegzetességgel kialakuló ma-

gyar irodalomról beszélhessünk, s ez nemcsak a szándék dolga, hanem a társadalom teremtette lehetőségek magától értetődő valóra válása is. Valamikor a két világháború között, amikor az itteni magyar kulturális — és irodalmi — élet lehetőségei kimerültek néhány lap és folyóirat nyújtotta térben, vagy az itt-ott kínálózó, többnyire egyéni írói kezdeményezésen alapuló könyvkiadási alkalomban, megtoldva esetleg egy-két jelentősebb műkedvelő színjatszó együttessel, nyilvánvaló, hogy az alkotói igény is kénytelen volt megrekedni a versnél, elbeszélésnél, kivételnek számított egy-egy regény is, és még nagyobb kivételnek egy-egy színpadi mű, mint például Cziráky Imre *Muskátlija*. Az ötvenes években kiterebélyesedő könyvkiadás, a hivatásos színházak nyújtotta — bár csekély és meglehetősen tartózkodó — színpadi megjelenítést kínáló támogatása, a magyar tanszék létrejötte és ezzel kapcsolatban a jugoszláviai magyar esztétikai és kritikai szempontok kezdetben talán egy kicsit túl is méretezett kialakulása, a sokoldalúságot előmozdítani hivatott sok-sok pályázat kiírása, no meg a rádió és legújabbban a televízió adta új lehetőségek kitarukozása kellett ahhoz, hogy nyugodtan elmondhassuk: immár valóban van külön jugoszláviai magyar irodalmunk — egyrészt azért, mert ez a külön irodalom valóban egy, a jugoszláv szocialista valósággal egybeforró külön magyar nemzetiségi lét talajából táplálkozik, másrészt azért is, mert immár nem korlátozódik csupán a vers és a rövid elbeszélés szűk kereteire, hanem kiterjed szinte minden irodalmi műfajra, a regényre csakúgy, mint a — bár kisebb mértékben jelentkező — színpadi irodalomra, a sokáig teljesen nélkülözött gyermekirodalomra, az irodalomesztétikára és irodalomtörténetre, a rádiódramákra, első jelentkezéseiben a tévéjátékra, a szociológiai és szociográfiai témájú írásokra, sőt a történelmi témájú dokumentumriportokra is.

Amikor tehát olyan mű kerül a kezünkbe, mint legutóbb az újvidéki Strazilovo című folyóirat kiadásában megjelent, az itteni magyar alkotók műveiből merített *Tajna zgrade a-5* (Az A-5-ös épület titka) című gyermekhangjáték-gyűjtemény, nem is csupán az újabb mű megjelenése kelt bennünk örömet, hanem az új mű dokumentáló volta is, különösen ha ilyen fordításokról

van szó. Mert hadd jegyezzem meg mindjárt: egy önálló, illetve bizonyos adottságok folytán elkülönülő irodalom nem állhat önmagában, ön maga elismerésével, a maga teremtette kritériumok határai között. Feltétlenül szüksége van az elismerésre kívülről is: egyrészt a határon túli nyelvterület felől, másrészt pedig a közvetlen környezet részéről. Ez az utóbbi pedig csakis akkor történhet meg, ha az itteni író műve nem marad meg a nyelv keretei között, hanem túllép ezen a korláton — megfelelő fordítás segítségével. Éppen ez a kíváncsi vetette fel már nem egy esetben azt a nemcsak magyar részről kiformalódott igényt, hogy nagyobb figyelmet fordítsunk egymás irodalmának megismerésére és megismertetésére.

A testvériség szelleme ugyanis nem állhat meg annál az eredménynél, hogy iskoláinkban magyar nyelven is folyik az oktatás, hogy közhivatalainkban magyar nyelven is folyik az ügyintézés, ugyanígy szükség van arra is, hogy a szellemi élet, az irodalmi alkotások terén is kialakuljon ez a nyelvi egyenjogúság, az az emberek ne csak a munkahelyen értsék meg egymást, hanem a szellemi termékek élvezete és tanulmányozása terén is. És ebben a tekintetben tesznek igen hasznos szolgálatot az efféle könyvek. Ebben a tekintetben végeznek pótolhatatlanul fontos munkát a fordítók.

Éppen ezért, amikor most a Strazilovo új könyvének megjelenését üdvözljük, nem is annyira magukkal a benne foglalt hangjátékokkal kívánunk foglalkozni, annál kevésbé, mert hiszen erre volt már alkalmunk akkor is, amikor az Újvidéki Rádió sugározta őket, hanem elsősorban a kezdeményezés lényegére és erejére kívánunk rámutatni. Persze meg kell említenünk, hogy ez a mintegy másfél száz oldalas, izléses kiállítású könyvecske hat jugoszláviai magyar író, Kopeczky László, Fehér Ferenc, Jódál Rózsa, Soffer Pál, Németh István és Dévavári Zoltán egy-egy művét tartalmazza ebből az igazán fiatal műfajból. Meg kell jegyezni azt is, hogy ezek a művek már elhangzottak a rádióban nemcsak magyar, hanem szláv nyelven is, az ország rádióállomásai közötti csere eredményeképpen, könyv formájában való megjelenésük azonban még szorosabb teszi ezt a nyelven felüli kapcsolatot.

A kötetbe kerülő műveket Argye-
lán István válogatta össze, a fordítás
munkáját pedig Svetislav Ruškuc, az
ismert író vállalta és végezte nagy
gondossággal és érzéssel. Maga a
könyv az Újvidéki Rádió alapításának
huszonötödik évfordulójára jelent meg,
s ez a jubileum még fokozza jelentősé-
gét. A kötet lényegében további ígérlet
is. A Stražilovo ugyanis nem véletlenül
és nem csupán alkalmyszerűen vállal-
kozott kiadására. Tudnunk kell, hogy
előzőleg kiadta már egy jeles írónk és
költőnk, Deák Ferenc szerbhorvát

nyelvre lefordított verseit, és kiadói
terve szerint a jövőben is rendszere-
sen jelentkeznek majd újabb és újabb,
szerbhorvát nyelvre lefordított jugo-
szláviai magyar könyvekkel.

Deák Ferenc, aki e kötet röpké be-
vezetőjét írta, így zárja ismertető sza-
vait: »A Stražilovo úttörő vállalkozás-
ba kezd, kiadván egy nálunk szokatlan,
de azért nagyon jelentős könyvet,
amely sokat jelent az emberek és
kultúrák nagy sorsszerű közeledésé-
ben.« Ezt az úttörő vállalkozást üdvö-
zöljük ebben az új kiadványban.

KOLOZSI TIBOR

ÚJABB ADALÉKOK SZABADKA TÖRTÉNETÉHEZ

DR. MILENKO PALIĆ: *A forradalmi munkásmozgalom Szabadkán II. (1921—1929).*
Városi Múzeum, Szabadka, 1974.

A Szabadkai Városi Múzeumhoz csa-
tolt monográfiai szerkesztőség két év
után közreadta a város forradalmi
munkásmozgalmára vonatkozó doku-
mentumok második kötetét és a jelek
szerint most már valóban nem lesz
akadálya az értékes gyűjtemény teljes,
öt kötetre tervezett kikerekítésének.

A dr. Milenko Palić által összegyű-
jtött és magyarázatokkal ellátott doku-
mentumanyag a forradalmi munkás-
mozgalom nagyon jelentős korszakába,
az 1921—1929 közötti esztendőek ese-
ményeibe nyújt betekintést. Ezek az
évek a Jugoszláv Kommunista Párt és
a szakszervezetek Obznana utáni il-
legális és féligális küzdelmének
évei, amikor még fennállt a lehetőség,
hogy a proletariátus sajtója és a be-
tiltottak helyébe kiépített új szerveze-
tek (Független Munkáspárt, Független
Szakszervezetek stb.) útján védekezzen
a burzsoá reakció támadásaitól és
időnként erélyes akciókkal ellentáma-
dásba lendüljön.

Ez a korszak, mely a katonai dikta-
túra kikiáltásával zárul le, egyúttal az
útkeresés, a tévelygések és frakciós
tevékenység jegyében zajlik, nagy
feladat elé állítja mind a dokumentu-

mok begyűjtőit, mind a korszak kró-
nikáisait Szabadkán és országszerte
egyaránt.

Dr. Palić tekintélyes mennyiségű
anyagot kutatott fel és gyűjtött egybe,
de az egyes dokumentumok nem
egyenrangú értékűek. A legtöbbet
természetes a korabeli sajtóból, első-
sorban a munkássajtóból vette; eredeti
csak kisebb számban találhatóunk a
könyvben. Ezzel a szerző is tisztában
van és a külön figyelmet érdemlő be-
vezetőben, melyben áttekintést ad a
feldolgozott évek történetéről, elfogad-
ható magyarázatot nyújt az olvasónak.

Ugyanakkor előrebocsátja, hogy a
sajtóból merített anyagban is feltűnő-
en nagy teret kaptak a Ferrum gyár
körüli megmozdulások, mivel közis-
mert, hogy ennek a tíz éven át műkö-
dő szabadkai gyárnak a munkássága
újszólván állandóan védekező vagy
támadó harcban állt munkaadóival.

Mégis úgy véljük, hogy dr. Palić
ebből a szempontból kissé felborította
az arányokat, ezzel csökkentette a
Ferrumon kívüli megmozdulások jelen-
tőségét, ami annál inkább is feltűnik,
mert helyenként nem volt elég szigorú
az anyag megrostálásakor.

A Szervezett Munkás ugyanis állandóan napirenden tartotta a Ferrum gyári eseményeket, de cikkei olykor nem voltak olyan színvonalasak, mint amilyent a téma megérdemelt volna. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a szabadkai szerkesztőség összetétele nem mindig szavatolhatta a helyes irányvonalat, abban is kifejezésre juthattak a mozgalomra jellemző útkezesések, tévelygések — és elhajlások.

Egyik írásában például nagyon túlhaladott, alapjában véve ludista eredetű nézetek jutnak kifejezésre, amikor a cikk írója lazulásra szólítja fel a munkásokat, azzal az indoklással, hogy a tőkés ne tudja profitjából felújítani a gyár berendezéseit. Ugyanakkor állandó a panasza a korszerűtlen gépekre, a rossz és egészségtelen munkakörülményekre! A modern forradalmi munkásmozgalomban a naplopás és a gépek felújítása elleni fellépés összeegyeztethetetlen cselekedet. Ezzel szemben az úgynevezett nyers akkord elleni harc, amely állandóan végigkísérte a Ferrum munkásainak megmozdulásait, indokolt volt.

Más helyen megdöbbenően hat az ismeretlen, de sejtethető szerző kimon-

dottan fajgyűlölő, az Ébredők sajtójának is becsületére való hangja. Az osztályszempontokat egészen vakon nemzeti és vallási szempontokkal helyettesíti, ami természetesen nem szolgálhatta a harcos munkásmozgalom ügyét.

Ezeknek a dokumentumoknak ilyen formában nem kellett volna helyet adni a könyvben. De lehetett volna kivonatossan közölni, ahogy az más esetekben történt, vagy megfelelő magyarázatokkal ellátni, amit más, kevésbé kirívó esetekben nem mulasztott el a szerző.

Az anyag többsége azonban érdekes és értékes útmutatóul szolgál a szakembereknek, sőt nyugodtan elmondhatjuk, hogy mint olvasmány is érdeklődésre tarthat számot mindazok részéről, akik forradalmi múltunk ápolására és népszerűsítésére hivatottak.

Ezért ezt a szép kivitelű, számos képpel illusztrált könyvet nemcsak minden könyvtár és iskola, hanem minden pedagógus számára is hozzáférhetővé kellene tenni.

Érdeklődéssel várjuk a már sajtó alatt levő harmadik kötet megjelenését is.

GAJDOS TIBOR

TÉNYFÖLTÁRÓ TÖRTÉNETÍRÁS

Dr JOSIP MIRNIĆ: Nemci u Bačkoj u drugom svetkom ratu.
Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1974.

A jugoszláv történetírás nemrég témakörénél fogva eredetinek mondható művel gazdagodott, mert a mai napig hazánkban kevés olyan könyv látott nyomdafestéket, amely a németek nemzeti, államjogi, gazdasági és katonai helyzetével foglalkozik. Dr. Mirnić Józsefnek, az újvidéki egyetem professzorának jóvoltából lehetőségünk nyílt arra, hogy tanulmányozzunk egy nemzeti csoportot, mely a megszállás első napjától az utolsóig hűségesen kiszolgált a német fasisztust, s végül oda jutott, hogy elszí-

getelődött a bácskai szerbektől, horvátoktól, magyaroktól, szlovákoktól, ruszinoktól és más nemzetiségűektől.

Legújabb művében, a szerbhorvát nyelven megjelent, 380 oldalas könyvben, melynek címe: *Bácskai németek a második világháborúban*, dr. Mirnić József bemutatja az itteni németek életét 1920-tól kezdve, amikor Újvidéken megalakult a Kulturbund mint művelődési-oktatási szervezet, mindaddig, míg ugyanez az egyesület át nem alakult egy szélsőséges fasiszta kirendeltséggé. A szervezetnek a régi Ju-

goszláviában 300 000 tagja volt, a háború alatt viszont a bácskai németeknek már 91,2 százalékát felölelte.

A könyvnek nyolc fejezete van: *Bácskai németek a sváb—német Kulturbund kereteiben a második világháború kitéréséig; Bácskai németek a második világháború kezdetétől a magyar megszállásig; A bácskai németek és a megszálló magyar hatóság viszonya; Bácskai németek a magyarországi Népi Német Szövetség keretében; SS-sorozások a bácskai németek között; A bácskai németek hátrországi tevékenysége; A bácskai németek és a népfelzabardító mozgalom; Bácskai németek Magyarországon a német megszállás idején és Zárószó.*

Nagyon leegyszerűsíténé a dolgot, ha a Kulturbundra úgy néznénk, mint kimondottan politikai szervezetre. A helyzet már a második világháború előtt egészen más volt, hogy aztán a háború alatt a Kulturbund politikai-nemzeti és gazdasági óriássá nője ki magát, mert semmit, ami a bácskai németekkel és a harmadik birodalommal volt kapcsolatban, nem lehetett elképzelni ennek a hatalmas szervezetnek engedélye, ösztönzése és tevékenysége nélkül.

Dr. Mirnics József minderről számtalan adatot tár elénk. A németek teljes gazdasági ereje Hitler és a fasiszmus szolgálatában állt. A bácskai németek ragaszkodását a harmadik birodalomhoz azzal is bizonyítani lehet, hogy a német katonai egységekben 45 000 bácskai szolgált, ami 19 százalékat képezi a német népcsoportnak. A német katonai hatóságok, a pesti kormány jóváhagyásával, három SS-sorozást is végeztek, s kevesen vonhatták ki magukat ezek alól. Minden német férfi, tizennyolc évtől ötvenig, katona volt. Legtöbbjük Finnországban és Norvégiában teljesített szolgálatot, s 1943 nyaráig 7000 bácskai német esett el.

Dr. Mirnics József könyvével leleplezi az államközi, politikai-diplomáciai és katonai kapcsolatokat a harmadik birodalom és Magyarország között. Habár szövetségesek voltak s csapataik részt vettek a Vörös Hadsereg elleni harcokban, közöttük a kapcsolat mégsem volt mindig szilárd és egységes. Ehhez a bácskai németek is hozzájárultak, nem ismerve el Bácska Magyarországhoz való csatlósását, és abban a reményben élve, hogy Bácskát kivonják majd a magyar

fennhatóság alól és a Kulturbund kapja meg. Ez az elgondolás alakította ki a bácskai németek magatartását is, akik úgy viselkedtek, mint „országban”, minduntalan kimutatva összeférhetetlenségüket a magyarokkal és különösen a magyar hatóságokkal szemben.

Az otthon maradt németek sem ültek összetett kézzel. A Kulturbund különböző akciókra mozgósította őket, melyek végső célja a németek háborús esélyeinek erősítése volt. Ezekbe az akciókba mindenkit bekapcsoltak az idősektől és nőktől kezdve az ifjakig és gyerekekig, függetlenül attól, milyen munkáról volt szó, a föld megműveléséről, a termés betakarításáról, gyógynövények gyűjtéséről, selyemhernyó-tenyésztéséről vagy az üres mákfejek begyűjtéséről. A német hadigépezet totális mozgósítást igényelt minden vonalon és semmit sem bízott a véletlenre.

A bácskai németeknek a harmadik birodalom iránti odaadását tanulmányozva, dr. Mirnics Józsefnek sikerült részletesen bemutatnia a Kulturbund mozgósító erejét. Ez egy teljhatalmú szervezet volt, melynek működése semmiben sem maradt le a hasonló erőfeszítésektől magában Németországban. Mégis akadtak olyan egyének, akik nem fogadták el a fasiszmust, ellenszegültek a nemzetiszocialista mozgalomnak, azt hangoztatva, hogy ez a bácskai németeket a pusztulásba viszi. A kisszámú ellenszegülők között kiemelkedő helyet foglalt el az apatini Berencs Adám plébános, aki hetilapján, a Die Donaun keresztül megbélyegezte a fasiszmust és állást foglalt a magyar hatóságokkal szembeni lojális viszony mellett. Emiatt állandóan durva támadásoknak volt kitéve, hogy aztán, Magyarország megszállása után, 1944 márciusában letartóztassák és internálják. A németek balszerencséje az volt, hogy nem akadt köztük több szervezett antifasiszta. Az a tény, hogy a németek 90 százaléka tagja volt a Kulturbundnak, elég bizonyíték arra, hogy politikailag megvádolja magatartásukat a megszállás alatt. Azok a németek, akik a magyar hatóságok iránti lojalitásukat hangoztatták, a Mariabundba, egy vallási-művelődési egyesületbe tömörültek, s ezáltal állandó célpontjává váltak a fasiszták támadásának. Gúnyszavakat és jeleket firkáltak házaikra, Schwarzereknek nevezték és a nyil-

vánosság előtt gyakran tetteleg bántalmazták őket.

A mű egyik nagy értéke, hogy szerzője bemutatta a németek társadalmi-gazdasági, vagyis anyagi bázisát Bácskában a második világháború előtt és idején. A bácskai németek 50 százaléka földműves volt, 26 százaléka iparos (zömmel segéd nélkül), 30 százaléka munkás, 3 százaléka kereskedő és 2 százaléka értelmiségi. A bácskai (s egyben vajdasági) németek gazdasági megerősödése 1936-ban kezdődött, amikor Hitler államfői és hadvezéri ambíciói kifejezésre kezdték jutni. A németek 1940-ben memorandummal fordultak a jugoszláv kormányhoz, s abban bemutatták helyzetüket, kiemelve azt a tényt, hogy Vajdaságban a földterület 31 százalékát ők birtokolják, a gyáriparban 46, az iparban pedig 40 százalékkal vesznek részt, és hogy akkora tőkével rendelkeznek, mely Vajdaság tőkéjének egyharmadát képezi, vagyis a tartomány nemzeti jövedelmének 51 százalékát adják. A németek ilyen nagyrányú gazdasági megerősödése an-

nál elgondolkoztatóbb, mivel a vajdasági németek négyötöde falun élt. A kenderipar például kizárólag, a németek kezében volt.

A háború után Jugoszláviát vádakkal illették a bácskai németek sorsáért, akik Ausztriába, illetve Nyugat-Németországba kerültek. Dr. Mirnics József megmagyarázza azt is, hogyan kerültek oda. Azok, akik nem vonultak be, 1944 októberében önként elhagyták Bácskát, amikor a német hadsereg visszavonult a Vörös Hadsereg és a Jugoszláv Népfelzabardító Hadsereg elől. Ezúttal is a Kulturbund haladt az élen a német civil lakosság kivonásában, amit a német katonai parancsnokságokkal közösen végzett. Ezzel bezárult a kör annak az áruló szervezetnek a fasiszta politikája körül, amely 1920-ban kezdte el működését mint művelődési egyesület, hogy a végén egyesüljön a nemzeti-szocialistákkal, akik semmi jót nem hoztak sem az emberiségre, sem pedig azokra, akik Bácskában a fasiszta ideológiát követték.

MILENKO BELJANSKI
(Burkus Valéria fordítása)

A HAZA KERESÉSE

BRANIMIR ŠĆEPANOVIĆ: *Az a gyalázatos nyár.*
Európa, Budapest, 1974.

Hazatérésnek nevezhető-e a szülőfaluba való visszatérés, ahol kételkedve, rosszindulattal és előítéletekkel telve fogadják a visszatérőt? És mit remélhet szülőföldjétől az, aki hamissággal és ámitással igyekszik maga iránt jóindulatot ébreszteni? Ezekre a kérdésekre keresi a választ Branimir Šćepanovićnak *Az a gyalázatos nyár* című regénye, amelynek egy montenegrói falu a színhelye, de a világ bármely más pontján is ugyanúgy lejátszódhatna.

Mindent eltűrő, megalázott, szegény és szerény, korán elhalt vándor muzsikos fia volt Isak, aki apja halála

után elvadult, s abban a meggyőződésben élt, hogy csak akkor kerülheti el apja sorsát, ha fölgyűjtja a szalmakazlakat, letarolja a gyümölcsösöket és ellop mindent, ami keze ügyébe akad. Így teltek serdülő évei, amíg egy napon — tizenkilenc éves volt ekkor — a falu felbőszült népe el nem űzte. Szégyen és gyűlölet szította vágyt élt benne, hogy messzire meneküljön és emberré legyen, s hogy egy napon megváltozva visszatérjen.

Sokévi bolyongás, idegen földön végzett fáradtságos munka után, valóban megváltozva visszatért. De szülőfalujának népe nem akarta visszafo-

gadni, most is csak a régi, rabló és romboló Isakot látták benne.

Egy hozzászegődött árva, hasonló sorsú kisfiú adta Isaknak a végzetes tanácsot a „tragikus vétség” elkövetésére. Ezek az emberek csak a haláltól és a hatóságtól félnek — állapította meg Isak. Adja ki hát magát hatósági személynek — tanácsolta a kisfiú, s Isak bizonytalanságában és elkeseredettségében bele is egyezett, hogy a kisfiú ezt elterjessze róla.

A hírre felbolydult a falu népe. Sokaknak közülük volt mit titkolniuk, rejteniük a hatóságtól. Elkezdtek hízelegni Isaknak, aki ezek után úgy érezte magát, mint az igazi győztes: mindent megbocsátott nekik, s „számára ezekben a napokban nem létezett semmilyen másik világ ezen a világon kívül, amelyet után évekig sóvárgott... s amelyet végül is meghódított, úgy, ahogy azt sok hosszú és távoli éjszákán, idegen csillagok alatt, ahol senki se volt, kívánta és elképzelt.”

A homokra épített sikeren felbuzdulva merész lépésre szánta el magát. Azon a végzetes estén, amelyen sorsa eldőlt, megvendégelte a kocsmában a falubelieket, s hogy bebizonyítsa, nem a gyűlölet hozta vissza szülőföldjére, s mert örömet akart szerezni nekik, elérulta, hogy nem ható-

sági ember. Őt azonban gyűlölték, mert „föltárta az igazságot” és „eloszlatta az illúziókat”. A félelem alól felszabadult emberek rávetették magukat, s újra elűzték, mint akkor régen, de ezúttal örökre.

A regényen végigvonuló jelképes vezérmotívum, egy bizonyos illat keresése, valójában a haza keresését jelenti. A megelégedettség óráiban a hanga, a túlérett búza és a bazsalikom illata ez, de a keserű felismerés pillanataiban a félig sült hús, a pálinka és az emberi veríték szagának keveréke. S hol is van valójában valakinek a hazája? Ott, ahol számára legalább egy csöpp remény akad? De ha valaki olyan tragikus sorsú, mint Isak, akad-e számára valahol remény?

A regényt ezeknek a ma is annyira időszerű kérdéseknek a boncolgatása teszi érdekessé és értékessé. Legsikerültebb részei éppen az ezekről a problémákról folytatott beszélgetések leírása. A cselekmény dinamikus, filmforgatókönyvre emlékeztető, kár viszont, hogy a kibontakozást elősegítő ötlet nem eredeti: a „hatósági személy” szerepének a megjátszása erősen emlékeztet Gogolj *Revizorára*. A könyv olvasmányosságán sokat ront Sztepanov Predrag helyenként erőltetett fordítása.

KENYERES KOVÁCS MARTA

IVÁNYI ISTVÁN

VISSZAEMLEKEZÉSEIM ÉLETEM FOLYÁSÁRA

(Önéletrajz)

Ez a röpke életrajz — amely egyben nagyon szerény hangú, őszinte és igaz vallomás — Szabadka szellemtörténetének első jelentős szárnypróbálgatását tárja elénk. Egy ilyen határtalanul önzetlen, az áldozatos munkától még a legmostohább körülmények között sem visszariadó lélek egyszerűbb hangvétellel talán nem is tudta volna megírni élete történetét.

Ritka érték ez a szerény kis könyvecske, mert intim fejezeteiből nem csupán Szabadka város története írójának életrajzával ismerkedhetünk meg, hanem apró, részletekbe is bocsátkozó fejezetei mögül kirajzolódik a századforduló előtti és a századforduló kisvárosi polgári társadalmának életrajza is. Iványi István talán éppen azért írta meg egy tanár ember mindennapjait, hogy ezekben a kortörténeti képekben — ha nem is elmélyülő elemzéssel, csak a társadalmi osztályok határvonalait érintve — fölfedje azt a filiszteri közönyt, a dzsentri vagy parvenü köröknek azt a közönyt és zárkózottságát, amely a szellemi élet kibontakozásának szinte megkövesedett akadályja volt.

Iványi István nem riadt vissza ezektől az elháríthatatlannak látszó akadályoktól. A kezdeményezések embere volt. Mindig újabb és újabb vállalkozásokkal igyekezett feltörni a természetlennek minősített szabadkai ugart, mert hitte, hogy ebben a felszínes jóléttől tepedő városban is lehet emberi összefogással olyan testületeket létrehozni, melyeknek nem a kártyacsata és a dáridó a kiélési formájuk, hanem az, hogy széles és szabad munkaterületeket biztosítsanak a művelődési tevékenységek számára. Ezek közé a kezdeményezések közé tartozott a kaszinó, a közkönyvtár, a történelmi társulat, a monográfiai bizottság, a szabad liceum, amelyeknek megalapítását a teljes embert követelő tanári munka mellett is elsőként ő javasolta a város vezetőinek, s volt annyi ereje hozzá, hogy a gáncsoskodások és abban a korban a mi vidékünket annyira jellemző nemtörődömség ellenére is megvalósítsa terveit. Egy élet árán annyi értékes adatot gyűjtött össze, amennyit előtte itt senki nem tudott fölmutatni.

Kár, hogy korán bekövetkezett vaksága megszakította tevékenységének, terveinek azt a sokat ígérő sorát, melynek folyamán a még érintetlen szellemi, közművelődési területeket akarta feldolgozni Szabadka és a környező városok, helységek számára intellemmek. Mert itt csak kemény, küzdelmes munkával lehetett a nyomtatott betűnek, a könyvnek, a folyóiratnak befogadó és minden törekvésében támogató olvasóközönséget toborozni.

Egy élet így — még mielőtt minden vállalkozását valóra váltva teljesen befejeződött volna — élve kihuny. Önéletrajza csendes elhallgatással zárul, de életműve annál termékenyítőbben élt tovább, és munkatársainak jóvoltából a szellemi élet itt is otthonra talált és európai hírű költőket, írókat, kritikusokat nevelt az irodalomnak.

A 68 oldalas, 16 értékes dokumentumot közlő könyv előfizetési ára 5, bolti ára pedig 6 dinár.

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 5. KÖTETE

CSÁTH GÉZA

ÍRÁSOK AZ ÉLET JÓ ÉS ROSSZ DOLGAIRÓL

(Kritikák, cikkek, karcolatok)

Mikor Csáth Géza novelláinak gyűjteménye, *A varázsló halála* 1964-ben megjelent, az olvasó épp csak gyaníthatta, hogy e különös elbeszélések szerzője más műnemekben is fontosat alkotott. Illés Endre nagyhatású előszava is figyelmeztetett erre. Arra, hogy Csáth Géza Bartók megértésében, a modern képzőművészet tendenciáinak fölismerésében is megelőzte kortársait.

Ezt a figyelmeztető »előrebecslést« azóta olyan kötetek igazolták, mint a drámákat tartalmazó *Hamvazószerda* és zenei cikkeinek gyűjteménye, az *Éjszakai esztétizálás*. Ezek a könyvek nemcsak igazolták a várakozást, hanem új kíváncsiságot is szítottak, hiszen aki ennyi területen otthonos, arról joggal főtételezhető, hogy más kísérleteiben is figyelemre méltót alkotott. Bekövetkezett, ami jelentékeny művek utóéletében általában történni szokott: napirendre került a teljes mű megismerésének igénye.

S a kutatás, mely egyben-másban meg is előzte ezt az igényt, ismét gazdag anyagra bukkant. Van ebben az anyagban, ami talán csak arra jó, hogy a mű egészének hézagait kitöltse, hogy egy-egy vonást a szerző arcképén biztosabban lehessen általa kirajzolni. A lelet zöme azonban önmagában is értékes és méltó ahhoz a tehetőséghez, melyet a novellákból és a zenei tárgyú cikkekből ismerünk. Jelentőség dolgában persze nem érnek föl a legjobb elbeszélésekhez, de a természettudományos szemlélet, az orvosi kultúra és a korszerű világnézet összeforrottsága folytán így is lényegesen fölülmúlják a kor átlagpublicisztikáját, s abban sajátos jelleget képviselnek.

Sajátos réteget alkotnak az életművön belül is, mert közvetlenebbül tükrözik Csáth napi gondjait, az aktualitást. E tulajdonságaik révén lehetnek hasznosak az író esztétikai szemléletét motiváló tényezők kutatói számára, s forrásul szolgálnak az egykori Szabadka kulturális életének megismeréséhez is. A Nyugat-nemzedék eszméi, igényei szembesülnek itt a korabeli Szabadka viszonyaival. A klasszikussá távolodó művészt a mindennapok áramában láttatják ezek az írások, képet adnak műveltségének terjedelméről. Olyan képességekről is, melyek talán még az író őszinte tisztelőit is meg fogják lepni. Annyi bizonyos, a torzóban maradt élet szomorú tényével szemben ezek a cikkek egy teljességre törekvő alkotót reprezentálnak. Művészt, aki a művészetben inneni tényekkel, problémákkal szoros kapcsolatban élt, a kor eleven sodrásában, cselekvő részeseként annak a történelmi folyamatnak, melynek emberi titkait íróként kutatta.

A több mint hetven írást tartalmazó, 340 oldalas, vászonkötésű könyv előfizetési ára 30, bolti ára pedig 38 dinár.